

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie
Chełmskie Towarzystwo Naukowe

Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Aspekty partnerstwa instytucji państwowych i organizacji pozarządowych

Chełm – 2021

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie
Chełmskie Towarzystwo Naukowe

**Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski.
Aspekty partnerstwa instytucji państwowych i
organizacji pozarządowych**

Redakcja naukowa:

Halina Bejger
Oleg Lisovets
Swietłana Borysiuk

Chełm – 2021

Recenzenci:

dr hab., prof. **Mykola Krylovets**

Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola

dr hab. prof. PWSZ w Chełmie **Roman Jusiak**

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Aspekty partnerstwa instytucji państwowych i organizacji pozarządowych: monografia. Red. nauk.: H. Bejger, O. Lisovets, S. Borysiuk. Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie; Chełmskie Towarzystwo Naukowe, 2021. 190 s.

Publikacja stanowi kontynuację serii monografii zbiorowych „Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski” w ramach międzynarodowej współpracy naukowej Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mykoły Gogola z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Chełmie. Niniejsza monografia porusza aspekty partnerstwa w rozwiązywaniu współczesnych problemów społecznych. Autorzy zajmują się teoretycznymi i praktycznymi zagadnieniami partnerstwa instytucji państwowych i organizacji pozarządowych, identyfikują aktualne trendy partnerstwa społecznego. Wyniki badań naukowych pomagają udoskonalić koncepcję zrównoważonego rozwoju społecznego obu krajów.

ISBN

978-83-956345-0-5

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

u. Poczтовая 54, Chełm 22-100, Polska

Spis treści

Wstęp	5
--------------------	---

Część I

TEORIA I PRAKTYKA PARTNERSTWA W SYSTEMIE INSTYTUCJI SFERY SPOŁECZNEJ

Rozdział 1. Teoretyczne i metodologiczne aspekty badań socjologicznych w zakresie partnerstwa w zarządzaniu instytucjami społecznymi

Igor Meschan, Viktor Kuzmin, Maria Kuzmina..... 9

Rozdział 2. Rozwój inicjatyw wolontariackich jako narzędzia aktywizacji zasobów ludzkich społeczności lokalnych

Tetiana Lyakh, Tetiana Spirina..... 22

Rozdział 3. Statystyka płci jako czynnik w kształtowaniu ustawodawstwa uwzględniającego kwestie płci: doświadczenia Ukrainy i Unii Europejskiej

Olena Bezborodova..... 31

Rozdział 4. Miejsce instytucji społeczeństwa obywatelskiego w systemie zwalczania przemocy uwarunkowanej płcią

Viktorija Sychova, Iryna Krasnolobova..... 48

Rozdział 5. Społeczno-pedagogiczny usługa – „Uniwersytet Trzeciego Wieku”: teoretyczne i metodologiczne zasady i doświadczenie partnerstwa instytucji sfery społecznej

Antonina Kononchuk..... 60

Rozdział 6. Doświadczenie partnerstwa społecznego w realizacji projektu „Przygotowanie konsultantów-wolontariuszy do pracy w Telefonie Zaufania metodą równy z równym”

Swietłana Borisyuk, Halina Beiger..... 76

Część II

EDUKACYJNE ASPEKTY PARTNERSTWA SPOŁECZNEGO

<i>Rozdział 1. Współczesne wyzwania systemu wychowania i edukacji na przykładzie problemu pajdokracji</i> <i>Paweł Skrzydlewski</i>	94
<i>Rozdział 2. Teoria i praktyka organizowania partnerstwa społecznego uczelni z pozaszkolnymi placówkami oświatowymi</i> <i>Swietłana Khlebik, Oleg Lisovets</i>	109
<i>Rozdział 3. W poszukiwaniu nowych kompetencji współczesnego nauczyciela. Partnerstwo rodziców i nauczycieli w kreowaniu przestrzeni aksjologicznej dziecka</i> <i>Beata Komorowska</i>	120
<i>Rozdział 4. Pedagogika partnerstwa w nowej ukraińskiej szkole</i> <i>Tetiana Gordienko, Nadija Bilousova</i>	131
<i>Rozdział 5. Nowoczesne podejście do wprowadzenia edukacji włączającej w szkołach wyższych Ukrainy</i> <i>Anna Zaplatinskaya, Tetiana Chernenko, Swietłana Borisyuk</i>	145
<i>Rozdział 6. Interakcje specjalistów sfery społecznej w zakresie rozwiązywania problemu childfree w środowisku młodzieży</i> <i>Lesia Klimenko, Ruslan Novgorodsky, Halina Bejger</i>	163
Bibliografia	177
Informacja o Autorach	189

Wstęp

Od wielu lat Polska i Ukraina są partnerami na niwie politycznej, gospodarczej, a także naukowej. W ramach realizacji programów europejskiej polityki sąsiedzkiej (EPS) i Partnerstwa Wschodniego upowszechniane są zasady demokracji, dobrobytu i bezpieczeństwa. Podstawę tej polityki stanowią prawa człowieka i prawa dziecka, a jej ważnymi celami po 2020 r. są między innymi: tworzenie „rozliczalnych”, efektywnych instytucji, transformacja cyfrowa oraz sprawiedliwe i inkluzywne społeczeństwa¹. Oba kraje wciąż dążą do poprawy warunków życia swoich obywateli i pracują nad poprawą standardów w wielu dziedzinach. W dążeniu do osiągnięcia coraz wyższych standardów coraz bardziej docenianą metodą realizacji wyznaczonych celów społecznych jest partnerstwo lokalne, którego podstawę stanowi współdziałanie oparte na zasadach równości, zaufania i współodpowiedzialności instytucji państwowych i organizacji pozarządowych (NGO). Partnerskiej współpracy towarzyszy wymiana doświadczeń, informacji, wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań, większa skuteczność, szybsze tempo realizacji i obustronna satysfakcja z odniesionych korzyści. Partnerstwo stało się więc nowym, sprawdzonym modelem działania, dzięki któremu również w systemie pomocy społecznej, a także oświaty rozwiązywane są problemy społeczne. Działania w tym zakresie stanowią przedmiot badań naukowych podejmowanych w pedagogice i innych dziedzinach.

Monografia, którą oddajemy do rąk Czytelników stanowi egzemplifikację wspólnych dociekań i badań dwóch Uczelni – Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola w Niżynie (Ukraina) i Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie (Polska). Współpraca naszych Uczelni obejmuje wspólne badania, projekty, staże naukowe i konferencje, których wyniki staramy się publikować w formie artykułów naukowych i monografii. Zainteresowani przemianami jakie dokonują się na świecie, a także w obu naszych krajach, we wspólnych działaniach badawczych podejmujemy problematykę aktualnych problemów społecznych, na które pedagogika – zarówno w teorii jak i praktyce – poszukuje odpowiedzi i skutecznych rozwiązań. Wyniki badań publikowane są w cyklicznie ukazujących się monografiach pod wspólnym tytułem *Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski*. Treść niniejszej monografii została ujęta w dwóch częściach. Pierwsza z nich pt. *Teoria i praktyka partnerstwa w systemie instytucji pomocy społecznej* obejmuje analizę podstaw metodologicznych badań prowadzonych w naukach społecznych na temat partnerstwa w zarządzaniu instytucjami oraz przykłady partnerstwa w rozwiązywaniu ważnych problemów w realiach życia współczesnej Ukrainy. Część druga zatytułowana *Edukacyjne aspekty partnerstwa społecznego* prezentuje różne formy partnerstwa w systemie edukacji i szkolnictwa wyższego w obu krajach.

Podstawy teoretyczne i metodologiczne w badaniach nad zjawiskiem partnerstwa w rozwoju cywilizacji europejskiej prezentują Autorzy rozdziału 1. pt. *Teoretyczne i metodologiczne aspekty badań socjologicznych w zakresie partnerstwa w zarządzaniu instytucjami społecznymi* – Igor Meschan, Viktor Kuzmin i Maria Kuzmina. Autorzy postrzegają partnerstwo społeczne jako fenomen komunikacji i współdziałania podmiotów, które mają szansę chronić społeczeństwo przed sytuacjami destabilizującymi życie społeczne. Przedmiot współczesnych badań prowadzonych w naukach społecznych

¹ <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/> [dostęp: 28.01.2021].

stanowi przede wszystkim partnerstwo międzysektorowe – państwa, świata biznesu i organizacji społecznych reprezentujących społeczeństwo.

Tetiana Lyakh i Tetiana Spirina w rozdziale 2. pt. *Rozwój inicjatyw wolontariackich jako narzędzia aktywizacji zasobów ludzkich społeczności lokalnych* dowodzą, jak wielki potencjał tkwi w zasobach środowiska lokalnego. Członkowie tego środowiska nie powinni być jedynie beneficjentami usług świadczonych przez wyspecjalizowane instytucje państwowe, ale wykorzystując swoje możliwości mogą aktywnie podejmować się rozwiązywania wielu problemów społecznych. Jedną z proponowanych form partnerstwa na poziomie społeczności lokalnej jest wolontariat, który służy nie tylko rozwiązywaniu problemów, ale także uczy profesjonalizmu, rozwija świadomość społeczną oraz wprowadza w życie demokratyczną ideę państwa obywatelskiego, w którym za ogólny dobrostan wszyscy czują się odpowiedzialni.

Ideę społeczeństwa obywatelskiego kontynuują Autorzy dwóch kolejnych rozdziałów. Olena Bezborodova w rozdziale pt. *Statystyka płci jako czynnik w kształtowaniu ustawodawstwa uwzględniającego kwestie płci: doświadczenia Ukrainy i Unii Europejskiej* potraktowała kwestię różnic i potrzeb wynikających z płci jako jednego z ważnych czynników, które winny być brane pod uwagę w kształtowaniu ukraińskiego ustawodawstwa. Dane statystyczne dotyczące obu płci powinny – zdaniem Autorki – stanowić mechanizm oceny skuteczności polityki uwzględniającej równość wszystkich obywateli wobec prawa. Viktorija Sychova i Iryna Krasnolobova prezentują koncepcję społeczeństwa obywatelskiego jako szeroki kontekst społeczny, który sprzyja decentralizacji w realizacji kierunków rozwoju polityki społecznej. W praktycznej realizacji tej polityki w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinach znaczącą rolę odgrywa partnerstwo instytucji państwowych z organizacjami międzynarodowymi i ukraińskimi organizacjami społecznymi.

W kolejnym rozdziale pt. *Społeczno-pedagogiczna usługa – Uniwersytet Trzeciego Wieku: teoretyczne i metodologiczne zasady i doświadczenie partnerstwa instytucji sfery społecznej* Autorka – Antonina Kononchuk podejmuje problem partnerstwa instytucji pomocy społecznej i systemu edukacji w działaniach na rzecz powoływania Uniwersytetów Trzeciego Wieku na Ukrainie jako narzędzia aktywizacji seniorów, które ma służyć opóźnieniu procesu ich starzenia się, zapobieganiu niepełnosprawności i zależności od pomocy innych osób. Na podstawie badań empirycznych Autorka ukazała bogactwo form zajęć proponowanych słuchaczom Uniwersytetów oraz przedstawiła licznych partnerów systemu pomocy społecznej, którzy uczestniczą w organizacji działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku w województwie czernigowskim.

Rozważania w I części monografii kończy rozdział pt. *Doświadczenie partnerstwa społecznego w realizacji projektu „Przygotowanie konsultantów-wolontariuszy do pracy w Telefonie Zaufania metodą równy z równym”* Swietłany Borisyuk i Haliny Bejger dotyczący partnerstwa społecznego w przygotowywaniu konsultantów do pracy w Telefonie Zaufania, które polegało na włączeniu się pracowników naukowych Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola do działań Terytorialnego Centrum Pomocy Społecznej w Niżynie w zakresie szkolenia przyszłych wolontariuszy do obsługi Telefonu Zaufania i pomocy osobom potrzebującym.

Problematykę drugiej części monografii inicjuje rozdział pt. *Współczesne wyzwania systemu wychowania i edukacji na przykładzie problemu pajdokracji*. Autor – Paweł Skrzydlewski traktuje pajdokrację jako nurt w pedagogice, który stawiając na piedestale

dziecko, ogranicza mu możliwość harmonijnego kształtowania jego osobowości, realizacji jego dobra i rozwijania w nim pełni człowieczeństwa w klasycznym, filozoficznym pojmowaniu procesu wychowania. Autor stoi na stanowisku, że pajdokracja – bliska wychowaniu naturalistycznemu – zagraża prawidłowemu rozwojowi dziecka pozbawiając je autorytetów w relacji mistrz-uczeń, rodzic-dziecko. Aby wzmocnić podmioty wychowujące (szkołę jako instytucję, placówki wychowawcze, rodziców, nauczycieli i wychowawców) warto odwoływać się do partnerstwa różnych instytucji i organizacji, aby proces edukacyjny wzmocnić.

Autorzy pozostałych rozdziałów prezentują wyniki badań w zakresie doświadczeń różnych instytucji w rozwiązywaniu problemów edukacyjnych i społecznych poprzez partnerstwo. W treści rozdziału 2. pt. *Teoria i praktyka organizowania partnerstwa społecznego uczelni z pozaszkolnymi placówkami oświatowymi* Autorzy – Swietlana Khlebiak i Oleg Lisovets przedstawiają propozycję partnerskiej współpracy uniwersytetów i systemu ukraińskiej oświaty w organizacji funkcjonowania placówek edukacji pozaszkolnej. Partnerstwo tych instytucji służy realizacji idei inkluzji, humanizmu, tolerancji, demokracji i ochrony praw dziecka oraz pomaga w rozwoju tej formy oświaty. Partnerstwo tych instytucji oparte jest na przepisach prawnych, które regulują kwestie zamówień publicznych, pomocy społecznej, sponsoringu na cele społeczne oraz pomocy edukatorów NGO w działalności organizacji pozarządowych.

Beata Komorowska w kolejnym rozdziale pt. *W poszukiwaniu nowych kompetencji współczesnego nauczyciela. Partnerstwo rodziców i nauczycieli w kreowaniu przestrzeni aksjologicznej dziecka* prowadzi rozważania na temat partnerstwa rodziców i nauczycieli, które powinno być ukierunkowane na wspólne działania dwóch podstawowych środowisk wychowawczych na rzecz wprowadzania dzieci w świat wartości. Partnerstwo rodziców i nauczycieli postrzegane jest jako jeden z istotnych czynników warunkujących dążenie szkoły do osiągania jakości, jaką stanowi w przestrzeni edukacyjnej relacja rodzic-nauczyciel, co czyni obydwie podmioty współodpowiedzialnymi za przebieg i wyniki procesu nauczania-uczenia się dziecka.

Wątek partnerstwa w systemie edukacji ukraińskiej kontynuują Autorki rozdziału pt. *Pedagogika partnerstwa w nowej ukraińskiej szkole* – Tetina Gordienko i Nadija Bilousova. Odwołując się do eksperymentów w szkolnictwie europejskim z początku XX wieku przedstawiły doświadczenia ukraińskie w zakresie wdrażania idei partnerstwa we współczesnym systemie oświaty.

W nawiązaniu do założeń edukacji inkluzyjnej Autorki rozdziału zatytułowanego *Nowoczesne podejście do wprowadzenia edukacji włączającej w szkołach wyższych Ukrainy* – Anna Zaplatinskyia, Tetiana Chernenko i Swietłana Borysyuk ukazały zasady edukacji włączającej, jakie są realizowane na poziomie szkolnictwa wyższego Ukrainy i gwarancje jakie w tym względzie daje ukraińskie prawo. Indywidualne podejście do studenta ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i dalsza pedagogizacja środowiska akademickiego w tym zakresie mogą przyczynić się do pogłębienia procesu demokratyzacji życia społecznego.

Drugą część monografii zamyka rozdział pt. *Interakcje specjalistów sfery społecznej w zakresie rozwiązywania problemu childfree w środowisku młodzieży* autorstwa Lesi Klimenko, Rusłana Nowgorodskiego i Haliny Bejger, w którym sam problem „childfree” stanowi punkt wyjścia do dyskusji na temat świadomego rodzicielstwa i poszukiwania sposobów rozwiązywania tego problemu poprzez budowanie partnerskich relacji pomiędzy

małżonkami, a także – w uzasadnionych przypadkach – partnerskich relacji między pracownikiem socjalnym a młodymi kobietami, które potencjalnie przygotowują się do roli matek.

Jak wynika z zaprezentowanych w monografii wyników badań interdyscyplinarnych, aktualne problemy społeczne nadal są wyzwaniem dla pedagogiki jako nauki o wychowaniu człowieka i jej różnych subdyscyplin. Stanowią one zarówno przedmiot teorii, jak i badań naukowych, które służą wypracowaniu dla praktyki pedagogicznej innowacyjnych rozwiązań nastawionych na realizację dobra jednostkowego i społecznego.

Wyrażamy nadzieję, że problematyka przedstawiona w monografii zainteresuje nie tylko pracowników naukowych, ale także nauczycieli, wychowawców i studentów kierunków pedagogicznych i społecznych. Składamy serdeczne podziękowania Autorom za ich pracę włożoną w powstanie tej monografii oraz Recenzentom za cenne uwagi i spostrzeżenia.

Halina Bejger
Oleg Lisovets
Swietłana Borisyuk

Część I

TEORIA I PRAKTYKA PARTNERSTWA W SYSTEMIE INSTYTUCJI SFERY SPOŁECZNEJ

Rozdział 1

Teoretyczne i metodologiczne aspekty badań socjologicznych w zakresie partnerstwa w zarządzaniu instytucjami społecznymi

Igor Meschan, Viktor Kuzmin, Maria Kuzmina

Теоретико-методологічні аспекти соціологічного вивчення соціального партнерства в управлінні соціальними закладами

Igor Meщan, Viktor Кузьмін, Марія Кузьміна

Актуальність проблеми

Створення ефективної системи соціального захисту населення в Україні є одним з пріоритетних завдань соціальної політики держави, що передбачає якісну перебудову системи управління соціальним обслуговуванням населення відповідно до нових соціально-економічних викликів і потреб населення, що домінують. Це вимагає впровадження нових, більш гнучких і ефективних підходів до управління закладами соціального обслуговування, що базуються на досягненнях соціологічної науки, а саме соціології управління, соціології соціальної роботи.

У зв'язку із цим, особливої актуальності набуває проблема вивчення змістовних, структурно-функціональних особливостей та механізмів реалізації соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування на регіональному рівні, оскільки соціальна взаємодія, заснована на партнерській взаємодії суб'єктів соціального управління, здатна не тільки забезпечувати ефективне функціонування системи соціального обслуговування населення, а й адаптуватися до кардинальних змін у соціальній сфері загалом.

Аналіз останніх наукових досліджень

Питання ефективності системи соціального обслуговування населення були і є предметом наукових розвідок та гострих дискусій у соціологічному дискурсі. Сучасні дослідження соціального партнерства здійснюються в межах соціально-філософських концепцій і соціологічних парадигм, зокрема структурно-функціонального підходу, центральною проблемою якого є інституціоналізація системи надання соціальних послуг (Р. Мертон, Т. Парсонс, Н. Смелзер). Не менш значущою є роль теорій суб'єктивної спрямованості (П. Бурдьє, М. Вебер, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Н. Луман).

Сучасні перетворення в соціально-політичній сфері українського суспільства вимагають якісно нових підходів в управлінні соціальними процесами і соціальною

політикою. Особливого значення набуває застосування концепції соціального партнерства в управлінні системою соціального захисту і соціального обслуговування.

Теоретико-історичні аспекти генезису поняття «соціальне партнерство»

Розглянемо генезис поняття «соціальне партнерство» у суспільній і науковій думці. У сучасній науці простежуються два основні принципові підходи до трактування соціального партнерства. Один з підходів передбачає розуміння соціального партнерства в концептуальному зрізі – як соціальну взаємодію між різними секторами суспільства. Інший підхід, інструментальний, виявляє сутність соціального партнерства через соціальну взаємодію соціальних суб'єктів у певній сфері життєдіяльності соціуму.

Зазначивши, таким чином, загальні підходи до визначення соціального партнерства, розглянемо тепер стисло генезис цього феномена, етапи розвитку концепції соціального партнерства. При цьому, в якості методологічного інструменту скористаємося ідеально-типовим веберівським підходом², що дозволяє абстрагуватися від моделей реального історичного стану соціального партнерства, і розглядатимемо лише теоретичний вираз (основні конструкти) цього феномену. При такому підході генезис соціального партнерства представляється у вигляді послідовної зміни різних соціально-філософських, соціально-економічних парадигм розвитку цієї ідеї.

Перший етап розвитку ідеї соціального партнерства відноситься до античного періоду і пов'язаний з іменами Платона й Аристотеля. Платон, виводячи модель «ідеальної держави», підкреслював його ключову відмінність від натурально-природного стану суспільства, в якому панували культ сили і боротьба всіх проти всіх. Ця відмінність полягала в новому громадському порядку, ідеалом якого стали гармонія відносин рівних і вільних громадян, сумісного, відкритого і раціонального обговорення і рішення проблем. Другим видатним давньогрецьким мислителем, який розробляв концепцію ідеальної справедливої держави був Аристотель. Він ставить в основу поняття ідеального суспільного устрою категорію справедливості, яка пов'язана у нього з загальним благом. Справедливість додає легітимності суспільним діям і формам життя. Вона збігається з моральністю в її проекції на соціальну сферу, відповідає на запитання про призначення і зміст спільного, об'єднаного, соціально-упорядкованого існування в суспільстві і державі³. Саме ці античні ідеї солідарності громадян як рівних і вільних індивідів склали перший синтез ідей соціального партнерства.

Другий етап наукових пошуків щодо сутності соціального партнерства доводиться на кін. XVI – поч. XVII ст. і поч. XVIII ст. Соціальне партнерство виступає як ідеологічна основа концепції «суспільного договору», що знайшло своє відображення у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж-Ж. Руссо, П. Гольбаха, Д. Дідро, Ш. Монтеське. Отже, другий етап наукового обґрунтування соціального партнерства

² Иванов С. А. Социальное партнерство как феномен цивилизации. *Социальное партнерство*. 2006. № 5. С. 8-13.

³ Коляда В. И., Колomoец С. М., Назаренко А. Г. *Философия. Психология. Социология: Генезис гуманитарных наук*. Античность. Запорожье: Издавец, 1997. 200 с.

мав у своїй основі нову модель розвитку суспільства, що ґрунтувалася на правових відносинах різних соціальних груп і прошарків.

Третій етап розвитку ідейної основи соціального партнерства, як зазначає С. Іванов, бере початок з др. пол. XVIII ст. і завершується у пер. пол. XX ст. На цьому етапі можна зафіксувати концептуалізацію раціоналістичних ідей з домінуючою позицією проблем соціальної взаємодії. Цей період наукового пошуку змістовних характеристик соціального партнерства асоціюється з А. Смітом, І. Кантом, Г. Гегелем, О. Контом, Е. Дюркгеймом, М. Вебером, К. Марксом. Соціальне партнерство розглядалося як сутнісна характеристика громадянського суспільства, розвинення ідеї якого набули значного поширення. Взагалі, важливим аспектом третього етапу формування концепції соціального партнерства був перехід від суто ідеалістичної моделі соціальної взаємодії до праксеологічної, яка більш пристосована до умов суспільного життя, враховує об'єктивну даність та умови, які існують у суспільстві. Проблеми соціального партнерства стали одним з головних предметів побудови різних ідеологічних доктрин ідейно-політичних концептів, що обумовило певний вектор розвитку наукового знання про закономірності розвитку соціуму.

Четвертий етап розвитку наукових пошуків змісту соціального партнерства став розгортатися з середини XX ст. з виникнення теорій розвитку суспільства: «індустріального суспільства», «постіндустріального суспільства», «цивілізаційного підходу», «постмодернізму» тощо. В якості основної сутнісної складової цього етапу можна виділити інструментальний підхід до соціального партнерства. При цьому соціальне партнерство розглядалося як базис громадянського суспільства і відповідно оновлена система високо розвинених відносин у суспільстві, що визначають умови для побудови соціальної держави. Д. Бел, А. Турен, У. Бек, Ю. Габермас, П. Андерсон, А. Селігмана, Р. Інглхарта та інші дослідники виступили корифеями концептуалізації ідей соціального партнерства на цьому етапі. Вони визначили спрямованість наукових пошуків у площині громадянського суспільства і трансформаційних трендів цивілізації⁴.

Отже, соціальне партнерство на сучасному етапі розвитку соціологічної науки пов'язується із концепціями громадянського суспільства як основи суспільної взаємодії. Так, Дж. Александер визначає громадянське суспільство як сферу людської солідарності⁵, М. Уольцер визначає громадянське суспільство як «простір непримусової людської асоціації», а Ю. Габермас розуміє громадянське суспільство як сферу розвитку громадської думки через суспільну взаємодію і як життєвий простір особистості⁶. Їх погляди об'єднує категорія соціальної взаємодії соціальних суб'єктів на основі принципів солідарності і субсидіарності.

Відзначаючи появу нових теорій розвитку сучасних суспільств, що в тому або іншому ступені базуються на ідеях соціального партнерства, не можна не відзначити, що в основі багатьох з них лежать концепти теорії соціальної дії, блискуче розвиненої Т. Парсонсом⁷. Консенсус, рівновага, згода є в парсонсовській теорії

⁴ Іванов С. А. Социальное партнерство ... С. 8-13.

⁵ Александер Дж. После неофункционализма: Деятельность, культура и гражданское общество. [пер. с англ. Т. В. Дорофеевой]. *Социология на пороге XXI века*. Москва: Интеллект, 1998. С. 231-249.

⁶ Хабермас Ю. Политические работы [пер. с нем. О. И. Величко]. Москва: Праксис, 2005. 368 с.

⁷ Парсонс Т. Структура социального действия. Москва: Академический Проект, 2000. 880 с.

найважливішими ознаками нормального стану системи. Саме ці категорії є системоутворюючими і для соціального партнерства як способу охорони суспільства від соціальних конфліктів і потрясінь.

Найважливіший внесок в розуміння природи соціального партнерства, особливо як комунікативного і діяльнісного феномена, вносять концепції сучасних теоретиків соціальної науки: П. Бурд'є, Е. Гіденса, Н. Лумана, Ю. Габермаса та ін. Аналіз соціального партнерства в термінах «комунікативної раціональності» Ю. Габермаса⁸, «інтерсуб'єктивного дискурсу» Е. Гіденса⁹, з позицій теорії соціальних полів П. Бурд'є¹⁰, загальній теорії соціальних систем Н. Лумана¹¹ дозволяє розширити уявлення про соціальне партнерство як інтеграційний суспільний феномен, що конститує, до певної міри, не тільки соціальні зв'язки і взаємодії, але і саму соціетальну структуру суспільства, розвиток соціальних рис держави.

Отже, історичний аналіз розуміння соціального партнерства дозволяє виділити базовий модус цього феномену – соціальне партнерство як взаємодія соціальних суб'єктів (соціальна взаємодія).

У сучасній соціологічній науці соціальне партнерство як категорія характеризується багатоаспектністю, різносторонністю та широтою розуміння й трактування. Соціальне партнерство трактується у вузькому і широкому сенсах. Виходячи з цього виділяють дві групи досліджень, які відображають дві моделі соціального партнерства: тред-юніоністську і міжсекторну. Тред-юніоністська модель (модель «трипартизму») соціального партнерства є механізмом взаємин між державними органами, працедавцями і профспілками; міжсекторна модель соціального партнерства виступає специфічним типом суспільних відносин між різними соціальними групами, шарами, спільнотами і владними структурами, а якщо точніше – як модель взаємодії трьох секторів суспільства: влади (держави), бізнесу і громадянського суспільства.

Однією з соціологічних дефініцій соціального партнерства в моделі «трипартизму» можна вважати визначення, надане В. Міхеєвим: «Соціальне партнерство – це система відносин його основних суб'єктів і інститутів з приводу стану, умов, змісту і форм діяльності різних соціально-професійних груп, спільнот і прошарків¹². Інший науковець, А. Базиліук, досліджуючи виробничі процеси, представляє соціальне партнерство як форму взаємодії різних суб'єктів суспільних відносин, вказуючи на компроміс, спільну працю і соціальну справедливість як основні принципи соціального партнерства в сфері соціально-трудова відносин¹³.

Отже, у вузькому сенсі соціальне партнерство є поліаспектним явищем:

– це специфічний тип соціально-економічної взаємодії між соціальними спільнотами, прошарками, класами та іншими елементами соціальної структури;

⁸ Хабермас Ю. Политические работы ... 368 с.

⁹ Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 335 с.

¹⁰ Бурдье П. Начала. Choses dites; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. Москва: Socio-Logos, 1994. 288 с.

¹¹ Луман Н. Формы помощи в процессе изменения общественных условий. *Социологический журнал*. 2000. № 1-2. С. 16-35.

¹² Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика: учеб. для вузов. Москва: Экзамен, 2001. 158 с.

¹³ Базиліук А. Соціальне партнерство як засіб вирішення соціально-економічних проблем. *Україна: аспекти праці*. 1997. № 1. С. 22-25.

– це механізм соціальної взаємодії між органами державної влади, найманими працівниками та роботодавцями;

– це специфічний вид економічної взаємодії, характерний для ринкової економіки, спрямований на встановлення ефективного балансу на засадах рівноцінної співпраці працівників і роботодавців і реалізації їх основних інтересів

Н. Піроженко розширює розуміння змісту соціального партнерства з суто економічного до соціально-політичного. Тобто соціальне партнерство є елементом соціальної системи, який спрямований на реалізацію принципів демократії. Інакше кажучи, соціальне партнерство сприяє здійсненню ефективної соціальної взаємодії у структурній триєдності, що існує у певній сфері. У ній відповідно зароджуються, трансформуються і діють особливі типи діяльності, що обумовлюють, легітимізують, інституціоналізують ту чи іншу площину соціального партнерства. Н. Піроженко свідомо не використовує загальновізнані поняття при характеристиці соціального партнерства: «сторона», «двостороннє», «трьохстороннє», «багатостороннє» в сферах соціальної або економічної взаємодії. Науковець розширює зміст терміна «соціальне партнерство», семантично доповнюючи його поняттями «сектор», «міжсекторальне партнерство»¹⁴.

Таким чином, в широкому сенсі соціальне партнерство виступає як міжсекторна взаємодія держави, громадянського суспільства і соціально відповідального бізнесу. Ця концепція розглядає як суб'єктів партнерства три основні сектори суспільства – владу, бізнес і некомерційні організації, а як предмет партнерства – весь спектр соціальних проблем. Отже, в межах соціологічної рефлексії соціальне партнерство розуміється як міжсекторна взаємодія між представниками двох або трьох секторів. Такої ж думки дотримується у своїх наукових пошуках і В. Якимець, який при цьому також акцентує увагу на синергетичності, яка виникає під час поєднання різних ресурсів з боку різних секторів (некомерційного сектору, бізнесу, держави) при розв'язанні різних соціальних в межах соціального партнерства¹⁵.

Наукові підходи до визначення соціального партнерства

На сьогодні існує декілька наукових підходів до вивчення соціального партнерства в соціологічній теорії, які базуються на фундаментальних положеннях теорій соціальної взаємодії Т. Парсонса, Дж. Міда, Е. Гофмана, Дж. Хоманса та ін.

Серед нових наукових підходів слід відзначити мережевий підхід, управлінський (менеджерський) підхід, аксіологічний підхід, модусний підхід. Так, останніми роками в літературі робляться спроби розробити мережевий підхід до оцінки сутності міжсекторного соціального партнерства, де в якості базового елемента розглядається наявність особливої соціальної мережі. Наприклад, А. Ловкова вважає, що «міжсекторне партнерство є взаємовигідною співпрацею органів місцевого самоврядування, бізнесу і громадських організацій, що спрямована на підвищення якості життя місцевої громади і забезпечує синергетичний ефект від

¹⁴ Піроженко Н. В. Механізми становлення та розвитку соціального партнерства органів публічної влади і неурядових некомерційних організацій: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.02. Одеса, 2007. 20 с.

¹⁵ Якимець В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы. Москва: Эудиториал УРСС, 2004. 384 с.

об'єднання ресурсів різних акторів і активізації раніше прихованих ресурсів місцевої громади»¹⁶.

Управлінський, або менеджерський, підхід міжсекторного соціального партнерства. визначає соціальне партнерство як сукупність взаємозв'язаних і збудованих в певній послідовності методів рішення соціальних проблем шляхом реалізації контактів між інститутами, що сформувалися в ході людської діяльності в різних її областях¹⁷.

Аксіологічний (ціннісний) підхід акцентується на ціннісних аспектах функціонування міжсекторного партнерства, що має в своїй основі системну теорію Т. Парсонса¹⁸ про систему суспільства і домінуючу і визначальну роль культурної системи в формуванні соціальної взаємодії. Згідно цього підходу, що модель соціального партнерства характеризується ціннісною орієнтацією суб'єктів взаємодії на соціальні ціннісно-сміслові категорії як: соціальна рівність, право, соціальна справедливість, соціальний діалог, соціальна відповідальність, солідарність, гуманізм, толерантність¹⁹.

Модусний підхід до визначення сутності міжсекторного партнерства представлений в працях С. Іванова, який вважає, що соціальне партнерство є складним, полісуб'єктним соціокультурним явищем соціального життя, що обумовлене існуванням, діяльністю і взаємодією соціальних суб'єктів, які володіють певними ціннісними орієнтаціями і виконуючими певні соціальні ролі²⁰. Соціокультурний аналіз соціального партнерства з позицій модусного підходу розглядає цей феномен під різними точками зору, основою для яких служать різні набори його атрибутивних властивостей, що відображають ту або іншу якісну сторону цього феномена. Виділяються три базові модуси: а) соціальне партнерство як соціальна дія; б) соціальне партнерство як взаємодія соціальних суб'єктів; в) соціальне партнерство як соціокультурний феномен. Тим самим автор намагається синтезувати різні соціологічні підходи до розуміння соціального партнерства.

Як інститут сучасного демократичного суспільства і принцип соціальної політики розглядає соціальне партнерство М. Туленков, визначаючи його як механізм пом'якшення соціальної напруженості, що виникає в суспільній системі, який здатний збалансувати соціальні протиріччя між різними соціальними прошарками, групами і державою, а також створити необхідні соціальні технології для розв'язання соціальних криз та забезпечити підтримку соціального розвитку²¹. Автор при визначенні соціального партнерства виходить із концепції «трипартизму» як взаємодії соціальних суб'єктів у формі переговорного процесу.

¹⁶ Ловкова А. А. Взаимодействие органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнеса как форма социального партнерства: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 23.00.02. Саратов, 2009. 25 с.

¹⁷ Собчук Н. В. Основные подходы к интерпретации понятия межсекторного социального партнерства в современном мире. *Научный вестник УрАГС*. 2008. № 4 (5). С. 10-15.

¹⁸ Парсонс Т. Структура социального действия... 880 с.

¹⁹ Галлямов Р. Р., Горбунова Г. Д. Отечественные и зарубежные определения понятия «межсекторное социальное партнерство»: сравнительный анализ основных подходов. *Вестник ВЭГУ*. 2013. № 1 (63). С. 26-32.

²⁰ Иванов С. А. Социальное партнерство ... С. 8-13.

²¹ Туленков М. В. Соціальна політика в Україні: шляхи формування та реалізації: навч.-метод. розробка. Київ: ІПК ДСЗУ, 2007. 34 с.

В зарубіжній літературі міжсекторне соціальне партнерство найчастіше трактується як співпраця між урядовими організаціями, корпораціями бізнесу і некомерційними організаціями, метою якого є досягнення стійкого розвитку території²². Наприклад, М. Уорнер і П. Грінер пропонують наступне визначення міжсекторного соціального партнерства: союз між сторонами, що представляють уряд, бізнес, громадянське суспільство, в якому стратегічно об'єднуються ресурси і здібності кожної із сторін і яке засноване на принципах розділення ризиків, витрат і загальної вигоди²³. Одночасно в працях зарубіжних авторів про міжсекторне соціальне партнерство йдеться як про нову структуру суспільства, яка починає організовуватися і відповідати на соціальні проблеми і питання. Так, С. Ваддок розглядає партнерство як зобов'язання корпорації або групи корпорацій працювати з організаціями з різних економічних секторів (урядового або некомерційного)²⁴.

З погляду М. Джоргенсена, міжсекторне соціальне партнерство в наш час просувається як безпрограшна модель високого потенціалу, в якій співпраця між трьома секторами суспільства збільшує можливості вирішення насущних проблем і робить важливий внесок у розвиток громадянського суспільства, а також вигідна іншим партнерам співпраці²⁵.

Таким чином, в зарубіжній літературі міжсекторне соціальне партнерство розглядається: по-перше, як безперервний процес взаємовигідної співпраці, що постійно розвивається, між державою, бізнесом, і некомерційними організаціями. Кожний з учасників цієї співпраці має свої інтереси й одержує в ході реалізації свою користь, а не діє в альтруїстичних цілях; по-друге, міжсекторне соціальне партнерство поступово розвивається не просто в «суму» векторів взаємодії його членів, але на певному етапі воно переростає в абсолютно іншу якість, складаючи, врешті-решт, функціональну основу повноцінного громадянського суспільства.

Соціальне партнерство, на думку С. Олефір, має три виміри:

- відносний – характеризує сучасний тип трансформаційного суспільства з ринковою економікою і певним видом відносин у суспільстві;
- ідеологічний – передбачає узгодження ідей, інтересів різних соціальних груп, соціальних спільнот у соціальній структурі суспільства;
- технологічний – передбачає алгоритм у вигляді послідовності окремих етапів щодо вирішення цивілізованим шляхом конфліктів у соціально-виробничій сфері. При чому якщо перші два виміри реалізуються на республіканському рівні, то третій втілюється на рівні внутрішньої організаційної (у сфері відносин з приводу виробництва) та між організаційної взаємодій (між роботодавцями, працівниками, органами державної влади та місцевого самоврядування) за для обміну думками,

²² Stacey M. The Myth of Community Studies. *British Journal of Sociology*. 1989. Vol. XX. № 2. P. 140-146.

²³ Галлямов Р. Р., Горбунова Г. Д. Отечественные и зарубежные определения понятия «межсекторное социальное партнерство»... С. 26-32.

²⁴ Waddock S. Building Successful Social Partnership. *Sloan Management Review*. 1988. № 4. Vol. 29. P. 17-23.

²⁵ Jorgensen M. Evaluating cross-sectoral partnerships. *Working paper presented at the conference «Public-private partnerships in the post WSSD context»*. Copenhagen Business School, 2006. P. 354-365.

ухвалення рішення з приводу важливих соціально-економічних питань, мінімізації конфліктів та досягнення соціальної стабільності²⁶.

Отже, в сучасній соціології соціальне партнерство розглядається в трьох основних формах:

- у сфері соціально-трудових відносин (як модель «трипартизму»);
- як міжсекторну взаємодію трьох секторів суспільства: держави, бізнесу і громадянського суспільства;
- як суттєвий принцип державної соціальної політики на основі соціальної справедливості і солідарності.

Особливого значення сьогодні набуває друга форма соціального партнерства, заснована на міжсекторній взаємодії – між державою, бізнес-структурами і громадянами (організаціями громадянського суспільства), яка має стати основою соціального управління.

На думку С. Дубенко, Н. Нижко та Л. Лапко, функціональність соціального партнерства в міжсекторальному вимірі українського суспільства дасть змогу:

- розвинути потенціал соціального управління та сприяти більш ефективній реалізації ним своїх завдань;
- стимулювати продуктивність побудови і генезу громадянського суспільства²⁷.

Міжсекторний підхід до вивчення соціального партнерства актуалізується в контексті управління закладами соціального обслуговування. Сучасний стан реформування системи соціального захисту і соціального обслуговування населення в Україні потребує якісно нових форм, методів, технологій і механізмів управління. Чинником таких змін може виступити міжсекторне соціальне партнерство як взаємодія державних органів управління, соціально відповідального бізнесу, громадських організацій і територіальної громади в управлінні закладами соціального обслуговування з метою підвищення ефективності їх функціонування і організаційного розвитку. При чому в ціннісній основі такої соціальної взаємодії лежать принципи соціальної справедливості, субсидіарності і солідарності.

Соціальне партнерство як міжсекторна взаємодія держави, громадянського суспільства і соціально відповідального бізнесу

Розглянемо зміст, структуру та функції соціального партнерства в управлінні соціальними закладами. Соціальне партнерство виступає як чинник управління в різних сферах суспільства. Найбільш розроблена концепція соціального партнерства в сфері соціально-трудових відносин, але в умовах становлення і розвитку громадянського суспільства, формування нової стратегії соціальної політики (в сторону її поступової лібералізації) і зменшення ролі держави в соціальному забезпеченні, міжсекторне соціальне партнерство набуває значення в управлінні системою соціального захисту і соціального обслуговування населення, особливо на

²⁶ Олєфіров С. Ю. Соціальне партнерство як механізм взаємодії громадянського суспільства та влади [Електронний ресурс]. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/631>.

²⁷ Нижник Н., Дубенко С., Пашко Л. Соціальне партнерство як виклик сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2 (11). С. 46-54.

регіональному рівні, на рівні місцевого самоврядування і місцевих територіальних громад, де функціонує система закладів соціального обслуговування.

Майже всі наукові підходи до вивчення соціального партнерства, не зважаючи на розбіжності у виділенні досліджуваного аспекту партнерських відносин, визначають в якості основного змісту, базового модусу взаємодію соціальних суб'єктів – соціальну взаємодію трьох секторів суспільства: держави, бізнесу і громадянського суспільства. Отже, змістом соціального партнерства в загальному вигляді є соціальна взаємодія.

В соціології соціальна взаємодія виступає як система, яка включає в себе, як мінімум дві особи (чи дві соціальні групи) або особу і соціальну групу²⁸. З іншого боку, соціальна взаємодія представляє собою поведінку особи або соціальних груп, яка набуває особистісного і соціального сенсу для індивідів, соціальних груп і соціуму в цілому²⁹. Як зазначено в соціологічній енциклопедії Г. Осіпова термін «соціальна взаємодія» відображає характерологічні, структурні, змістовні соціальні відносини між індивідами (соціальними спільнотами). При цьому індивіди (соціальні спільноти) мають різну спеціалізацію (тип діяльності), розташування (соціальний статус) та функціональність (соціальна роль) в структурі суспільства³⁰. Таким чином, соціальна взаємодія відображає взаємовідносини між особами та соціальними групами.

Отже, соціальна взаємодія в соціальному партнерстві передбачає взаємовідносини між соціальними групами, взаємодії яких обумовлені реалізацією власних цілей на основі паритету і консенсусу, а в системі соціального обслуговування мають ще і суспільну значимість.

Для повнішого опису і подальшого аналізу міжсекторного соціального партнерства використаємо системний і інституційний підходи. В загальному вигляді під соціальною системою розуміється сукупність елементів (різних соціальних груп, шарів, соціальних спільнот), що знаходяться між собою в певних відносинах і зв'язках і утворюючих певну цілісність³¹. Для аналізу соціального партнерства як соціальної системи, скористаємося структурно-функціональним підходом Т. Парсонса, який зазначає, що «соціальна система складається з безлічі індивідуальних акторів, що взаємодіють один з одним в ситуації, що має, принаймні, фізичний аспект і аспект зовнішнього середовища; акторів, які мотивовані згідно тенденції до «оптимізації задоволення» і чіє відношення до обставин (і один до одного зокрема) визначається і здійснюється відповідно до системи структурованих культурою колективних символів»³². Т. Парсонс описав ряд функціональних особливостей соціальної системи³³. Функціонал системи спрямований на задоволення певних потреб суспільства, при цьому передбачає чотири напрями реалізації: адаптивний передбачає пристосування системи до зовнішніх умов, до того ж система має здійснювати соціальний контроль за внутрішнім середовищем, ціледосягання –

²⁸ Управление организацией: энциклопед. слов. Москва: ИНФРА, 2001. 822 с.

²⁹ Лукашевич М. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. І. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: підручник. Київ: Каравела, 2008. 544 с.

³⁰ Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. Москва: НОРМА–ИНФРА-М, 1999. 672 с.

³¹ Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. 4-е изд. Москва: Политиздат, 1987. 445 с.

³² Parsons T., Shils E. Towards a general theory of action. Cambridge: Harvard University Press, 1951. 530 p.

³³ Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 688 с

досягнення визначеного результату системою, інтегративний – координацію елементів соціальної системи, латентний – формування, підтримку цінностей суспільства. Виходячи з теорії Т. Парсонса, кожна з систем дії виконує певні функції. Поведінковий організм реалізовує функцію пристосування до зовнішнього середовища, система особистості передбачає функцію ціледосягання, соціальна система – інтегрує поведінку індивідів та соціальних спільнот, система культури спрямована на репродукцію духовних цінностей³⁴.

Міжсекторне соціальне партнерство в соціальному обслуговуванні як соціальна система при взаємодії із зовнішнім середовищем здатна змінити відносини елементів, тобто свою структуру, що представляє мережу впорядкованих і взаємообумовлених зв'язків між елементами системи. В цьому випадку особливої значущості набуває як зовнішнє середовище соціальної системи, так і внутрішня структура. Істотними характеристиками міжсекторного соціального партнерства є цілісність і інтеграція структурних елементів. В цьому випадку цілісність забезпечується єдністю цілей взаємодії і загальними цінностями і уявленнями про ту або іншу соціальну проблему, на рішення якої спрямовані спільні зусилля трьох секторів. Більш того, об'єднання ресурсів і їх взаємопроникнення, а також соціальні зв'язки і соціальні взаємодії, що виникають в процесі міжсекторного соціального партнерства, забезпечують необхідну інтеграцію і цілісність структурних елементів – держави, бізнесу і громадянського суспільства.

Соціальне партнерство в управлінні соціальним обслуговуванням являє собою функціональну систему, причому структура соціально-партнерського управління закладами соціального обслуговування є багатошаровою. Так, Д. Неліпа визначає наступну структуру системи соціального партнерства, до якої належить комунікативна, регулятивна, функціональна та інституціональна підсистеми³⁵. Комунікативна підсистема – охоплює соціальні відносини, тобто ті взаємозв'язки суб'єктів соціального партнерства, які утворюються у процесі реалізації соціального партнерства. Регулятивна або нормативно-регулятивна підсистема – формує сукупність соціальних норм, які виступають регулятором соціальної взаємодії між суб'єктами соціального партнерства. Функціональна підсистема соціального партнерства спрямована на побудову механізму соціальної взаємодії між суб'єктами соціального партнерства. Інституціональна (організаційно-інституціональна) підсистема складається з інституцій соціального партнерства та є джерелом соціальних зв'язків та соціальної взаємодії, які виникають між ними. Вона дає можливість для формування соціального консенсусу між суб'єктами соціального партнерства. Ці інституції, виходячи із мети, можуть існувати на довгостроковій та короткостроковій основі. В сфері соціального обслуговування інституціональний аспект соціального партнерства передбачає створення як організаційних структур і проєктів, так і органів управління із залученням представників усіх секторів суспільства.

Структуру соціальних систем Т. Парсонс аналізував, застосовуючи чотири типи незалежних змінних: цінності, норми, актори (індивіди, соціальні групи, організації) і

³⁴ Парсонс Т. Структура социального действия ... 880 с.

³⁵ Неліпа Д. В. Особливості інституціоналізації соціального партнерства (політологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2005. 20 с.

ролі³⁶. Соціальна система складається з комбінації вище перерахованих структурних компонентів. Щоб досягти стабільності в системі, актори і ролі повинні керуватися певними цінностями і нормами, а самі цінності і норми інституціоналізуються, оскільки вони втілюються в життя конкретними акторами і ролями. Виходячи з цього структурно-функціональний аналіз соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування спрямований на визначення місця ціннісно-нормативної системи, суб'єктів соціального партнерства (акторів) і статусно-рольових позицій в соціальному партнерстві, які представляють структурний функціонал в системі соціального партнерства.

Цінності системи соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування формуються під впливом системи культури, яка володіє, за Т. Парсонсом, здатністю контролювати інші системи соціальної дії. Т. Парсонс дає визначення системи культури виходячи з її взаємовідносин з іншими системами соціальної дії. Культура виконує медіативну функцію в процесі соціальної взаємодії між індивідами та сполучає їх з соціальною системою. Культура має здатність до проникнення у інші системи, при цьому вона може ставати їх складовою, принаймні частково. Культура інтерпретується як, впорядкована система символів, яка виступає орієнтирами для агентів, інтерналізованими аспектами системи особистості і інституціоналізованими зразками в соціальній системі³⁷.

Отже, культура відображена в ціннісно-нормативній системі суспільства, а тому носить символічний характер, що надає їй можливість передаватися від системи до системи, від однієї особистості до іншої через механізми соціалізації.

Отже, символізований, суб'єктивізований зміст культури також додає їй і інша властивість – здатність контролювати інші системи дії. Отже, система культури формує цінності і норми соціального партнерства, серед (виходячи із змісту соціального партнерства в соціальному обслуговуванні) яких можна виділити: досягнення узгодженої взаємодії між організаціями, групами, шарами суспільства і владними структурами; узгодження соціально-економічної політики; регулювання соціально-трудова відносин; правові норми; цінності взаєморозуміння, відповідальності, терпимості, готовності до компромісу, соціальної справедливості, соціальної субсидіарності, соціальної відповідальності тощо. Ці цінності і норми допомагають системі утримувати рівновагу і розвиватися, виступаючи орієнтаціями для певних акторів і ролей соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування.

Важливо відзначити, що міжсекторне соціальне партнерство є не тільки соціальною системою, а й соціальним інститутом. Концепцію соціальної системи розробив американський соціолог-теоретик Т. Парсонс у пізніших працях. Її центральним поняттям є інституалізація, спроможна створити відносно стійкі форми взаємодії – соціальні інститути. Вказані моделі регулюються нормативно і інтегруються з культурними зразками поведінки. У такий спосіб інституалізація зразків ціннісних орієнтацій становить загальний механізм інтеграції соціальних систем³⁸.

³⁶ Парсонс Т. Вказ. пр. 880 с.

³⁷ Ритцер Дж. Современные социологические теории ... 688 с.

³⁸ Parsons T., Shils E. Towards a general theory... 530 p.

При розгляді міжсекторного соціального партнерства в межах інституційного підходу можемо виділити сукупність соціальних суб'єктів – організацій державного, комерційного і некомерційного секторів, напрям діяльності і виконання конкретних функцій – вирішення соціально значущих проблем, а також норми і правила регулювання партнерства – нормативно-правова база.

Виділення суб'єктів соціального партнерства як чинника управління закладами соціального обслуговування може бути здійснено на трьох ієрархічних рівнях: макрорівні, мезорівні і мікрорівні. На макрорівні зміст соціального партнерства полягає у взаємодії трьох секторів суспільства – держави, бізнесу і громадянського суспільства як суб'єктів формування моделі соціальної політики, системи соціального захисту і соціального обслуговування як її складової. Основними управлінськими функціями соціального партнерства на цьому рівні є: узгодження інтересів різних соціальних груп; зняття і пом'якшення соціальної напруженості і соціальної нерівності в суспільстві; забезпечення соціальних гарантій і умов життєдіяльності; формування ефективної і оптимальної системи соціального обслуговування на загальнодержавному рівні.

На мезорівні зміст соціального партнерства в управлінні соціальним обслуговуванням полягає у взаємодії органів місцевого самоврядування, закладів соціального обслуговування, комерційних організацій соціально відповідального бізнесу, громадських організацій і територіальних громад. Серед функцій соціального партнерства на мезорівні можна виділити: організація мережі закладів соціального обслуговування з дотриманням принципів доступності і територіальності; контроль за використанням бюджетних і позабюджетних коштів; моніторинг і оцінка якості надання соціальних послуг.

На мікрорівні соціальне партнерство проявляється як взаємодія між надавачем (конкретний заклад соціального обслуговування, соціальний працівник) і отримувачем соціальних послуг (клієнт закладу соціального обслуговування). Основними функціями соціального партнерства на цьому рівні є: соціозахисна, адаптивна (реадаптивна) функція і функція соціалізації (ресоціалізації) особистості.

Отже, соціальне партнерство в управлінні закладами соціального обслуговування відрізняється полісуб'єктністю. Це такий тип управління, в якому беруть участь представники всіх груп суспільства опосередковано або безпосередньо. Розглянемо більш детально основні суб'єкти соціального партнерства і їх функції в управлінні системою соціального захисту і соціального обслуговування (державна, комерційні і некомерційні організації).

Держава в національній системі соціального обслуговування виконує провідну роль як на функціональному, так і на організаційно-управлінському рівні³⁹, але з розвитком громадянського суспільства поширюється тенденція зменшення ролі держави в наданні соціальних послуг – держава стає замовником соціальних послуг від недержавних організацій, покладаючи на себе, насамперед, бюджетне фінансування універсальних програм і контроль за якістю соціальних послуг, створення нормативно-правових, адміністративно-управлінських і фінансово-економічних умов міжсекторного соціального партнерства в сфері надання

³⁹ Негель Л. С., Макаренко Л. Л. Світовий досвід розвитку соціального партнерства та його формування в Україні. *Стратегічна панорама*. 2004. № 2. С. 96-103.

соціальних послуг і управління системою закладів соціального обслуговування. На мезорівні соціального управління суб'єктами соціального партнерства виступають органи місцевого самоврядування.

Іншим суб'єктом соціального партнерства в системі соціального обслуговування виступають бізнес-структури, які відіграють провідну роль у формуванні соціальної політики, реалізації соціальних програм, створенні благодійних фондів тощо. Концепцією, яка відображає діяльність бізнес-структур в соціальній сфері, є концепція соціальної відповідальності бізнесу.

Висновки

Визначено, що соціальне партнерство як соціальне явище розглядають у двох іпостасях: як прояв партнерської взаємодії у соціально-трудої сфері (третьюніоністська модель, модель «трипартизму») і як специфічний тип соціальної взаємодії між різними соціальними групами, спільнотами та владними структурами, міжсекторну взаємодію трьох секторів суспільства: держави, бізнесу й громадянського суспільства (міжсекторна модель). Саме міжсекторне соціальне партнерство набуває актуальності в контексті підвищення ефективності управління соціальними закладами. У межах міжсекторної моделі визначено такі підходи до вивчення соціального партнерства: інституціональний, мережевий, управлінський (менеджерський), аксіологічний, модусний, кожен з яких висвітлює відповідні аспекти проблеми.

Аргументовано, що змістовною основою соціального партнерства в управлінні соціальними закладами є соціальна взаємодія суб'єктів соціального партнерства, яка представлена на макрорівні як взаємодія різних секторів суспільства з метою оптимізації системи соціального обслуговування; на мезорівні – як взаємодія органів місцевого самоврядування, структур соціально відповідального бізнесу і громадських організацій з метою організаційного розвитку закладів соціального обслуговування; на мікрорівні – як взаємодія надавачів і отримувачів соціальних послуг з метою соціального захисту та соціальної інтеграції особистості. Міжсекторне партнерство як систему розглядають через категорії теорії соціальної дії, такі як: цінності, норми, актори (індивіди, соціальні групи, організації) і статусно-рольові позиції тощо.

Rozdział 2.

Rozwój inicjatyw wolontariackich jako narzędzia aktywizacji zasobów ludzkich społeczności lokalnych

Tetiana Lyakh, Tetiana Spirina

Розвиток волонтерських ініціатив як інструменту активізації людських ресурсів місцевих громад

Тетяна Лях, Тетяна Спіріна

Актуальність проблеми

Для успішного соціального розвитку українського суспільства наразі важливим є вирішення проблем забезпечення соціальних гарантій, соціального захисту, створення умов для соціальної адаптації у безпечному й сприятливому середовищі сім'ї, соціальному оточенні, громаді. Процеси демократизації, розбудова громадянського суспільства зумовлюють зміни пріоритетів соціальної політики, соціального виховання та діяльності соціальних інститутів, інтегруючи зусилля, засоби і можливості різних державних та неурядових організацій на всіх рівнях, в тому числі й на рівні територіальної громади, з метою проведення соціальної роботи з дітьми та молоддю, залучення самих суб'єктів до вирішення власних проблем, сприяння їхній активній участі в суспільному житті.

На сьогодні, потреби громади є доволі різноманітними і місцевій владі іноді бракує не лише ресурсів, а й часу реалізувати всі задуми й швидко реагувати на виклики й соціальні проблеми. Одним із важливих ресурсів у цьому контексті є використання волонтерського руху для реалізації заходів місцевої влади та громадських ініціатив. Саме тому, дослідження можливостей використання волонтерських ініціатив як інструменту активізації людських ресурсів місцевих громад є актуальною потребою сьогодення.

Волонтерство – це особливий вид благодійної діяльності, адже вимагає особливої пожертви з боку людини – часу та особистої участі.

Аналіз останніх наукових досліджень

Значний внесок у дослідження теоретичних та методологічних засад волонтерства зробили такі науковці, як: О. Безпалько, Р. Вайнола, Л. Вандишева, Т. Журавель, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, О. Карпенко, Г. Крапівіна, Г. Лактіонова, Т. Лях, Л. Міщик, І. Мигович, С. Пальчевський, В. Петрович, Ю. Поліщук, К. Пуха, М. Тименко, І. Тохтарова; соціально-педагогічні аспекти волонтерської діяльності активно досліджували З. Бондаренко, О. Караман, Н. Комарова, В. Кратінова, Н. Ларіонова, С. Харченко, М. Чухрай, Н. Янц та ін.

Аналіз багаторічного досвіду волонтерства подано у роботах зарубіжних учених Г. Каскеллі, Р. Кроу, Б. Левайн, М. Мерріл, К. Навартнам, М. Нуланд та ін.; питаннями волонтерського руху в соціологічному контексті займалися такі відомі науковці, як: Д. Сміт, М. Харріс, К. Рочестер, Р. Хедлі, С. Елліс, К. Кемпбел; сутність, ознаки,

особливості, напрями та принципи волонтерської роботи вивчали Р. Лінч, С. Матерна, С. Маккарлі, Л. Питка.

Отже у сучасних умовах завершення адміністративно-територіальної реформи в Україні в напрямі децентралізації, дослідження питання ролі волонтерства для місцевих громад набуває особливої вагомості, оскільки розвиток волонтерських ініціатив може бути одним із чинників ефективного розвитку територіальних громад і України загалом.

Характерні особливості та ознаки волонтерства

У світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка є корисною людям і суспільству загалом.

У Записці Генерального секретаря ООН, адресованій Комісії соціального розвитку Економічної та соціальної ради ООН, виділено найважливіші риси волонтерства⁴⁰. Серед них:

– *джерело людського досвіду* – досвід, якого набуває особистість в процесі взаємодії з іншими людьми, соціальними групами, державою. Це і можливість напрацьовувати та вдосконалювати неформальний суспільний фонд знань, умінь і навичок встановлення й підтримки стосунків, захист від небезпечного впливу та емоційні й соціальні зв'язки, милосердя і толерантність, подолання конфліктів, солідарність, співробітництво, а також вплив на органи державної влади та органи місцевого самоврядування з метою стимулювання прийняття важливих рішень із урахуванням інтересів зацікавлених осіб;

– *духовна якість і громадянська чеснота* полягає не лише в тому, що ми робимо через любов та співчуття до інших, а й у тому, як це впливає на людину, яка надає добровільну допомогу, зокрема волонтерів;

– *забезпечення надійної платформи для відновлення зв'язків між людьми*. Наразі, волонтерство може стати одним з найголовніших засобів примирення та відновлення розділеного суспільства, оскільки ця діяльність здійснюється без дискримінації за певними ознаками;

– *етичний стандарт*, який ґрунтується на гуманістичних, релігійних та демократичних ідеалах і філософських концепціях та зумовлює якість людських взаємостосунків;

– *нові інтелектуальні ресурси* – волонтери сьогодні не лише виконавці програм та проєктів, але й джерело нових перспективних ідей, стратегічних цілей, нового життєвого досвіду;

– *нове бачення соціальної діяльності* полягає у новому ставленні до зайнятості в галузі соціальної роботи та соціального захисту й у мотивації своєї праці. Для особи, яка бере участь у волонтерських проєктах та програмах, первинним є не винагорода за працю, а кінцевий результат – допомога у вирішенні складної життєвої ситуації;

⁴⁰ Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навч. посіб. / З. Бондаренко та ін.; ред. Т. Лях. Київ: Версо-04, 2012. 288 с. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3486/> (дата звернення: 08.01.2021).

– *солідарність і гуманна корисливість* – волонтери добровільно жертвують своїм часом заради встановлення взаємодовіри, причетності та участі, що робить їх зацікавленими в благополуччі інших;

– *турбота про людей* – співчуття, моральна підтримка, допомога, піклування сприяють формуванню важливої для людського суспільства атмосфери співпереживання, взаємо підтримки, взаємодії. Для соціальної роботи це важливий ресурс, який допомагає створювати безпечне середовище для існування та розвитку кожного члена суспільства;

– *участь і відповідальність як суть активної громадянської позиції* громадянськість, взаємодовіра, солідарність і відповідальність, підкріплені соціальними відносинами, які базуються на схожих світоглядних установах і спільності обов'язків, є взаємодоповнюючими цінностями.

Міжнародною експертною групою з питань волонтерства та соціального розвитку в 1999 р. були визначені *характерні особливості волонтерської діяльності*: неприбутковість; добровільність; корисність.

У межах цієї концепції експерти визначили *типи волонтерської діяльності*: взаємодопомога та самопомога; філантропія та послуги іншим людям; участь або громадянський обов'язок; рекламно-пропагандистська діяльність або проведення кампаній.

Волонтерська діяльність – це спосіб підтримки, піклування, надання допомоги членам громади; взаємодії між людьми для спільного вироблення нових шляхів вирішення проблем, які виникають.

У зв'язку з цим, актуалізується питання активізації людських ресурсів місцевих громад й готовності волонтерів до міждисциплінарної взаємодії у вирішенні пріоритетних соціальних питань. Це створює можливості для навчання та розвитку впродовж життя кожної людини⁴¹.

У Загальній декларації волонтерів⁴², прийнятій на XVI Всесвітній конференції волонтерів у 2001 р. в Амстердамі (Нідерланди), було визначено такі *принципи діяльності волонтерів*: визнання права на закріплення за всіма чоловіками, жінками та дітьми, незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей, відповідного соціального та матеріального становища; повага гідності й культури всіх людей; надання допомоги, безкоштовних послуг особисто чи організовано в дусі партнерства та братерства; визнання рівної важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх забезпеченню; перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулюючи при цьому ініціативу та творчість людей, надаючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем, спостерігачем.

Волонтерство є однією з основ громадянського суспільства, адже воно прийшло до нас разом із поняттями «громадянське суспільство» та «демократія», «громадські організації» та «активізація громади». Без участі волонтерів важко уявити громадські

⁴¹ Менеджмент волонтерських програм: посібник для підготовки менеджерів волонтерських програм: навч. посіб. / Т. Журавель та ін.; ред.: Т. Лях, Т. Сила. Київ: ОБНОВА-КОМПАНІ, 2020. 174 с. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33847/> (дата звернення: 08.01.2021).

⁴² Вайнілович Н. Волонтерський рух у сучасному українському суспільстві: мотиваційний аспект. *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. №2. С. 407-410.

організації й благодійність взагалі, без них унеможлиблюється якісний суспільний контроль за діями влади та бізнесу.

У XXI ст. країни світу у своїй соціальній політиці все більше зважають на міжсекторну взаємодію держави, бізнесу, громадських організацій. Саме шляхом встановлення балансу між різними силами формуватимуться цінності, встановлюватимуться пріоритети, розподілятимуться ресурси. Один із найпотужніших людських ресурсів у цьому процесі – волонтери.

Для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим з різних причин. По-перше, як свідчить багаторічний досвід залучення волонтерів, це ефективний спосіб вирішення складних проблем окремої людини, громади, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи держави про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, інноваційні, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення. По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя своєї громади.

Нині в Україні організація роботи волонтерів у державних і громадських організаціях виходить на якісно новий рівень. Порівняно з минулими роками актуалізується питання менеджменту волонтерських програм, відпрацьовуються механізми залучення волонтерів до різних напрямів роботи. У державних та неурядових організаціях усе більше віддають перевагу навчених фахівцям з менеджменту волонтерської діяльності (координатори волонтерських груп, координатори волонтерської діяльності, координатори волонтерських програм тощо). Цей фахівець повністю відповідає за набір, підписання угод, постановку завдань і відслідковування результатів діяльності волонтерів.

Волонтерство як основа становлення громадянського суспільства

У доповіді програми Волонтерів ООН (The United Nations Volunteers (UNV) programme⁴³) «Стан світового волонтерства: трансформуючи управління» волонтерство розглядається як додатковий ресурс зростання громадської участі, залученості жителів до процесів прийняття та реалізації рішень, а також як засіб для залучення знань, умінь, навичок, досвіду для того, аби голос та участь, підзвітність і чутливість, як ключові засади доброго врядування, доповнювали інші рішення у сфері розвитку. Волонтерська діяльність забезпечує взаємодію від локального до національного і глобального контекстів. Також, зазначається, що процеси децентралізації фокусують увагу на сфері місцевого самоврядування, зокрема, на волонтерській діяльності на цьому рівні⁴⁴.

Залучення активних громадян до волонтерської діяльності допоможе реалізації їхніх основних потреб: відчувати власну значимість і корисність, належність до колективу інших волонтерів, причетність до громади; домагатися поваги, визнання і подяки; зміцнювати, розширювати соціальні вміння і навички; розширювати знайомства та спілкування; особисто та в команді вирішувати проблеми громади.

⁴³ UN Volunteers. URL: <https://www.unv.org/> (дата звернення: 05.01.2021).

⁴⁴ United Nations General Assembly (UNGA) (2002). Recommendations on support for volunteering (A/RES/56/38). Resolution adopted by the General Assembly at the fifty-sixth session. Agenda item 108. <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2002/a56r038-e.pdf> (дата звернення: 05.01.2021)

Активізації людських ресурсів місцевих громад сприяє створення соціальних установ та організацій громаді; розвиток професіоналізму та компетентності у членів громади, як співробітників так і волонтерів; боротьба за зміни, зокрема зміни в соціальній політиці⁴⁵.

Волонтери активізують власні особистісні ресурси, сприяють саморозвитку і самореалізації, умінню працювати у міждисциплінарній, мультидисциплінарній командах, підвищенню рівня толерантності, креативності як власного адаптаційного ресурсу і умови ефективної діяльності, рефлексії, стійкості до емоційного вигорання і професійної деформації, отримання фахових знань та практичного досвіду⁴⁶.

Головною умовою активізації людських ресурсів місцевих громад, ми вважаємо прагнення соціальної активності, соціальної значущості, самоврядування, інтерес спробувати і досягнути поставленої мети, удосконалення здібностей, стимулювання ініціативи та творчості. В процесі такої діяльності члени громади набувають знання про соціальні проблеми суспільства, розуміють принципи, сфери та шляхи допомоги людям і собі. Тобто формується громадянин, здатний взяти на себе відповідальність за процеси, що відбуваються у суспільстві.

Ефективність залучення волонтерів до соціально-економічного розвитку територіальних громад, до налагодження продуктивної співпраці залежатиме від кількості та складності соціально-економічних завдань, які доведеться вирішувати, чисельності і компетентності зацікавлених груп, що їх відстоюють та бажають домовитися, а також – від компетентності фахівців, які організують роботу волонтерів, розробляють волонтерські програми.

Активізація взаємодії волонтерів з органами місцевого самоврядування на основі механізму їх залучення до забезпечення соціально-економічного розвитку громади сприятиме підвищенню рівня поінформованості громади про дії та плани влади, формуванню спільного плану заходів з волонтерами, які представляють інтереси громади, покращенню передумов соціально-економічного розвитку громади.

Визнання внеску волонтерської діяльності у розвиток громад є невід'ємною ознакою розвиненого суспільства. Держава має не лише створювати умови для вирішення проблем громад, а й стимулювати участь членів громади у відстоюванні власних прав, розбудові громадянського суспільства та участі в державотворчих процесах.

Волонтерство – це той компонент, який об'єднує громаду, дає можливість громаді згуртуватися навколо спільної ідеї, вирішення проблемного питання, яке може хвилювати. Якщо говорити про активізацію людських ресурсів місцевих громад, волонтерство можна розглядати як основний інструмент реалізації волонтерських ініціатив у громадах. Об'єднуючись, навколо різноманітних ідей, волонтерських проєктів та ініціатив, волонтери та члени громади вчать брати на себе відповідальність, нести цю відповідальність, активно долучатися до розвитку громади і розуміти через які інструменти. Тому волонтерство – це компонент, який включає в собі і міжвідомчу, і міждисциплінарну й міжсекторну взаємодію, і підвищення компетенції, й активне включення в життя громад, демонструє, наскільки

⁴⁵ Школа волонтерів: навч. посіб. / заг. ред. Г. С. Скитьової. Київ, 2016. 166.

⁴⁶ Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах: Діагностичний інструментарій: метод. розробки. Укл. Т. Рудякевич. Житомир: ЖДУ, 2004. 48 с.

волонтерство може розширити свідомість, дати можливість командної взаємодії, а у подальшому бути більш конкурентоспроможними при працевлаштуванні.

Соціальна робота в громаді розглядається як втручання і активізація місцевих людських ресурсів з метою вирішення соціальних проблем, підвищення рівня надання послуг і соціального функціонування її членів. Особливість розвитку волонтерських ініціатив як інструменту активізації людських ресурсів місцевих громад полягає в тому, що члени громади визначають власні потреби, виробляють рішення і працюють, щоб виконати його. Громадяни вчаться, як працювати разом ефективно, здійснювати планування, розподіляти та залучати ресурси, оцінювати результати роботи. Вони можуть отримувати допомогу та підтримку від волонтерів, але саме члени громади контролюють процес вирішення певної проблеми⁴⁷.

Також важливий поступ Україна зробила в нормативно-правовому забезпеченні волонтерської діяльності.

Основним законодавчим актом, що регулює волонтерську діяльність в нашій державі є Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI «Про волонтерську діяльність». У ньому визначено, що волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Також визначені принципи, на яких ґрунтується волонтерська діяльність, а саме: законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості⁴⁸.

У 2015 р. до Закону України «Про волонтерську діяльність» було внесено ряд змін, що дозволили:

- відхилити необхідність реєстрації у Міністерстві соціальної політики України статусу «волонтерської організації» для організацій, які залучають до своєї діяльності волонтерів;
- знизити вікові обмеження для волонтерування дітьми з 16 до 14 років;
- відмінити необхідність обов'язкового страхування тощо.

Указом Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»⁴⁹ від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства. У ньому одним з напрямів реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр. визначено створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці, окресливши опрацювання питання щодо участі України в Європейській конвенції про довгострокову волонтерську службу, одним із завдань стимулювання волонтерської діяльності.

У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні⁵⁰, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р, зазначено, що одним із завдань громадянської освіти є формування активної життєвої позиції,

⁴⁷ Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.

⁴⁸ Про волонтерську діяльність. Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17> (дата звернення: 05.01.2021)

⁴⁹ Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> (дата звернення: 04.01.2021).

⁵⁰ Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження від 03.10.2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

здатності до громадських ініціатив і волонтерства та про те, що волонтерська діяльність є одним з основних змістових напрямів громадянської освіти.

За оцінками експертів⁵¹ регулювання волонтерської діяльності в нашій країні є досить ліберальним і сприятливим. Проте, все ж залишилися проблеми, які потребують вдосконалення норм згаданого закону з метою створення ще більш сприятливих умов для розвитку волонтерського руху та безперешкодного забезпечення волонтерської діяльності у громадах. Серед таких проблем: відсутність базової державної підтримки осіб, які займаються волонтерською діяльністю; наявність вікових обмежень щодо осіб, які здійснюють волонтерську діяльність, та низький рівень залученості дітей до здійснення волонтерської діяльності; недостатній розвиток напрямів та форм волонтерської діяльності онлайн; відсутність фінансової підтримки проєктів щодо провадження волонтерської діяльності з державного і місцевих бюджетів; відсутність державної цільової програми сприяння розвитку волонтерської діяльності. Розглянемо ці проблеми детальніше та спробуємо визначити шляхи їх вирішення.

Однією з основних проблем волонтерської діяльності в Україні є недосконалість механізму страхування життя осіб, які здійснюють волонтерську діяльність, та відшкодування їм витрат, пов'язаних з нею. Як зазначалося вище, до Закону України «Про волонтерську діяльність»⁵² у 2015 р. вносилися суттєві зміни, якими було передбачено, що організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, мають право страхувати життя і здоров'я волонтерів на період провадження ними волонтерської діяльності відповідно до Закону України «Про страхування»⁵³ та відшкодувати волонтерам витрати, пов'язані з наданням ними волонтерської допомоги, передбачені статтею 11 цього Закону (ст. 5). Однак механізм відшкодування коштів на проїзд, житло, отримання візи, харчування, поштові і телефонні послуги, є досить бюрократизованим та потребує від волонтера великий перелік підтверджуючих документів.

Звісно, було б доцільно виправити цю проблему і на рівні визначення актом Уряду розміру граничної норми добові витрати волонтера (проживання, харчування, витрати на поштові та телефонні послуги), які може здійснювати орган державної влади або місцевого самоврядування при залученні волонтерів.

А також доречно рекомендувати органам державної влади та органам місцевого самоврядування передбачити добові витрати волонтера і витрати на проїзд волонтера до місця здійснення волонтерської діяльності в своїх бюджетах.

Потребує вирішення проблема вікового обмеження щодо осіб, які здійснюють волонтерську діяльність. Так, відповідно до абзацу другої частини першої статті 7 Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Особи віком від 14 до 18 років здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів

⁵¹ Карта правових реформ для громадянського суспільства в Україні. Київ, 2020. 162 с. URL: <https://docs.google.com/document/d/1PKfk4ynyxzyAgCpv1uer1BFgr0xbDEH35lZgFZawBk/edit> (дата звернення: 02.01.2021).

⁵² Про волонтерську діяльність. Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17> (дата звернення: 05.01.2021)

⁵³ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № № 86/96-ВР: станом на 17 черв. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр#Text> (дата звернення: 02.01.2021).

або піклувальника. Особи віком від 14 до 18 років не можуть надавати волонтерську допомогу за напрямками, визначеними абзацами восьмим та дев'ятим частини третьої статті 1 цього Закону, а також у медичних закладах.

Вказана норма Закону України «Про волонтерську діяльність»⁵⁴ щодо вікових обмежень дозволяє особам, починаючи з 14 років здійснювати волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника значно обмежує право осіб із частковою дієздатністю (до досягнення 14 років) здійснювати волонтерську діяльність.

Варто зауважити, що такі вікові обмеження спричинюють незадовільний рівень залученості дітей до волонтерської діяльності. І, якщо не можна відповідно норм Цивільного кодексу України знизити цей віковий поріг, то варто подбати про те, щоб школярі отримували інформацію щодо основ волонтерської діяльності з факультативних спецкурсів, виховних годин. Це б сприяло формуванню культури волонтерства, розвитку соціальної активності та мотивуванню дітей до цього виду діяльності у майбутньому.

На жаль, у чинному українському законодавстві відсутнє нормативне визначення терміну «волонтерська діяльність онлайн» і розвитку такого виду волонтерства не приділяється належна увага. Хоча умовах діджиталізації онлайн-волонтерство набирає популярності у світі і є різновидом волонтерської діяльності, що дозволяє дистанційно взаємодіяти по всьому світу за допомогою мережі Інтернет. Умови пандемії COVID-19 диктують такі реалії – багато людей потребує комунікації онлайн, онлайн підтримки, онлайн супроводу тощо. Такий вид волонтерської діяльності дозволяє залучати до неї, зокрема, певні групи немобільних та маломобільних громадян (особи з інвалідністю, які мають проблеми з пересуванням; люди похилого віку; особи, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; особи, які не мають можливостей на вільне пересування тощо).

Тому органам місцевого самоврядування та організаціям громадянського суспільства слід звернути увагу на цей вид волонтерства та вивчити міжнародний досвід організації онлайн-волонтерства в організаціях різного типу. Онлайн-волонтерство може стати важливим людським ресурсом для розвитку новостворених громад, стати у нагоду під час експертної оцінки, пошуку найкращих форм та методів роботи, розробки ефективного дизайну системи соціальних послуг.

Наразі, актуальним залишається питання запровадження конкурсів проєктів, спрямованих на розвиток волонтерського руху, покращення менеджменту волонтерської діяльності, формування культури волонтерства серед різних верств населення в громадах.

Наразі, на державному рівні відсутня програма сприяння розвитку волонтерської діяльності, яка б містила фінансування заходів на підтримку заходів організацій громадянського суспільства, закладів освіти, та інших організацій і установ, спрямованих на розвиток волонтерства.

Для вирішення цієї проблеми було б доцільно створити п'ятирічну цільову Програму інституційної підтримки розвитку волонтерської діяльності в Україні. Передбачити видатки державного бюджету на її реалізацію.

⁵⁴ Про волонтерську діяльність. Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17> (дата звернення: 05.01.2021)

Підтримка волонтерських ініціатив як інструменту активізації людських ресурсів місцевих громад підсилить сприйняття громадою прийнятих спільно рішень, щодо напрямків розвитку громади, дасть можливість залучити значні інтелектуальні, а також матеріальні ресурси.

Висновки

Отже, волонтерська діяльність потребує вдосконалення нормативно-правового забезпечення, створення необхідних умов на національному, регіональному та місцевому рівнях для її дієвості. Адже волонтерство на рівні громади допомагає людям досягти більшого впливу на власне життя та покращення його якості. Зокрема, участь у волонтерській діяльності людей, які самі потребують допомоги, зарекомендувала себе як діяльність, що допомагає їм змінити своє життя на краще. Допомагаючи іншим, вони стають впевненими у своїх силах, здібностях, опановують нові навички та встановлюють нові важливі й корисні соціальні зв'язки. Також, волонтерство дає змогу особистості знайти себе та привнести у своє життя ті цінності та звички, завдяки яким людині матиме здорове, продуктивне і насичене життя.

Rozdział 3

Statystyka płci jako czynnik w kształtowaniu ustawodawstwa uwzględniającego kwestie płci: doświadczenia Ukrainy i Unii Europejskiej

Olena Bezborodova

Гендерна статистика як чинник формування гендерно-чутливого законодавства: досвід України та Європейського союзу

Олена Безбородова

Актуальність проблеми

У зв'язку з проголошенням себе правовою, демократичною та соціальною державою, Україна має дотримуватися вимог міжнародного співтовариства щодо рівності громадян, що, в свою чергу, зобов'язує дотримуватися рівноправності за гендерною ознакою. Розв'язання гендерних проблем потребує концептуального підходу до формування та реалізації гендерної політики як основи гендерної культури та розвитку активності жінок та чоловіків. Серед інших, одним із важливих елементів механізму реалізації та оцінки ефективності політики рівних прав і можливостей є гендерна статистика.

Гендерна статистика вказує на соціально-демографічні особливості таких специфічних груп, як жінки та чоловіки. Вона рівною мірою пов'язана з обома групами, демонструючи реальне положення жінок і чоловіків у суспільстві. Показники гендерної статистики є інформаційним джерелом для забезпечення моніторингу становища жінок і чоловіків у країні; вони допомагають забезпечити вироблення стратегічних рішень соціально-економічної політики для реалізації принципу рівноправності у суспільстві.

Гендерна статистика як елемент механізму реалізації та оцінки ефективності політики рівних прав і можливостей, вказує на соціально-демографічні особливості всіх соціальних груп. Вона рівною мірою пов'язана з соціальним, економічним, культурним рівнями життя, демонструючи реальне положення жінок і чоловіків у суспільстві.

Зважена робота з даними статистики та досліджень важлива для просування ідей гендерної рівності. Хоча інтерес до формування гендерної статистики в процесі трансформації вироблення законодавчих, нормативно-правових та розпорядчих актів зростає, дані сучасних досліджень не містять комплексних засад формування та узагальнення статистики в гендерному розрізі, а також чітко виробленої й сформульованої стратегії. Також, відчувається відсутність окремого органу, що спеціалізується на формуванні, аналізі та узагальненні даних гендерної статистики з метою доведення такої інформації до компетентних законодавчих та виконавчих органів.

Варто звернути увагу, що гендерна статистика має забезпечувати справедливий і ефективний характер законодавчих, нормативно-правових та розпорядчих актів та програм, сприяти отриманню прогнозованих результатів.

Реалізація державної політики, яка направлена на забезпечення ґендерної рівності, потребує вдосконалення інформаційно-методичної бази ґендерних досліджень шляхом її розробки та впровадження у практику діяльності Державного комітету статистики України нових ґендерних індикаторів.⁵⁵

Метою та завданнями цього розділу монографії є аналіз результатів дослідження стану впровадження та розвитку ґендерної статистики в Україні; обґрунтування політико-правової основи функціонування ґендерної статистики як чинника формування ґендерно-чутливого законодавства; аналіз стану впровадження та розвитку ґендерної статистики в Європейському Союзі на прикладі Європейського Інституту з ґендерної рівності.

Аналіз останніх наукових досліджень

Урахування ґендерних аспектів при статистичних спостереженнях є, відносно, новим напрямом дослідження у сфері соціальної науки.

Сучасна статистична методологія, на якій в наш час базується аналіз результативності соціальної політики в усьому світі, створена П. Розенбаумом. Q-критерій Розенбаума – простий непараметричний статистичний критерій, який використовується для оцінки відмінностей між двома вибірками за рівнем якої-небудь ознаки, виміряного кількісно.

Окремі напрями методології ґендерних досліджень при підготовці статистичних спостережень розробляються Л. Гонюковою, Т. Василевською, О. Кулачек.

Методи збирання даних, що враховують стереотипи та соціально-культурні фактори, які можуть породжувати ґендерні упередження з метою вдосконалення ґендерної статистики проаналізовано в роботі Ю. Галустян, Г. Герасименко, О. Макарової⁵⁶. Авторами у монографії проаналізовано стан ґендерної статистики на базі національної інформаційної системи. Проаналізовано існуючі показники у національній інформаційній базі ґендерної статистики, підготовлено розгорнутий перелік показників, що розробляються з розбивкою за статтю, проаналізовано відповідність існуючої національної інформаційної бази міжнародним статистичним стандартам.

У співавторстві Н. Власенко, Л. Віноградовою та І. Калачовою було підготовлено брошуру за результатами дослідження реалізації в Україні документів IV Всесвітньої конференції зі становища жінок в Пекіні та Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток і мир у XXI столітті»⁵⁷. Брошура присвячено огляду таки тем, як: правові засади утвердження ґендерної рівності; основні демографічні тенденції – охорона здоров'я жінок і дівчат;

⁵⁵ Ґендерний аналіз та його методологія. Ґендерна статистика: офіційний веб сайт Київського міського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій. URL: http://cprk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=686.

⁵⁶ Ґендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення / Ю. М. Галустян, Г. В. Герасименко, О. В. Макарева та ін.; за ред. О. Мінакова-Гончаренко. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 192 с.

⁵⁷ Ґендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Власенко Н. С., Віноградова Л. Д., Калачова І. В. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 56 с.

жінки та освіта; економічне становище жінок та фемінізація бідності; запобігання насильству щодо жінок, контрабанді і торгівлі жінками.

Разом з тим, зазначаємо, що окремі теоретичні та практичні питання у цій сфері потребують поглиблених досліджень.

Сучасна національна система показників гендерної статистики

Гендерні аспекти потребують врахування у кожному кроці проведення аналізу державної політики, адже програми, політика, законодавство по-різному впливають на жінок і чоловіків. З метою з'ясування такого впливу залучається гендерна статистика, довідники, спеціальні соціологічні опитування, що проводяться як органами державної влади, так і за допомогою громадських організацій. Такий підхід застосовується для подолання існуючих стереотипів, усунення латентних протиріч. Запропонований варіант державної політики повинен бути ефективним і мати позитивні наслідки впровадження для всіх існуючих груп суспільства.

Гендерна статистика – це галузь статистики, що передбачає традиційне визначення, створення та розповсюдження статистичних даних таким чином, який відображає реальні аспекти життя жінок та чоловіків, а також політичні питання, пов'язані з гендером⁵⁸.

Сучасну національну систему показників гендерної статистики згруповано за певними рубриками. До неї входять абсолютні та відносні (похідні, розрахункові) показники, які дозволяють оцінювати становище жінок і чоловіків у суспільстві.

Гендерна статистика не є абстрактною або ізольованою областю, а навпаки, є напрямок, пов'язаний з усіма видами статистики. При її виробництві істотним є визначення необхідних для статистики даних в контексті існуючих проблем і з урахуванням цілей, які пов'язані з гендерними проблемами в країні загалом.

Такий підхід націлений на розробку політики, спрямованої не просто на отримання даних, диференційованих за ознакою статі, а на рішення гендерних проблем. Це є ключовим завданням гендерної статистики.

Гендерна статистика є складовою частиною кожної з традиційних областей статистики і служить для ідентифікації, виробництва і поширення статистичних даних, що відображають реальне життя жінок і чоловіків, і враховується при розробці гендерної політики.

Для створення даних гендерної статистики необхідно визначити інформацію, що потрібна для виявлення та розуміння проблем і цілей, пов'язаних з гендерними питаннями. Саме тому, для гендерної статистики ключовим є як політично, так і соціально орієнтований підхід, а не проста деталізація даних за статтю.

Висування на перший план гендерної чутливості в статистиці є складним і часто заплутаним процесом, де необхідно визначити сфери, що містять показники, в яких проявляється гендерна складова. Для цього необхідне розуміння актуальних політичних питань, а також знання концептуальних систем і методів, використовуваних офіційною статистикою.

⁵⁸ Гендерний аналіз та його методологія. Гендерна статистика: офіційний веб сайт Київського міського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій. URL: http://cprk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=686.

Одним із проявів диференціації суспільства є гендерна нерівність, яка обумовлює різні можливості реалізації своїх прав чоловіками і жінками у структурі влади, сфері освіти та зайнятості, власності та у багатьох інших сферах життєдіяльності людини. Гендерні перетворення в Україні співпали із загальними процесами перебудови та реформування усієї системи політичного, економічного та соціального життя країни. Усі перетворення, які відбуваються в країні суттєво впливають на гендерні процеси.

Аналіз статусу жінок на ринку праці в Україні дозволяє зробити висновки, що гендерна нерівність у відносинах є об'єктивною реальністю. Хоча, на сучасному етапі розвитку економіки жінки та чоловіки формально отримали рівні права, які суспільство прагне закріпити та розвинути, якість зайнятості чоловіків і жінок на ринку праці є різною.

В Україні, як і у розвинутих країнах Європейського Союзу, існує, загалом, проблема зайнятості і працевлаштування та є однією з найактуальніших.

Міжнародна організація праці серед найпоширеніших проблем називає, зокрема, скорочення зайнятості та створення нових робочих місць, посилення тенденції тривалого безробіття. Як показують статистичні спостереження, зазначені вище питання зайнятості найбільше стосуються жінок.

Роботодавці виправдовують своє бажання наймати переважно чоловіків традиційними стереотипами стосовно фізичних та інтелектуальних можливостей жінок, їх сімейних обов'язків. У результаті, жінки все більше витісняються в низькооплачувані сферу послуг та державний сектор або шукають роботу за сумісництвом, в нерегульованому тіньовому секторі тощо. Багато жінок їдуть за кордон в пошуках кращих економічних можливостей. Жіноча зайнятість, традиційно, переважає у сферах соціального забезпечення, освіти, охороні здоров'я.

Статистика щодо статевого розподілу зайнятих роботою осіб свідчить про існування гендерної сегрегації в економіці, тобто, нерівномірне розподілення чоловіків і жінок. Так, спостерігається значне домінування жінок, порівняно з чоловіками, серед технічних службовців (81,5 % проти 18,5 %); працівників сфери торгівлі та послуг (67,0 % проти 33,0 %); фахівців (64,8 % проти 35,2 %); професіоналів (60,4 % проти 35,2 %), натомість, чоловіки переважали серед кваліфікованих робітників з інструментом (84,7 % проти 15,3 %) та робітників з контролювання за роботою технологічного устаткування (84,0 % проти 16,0 %) (табл. 1).

Таблиця 1

Зайняте населення за професійними групами та статтю (2019 р.)

	Усе населення	Жінки	Чоловіки
Всього, тис. осіб	16578,3	7923,1	8655,2
У т.ч. за професійними групами:			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	1330,3	550,1	780,2
Професіонали	2976,9	1799,5	1177,4
Фахівці	1918,8	1242,5	676,3
технічні службовці	531,2	432,9	98,3
працівники сфери торгівлі та послуг	2757,8	1848,3	909,5
кваліфіковані робітники сільського та лісового	160,7	68,2	92,5

господарств, риборозведення та рибальства			
кваліфіковані робітники з інструментом	2065,8	316,8	1749,0
робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технічного устаткування	1847,3	295,5	1551,8
найпростіші професії	2989,5	1369,3	1620,2

На підставі⁵⁹

В Україні, як і в країнах ЄС, найскладнішим та найактуальнішим завданням було і залишається жіноче безробіття, яке є однією з центральних проблем сучасного суспільства. В Україні у III кварталі 2020 р. рівень безробіття жінок (визначений за методологією МОП) склав 8,9%, а чоловіків – 9,6 %⁶⁰.

Динаміка останніх років свідчить про те, що заробітна плата несуттєво змінилася: якщо у 2014 р. середня жіноча заробітна плата складала 77,2 % середньої чоловічої заробітної плати, то у III кварталі 2020 р. – 78,0 %. Як видно з розрахунків середньомісячної заробітної плати жінок і чоловіків за видами економічної діяльності в Україні, найбільші розриви спостерігаються у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку (52,8 %), у фінансовій і страховій діяльності – (33,6 %) і лише у сфері адміністративного і допоміжного адміністрування гендерний розрив на сучасному етапі складається на користь жінок (1,1 %) (табл. 2).

Таблиця 2

Середньомісячна заробітна плата жінок і чоловіків за видами економічної діяльності в Україні (III квартал 2020 р.)

Вид діяльності	III квартал		
	чоловіки, грн	Жінки	
		грн	% до заробітної плати чоловіків
У середньому по економіці	13338	10409	78,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	10847	8473	78,1
<i>з них сільське господарство</i>	10866	8325	76,6
Промисловість	14450	10801	74,7
Будівництво	10366	9607	92,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12762	10296	80,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	13445	10214	76,0
<i>наземний і трубопровідний транспорт</i>	12064	11098	92,0
<i>водний транспорт</i>	13018	13892	106,7
<i>авіаційний транспорт</i>	24821	16797	67,7
<i>складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту</i>	14263	11349	79,6
<i>поштова та кур'єрська діяльність</i>	9818	6492	66,1

⁵⁹ Зайняте населення за професійними групами та статтю у 2010-2019 роках. Держстат http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/zn/arh_zn_pgs_10-19_u.htm.

⁶⁰ Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами: Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm.

Тимчасове розміщення й організація харчування	6783	5898	86,9
Інформація та телекомунікації	22103	17330	78,4
Фінансова та страхова діяльність	25525	17133	67,1
Операції з нерухомим майном	9482	9050	95,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	18225	14319	78,6
<i>з неї наукові дослідження та розробки</i>	14561	11767	80,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	10012	9907	98,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	17920	16588	92,6
Освіта	9953	9066	91,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9819	8400	85,5
<i>з них охорона здоров'я</i>	9985	8500	85,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	13368	8125	60,8
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	9772	7969	81,6
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	8934	8070	90,3
Надання інших видів послуг	12044	12125	100,7

На підставі⁶¹.

Розвиток гендерних досліджень дає змогу для формування та реалізації ефективної гендерної політики, що стала основою паритетної демократії. Самоорганізація і самовпорядкування життя українського суспільства на демократичних засадах потребує нового змісту системи статистики, що відображають гендерні показники, а також вдосконалення тих з них, що історично себе виправдали.

Для отримання результатів гендерної статистики передбачаються ті ж самі кроки, що і виробництво будь-яких статистичних даних, але з особливим акцентом на інтеграції гендерних питань та відображенні гендерних аспектів. Основні кроки можуть бути такі:

- ідентифікація статистичних даних, які потрібно зібрати для відображення гендерних аспектів у суспільстві;
- формулювання понять та визначень, які належним чином відображають суспільні відмінності між чоловіками і жінками;
- розробка методів збору даних, що враховують стереотипи та соціально-культурні фактори, які можуть продовжувати гендерні упередження;
- аналіз та презентація даних для політиків та якомога ширшої аудиторії⁶².

Державна служба статистики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і

⁶¹ Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності за квартал: Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/smzp_zs/smzp_zs_ek/smzp_zs_ek_u.htm

⁶² Гендерна статистика України... С. 4.

торгівлі України⁶³. Діяльність Державного комітету статистики України є відкритою для користувачів статистичних даних. Результатом проведення державного статистичного спостереження є первинна та узагальнена інформація, яку використовують для відстеження обсягів і динаміки основних показників.

На сьогоднішній день, на сайті Державного комітету статистики України публікується вся наявна інформація про галузі державної статистики, кількість форм державних статистичних спостережень та наявність в них показників із розподілом за статтю осіб. Формування переліку звітних одиниць (респондентів) для спостереження здійснюють органи державної статистики раз на рік. Сформований на державному рівні перелік звітних одиниць передається в електронному вигляді на регіональний рівень. У загальному вигляді дані показників із розподілом осіб за статтю наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Загальний огляд державної статистичної звітності

№	Назва галузі статистики	Кількість форм державних статистичних спостережень	Наявність показників із розподілом за статтю осіб (+/-)
1	Статистика промисловості	21	-
2	Статистика будівництва	3	-
3	Статистика інвестицій	5	-
4	Статистика основних засобів	1	-
5	Статистика сільського та рибного господарств	25	+ (1 форма)
6	Статистика ринкових фінансів	6	-
7	Статистика транспорту зв'язку та інформатики	23	-
8	Статистика науки та інновацій	12	+ (8 форм)
9	Статистика соціальних послуг	22	+ (6 форм)
10	Статистика внутрішньої торгівлі та товарних ринків	22	-
11	Статистика зовнішньої торгівлі	4	-
12	Статистика цін	10	-
13	Статистика фінансових підприємств	3	-
14	Структурні обстеження підприємств	4	-
15	Обстеження умов життя домогосподарств	7	+ (3 форми)
16	Статистика населення	1	+
17	Статистика праці	7	+ (5 форм)
18	Статистика навколишнього природного середовища	8	-
19	Обстеження ділової активності підприємств	5	-
20	Обстеження даних Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	5	-

⁶³ Про державну службу статистики України: Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 396/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 29. С. 94.

Показники з розподілом за статтю особи, які є підставою для розроблення гендерної статистики, містяться у 24 формах державних статистичних спостережень, що складає всього 12 % від загальної кількості форм.

Переважно, виразна картина складається в адміністративній звітності. Державний комітет статистики України широко використовує адміністративні дані міністерств та відомств в інформаційно-публікаційній роботі. Співпраця ведеться із 39 міністерствами і відомствами, в результаті чого збирається інформація за 302 формами адміністративної звітності, з яких 75 форм (тобто 25 % від загальної кількості) містять показники з розподілом за статтю.

Щодо основ гендерної статистики, то процес розробки та вдосконалення цієї статистичної галузі неможливий без співпраці її розробників з користувачами. В межах виконання «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», що була впроваджена Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй за фінансової підтримки Європейського союзу, проведено аналіз та узагальнено інформацію щодо функціонування гендерної статистики в Україні. За результатами такого аналізу було встановлено, що роботу з розробки гендерної статистики респонденти оцінили так: «добре» – 3 опитаних (9 %), «задовільно» – 13 опитаних (39 %), «незадовільно» – 11 опитаних (33%), «погано» – 6 опитаних (18 %). Також визначено, що більша частина користувачів застосовує дані для формування концепцій, стратегій і програм (76 % відповідей), для проведення узагальнень та різноманітних оцінок (64 % відповідей), для оцінки соціального стану регіонів (33 %) ⁶⁴.

У 2020 р. були проведені власні дослідження щодо інформаційної бази гендерної статистики. В анкетуванні взяли участь 47 осіб. Ця анкета була розповсюджена серед представників виконавчої влади (які використовують у своїй роботі показники гендерної статистики), громадських організацій (які висвітлюють в своїй діяльності проблемні питання рівності чоловіків і жінок) та судових установ Харкова та Харківської області (які безпосередньо відповідають за ведення судової статистики, в тому числі, і у гендерному розрізі). Результати аналізу демографічних характеристик респондентів викладено в табл. 4.

Процес розробки та вдосконалення гендерної статистичної галузі неможливий без співпраці її розробників з користувачами. Цей процес починається з діалогу між користувачами та розробниками статистичних даних. Розробники даних мають проінформувати користувачів щодо наявної бази гендерної статистики та допомогти їм правильно визначити свої поточні потреби.

Таблиця 4

Демографічні характеристики респондентів за сферами їхньої професійної діяльності (кількість осіб)

	Виконавча влада	Громадські організації	Судові установи
Усього респондентів	16	9	23
Стать:			
Жінок	7	4	13
Чоловіків	9	5	10
Освіта:			
вища зі ступенем «бакалавр»	1	3	6

⁶⁴ Гендерна статистика України... С. 22.

вища зі ступенем «магістр»	15	6	17
Вік:			
до 30 років	2	1	5
від 30 до 50 років	13	7	16
старше за 50 років	1	-	2

Аналізуючи надані респондентами відповіді, доходимо висновку, що оцінки сучасної системи інформаційного забезпечення гендерної політики в Україні розподілилися нерівномірно. Зокрема: «добре» її оцінили лише 6 опитаних (12 %), «задовільно» – 20 (43 %), «незадовільно» – 15 (31 %), «погано» – 7 (14 %). (рис. 1).

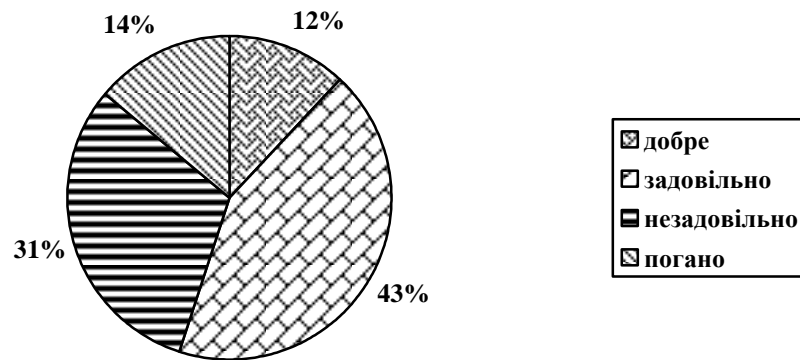

Рис. 1. Оцінка розвитку системи інформаційного забезпечення гендерної політики в Україні

Відповіді щодо спроможності сучасної гендерної статистики України надати повну та об'єктивну оцінку становища жінок і чоловіків в Українському суспільстві були більш негативними: «скоріше так, ніж ні» відповіли 17 респондентів (36 %); «скоріше ні, ніж так» 25 респондентів (54 %); «ні» 5 респондентів (10 %). (рис. 2)

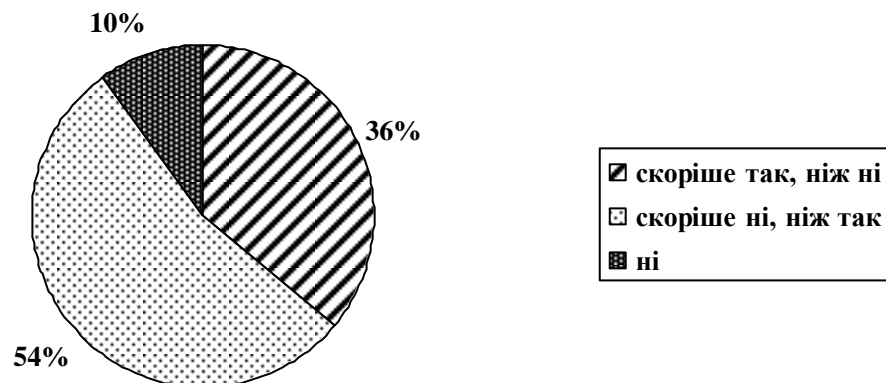

Рис. 2. Оцінка спроможності сучасної гендерної статистики України надати об'єктивну оцінку становища жінок і чоловіків в українському суспільстві

До причин негативних оцінок сучасної гендерної статистики респондентами віднесено обмеженість її показників та неадаптованість значної частки статистичної інформації до міжнародних стандартів (88 % та 65 % відповідей відповідно).

Більша частина користувачів застосовує дані для формування концепцій, стратегій і програм (78 % відповідей), для проведення узагальнень та різноманітних оцінок (64 % відповідей), для оцінки соціального стану регіонів (29 % відповідей), для оцінки ефективності діяльності органів виконавчої влади (30 % відповідей).

Враховуючи все вищенаведене, стверджуємо, що виробництво та поширення гендерної статистики є нескінченним багатостадійним процесом, процесом, який зачіпає майже усі сфери політичного, законодавчого, економічного, соціального та культурного життя, для яких дуже важливими є такі кроки:

- удосконалення взаємодії між виробниками та користувачами гендерної статистики;
- удосконалення змісту статистики, пов'язаної з гендерними питаннями;
- удосконалення використання гендерної статистики;
- удосконалення законодавчої бази та статистичної методології для впровадження гендерних питань у системі державної статистики України.

Визначаючи можливі заходи для поліпшення якостей гендерної статистики в Україні (табл. 5), серед найбільш актуальніших респонденти зазначили:

- удосконалення методології гендерної статистики (83 % відповідей);
- забезпечення доступності, гласності і відкритості статистичної інформації (77 %);
- розвиток національної правової бази, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів (68 %).

Таблиця 5

Першочергові напрями вдосконалення інформаційної бази гендерної статистики (кількість відповідей)

	Виконавча влада	Громадські організації	Судові установи
Розвиток національної правової бази, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів	5	6	21
Реалізація ефективної державної політики в галузі статистики	1	1	5
Реформування системи інформаційно-статистичного забезпечення	-	1	4
Удосконалення методології гендерної статистики	13	6	20
Забезпечення надійності та об'єктивності статистичної інформації	3	2	5
Забезпечення доступності, гласності й відкритості статистичної інформації	9	9	18
Вирішення регіональних проблем інформаційно-статистичного забезпечення	-	1	8
Впровадження новітніх інформаційних технологій з опрацювання статистичної інформації	2	4	8
Вирішення проблем захисту даних	1	-	11

Таким чином, аналізуючи стан сучасної гендерної статистики в Україні, можна дійти висновку, що Державний комітет статистики України як центральний орган виконавчої влади в галузі статистики відповідає за розробку та впровадження гендерної статистики. Україна виконує вимоги Пекінської декларації⁶⁵, спрямованої на поліпшення рівного становища чоловіків і жінок у світі шляхом збору, аналізу та поширення статистичних даних з розподілом за статтю.

Щоб активізувати дії, інформувати урядові структури та відслідковувати зміни, потрібні статистичні дані, що характеризують гендерні питання. Вони набувають все більшого значення для формування гендерно-чутливого законодавства, підтримки вимог щодо рівних прав та можливостей і моніторингу змін.

Але, не зважаючи на впроваджені дії, гендерна статистика в Україні потребує більш наукового підходу, внесення змін в кількісний та якісний склад статистичних даних, реорганізацію. Також необхідно вдосконалити маркетинг статистичних даних, поширення статистичних даних та роботу із окремим веб-сайтом з гендерної статистики.

Аналізуючи досліджений матеріал, робимо висновки, що значення гендерної статистики на сучасному етапі розвитку суспільства в напрямку формування законодавчої бази можна сформулювати таким чином:

- вона є підставою для суспільних дискусій, допомагає в розробці політичних заходів, правової бази і проведенні досліджень;
- вона дає кількісну інформацію, що дозволяє аналізувати відмінності в положенні чоловіків і жінок, а також стежити за тим, чи змінюється це положення з прийняттям гендерно-обумовлених змін до законодавства, чи залишається незмінним.

Гендерно-диференційована статистика, що дає необхідну інформацію як для кращого орієнтування в ситуації, так і для виправлення гендерної асиметрії й дисбалансу, є основою для формування гендерно-чутливого бюджету. Для оцінки ситуації важливою ланкою є аналіз гендерно-дезагрегованої статистики з різних джерел, а саме: дані Державної служби статистики України, незалежних досліджень, внутрішньовідомчої статистики і звітності, публікацій ЗМІ, спеціальних досліджень у межах процесу гендерно-орієнтованого бюджетування. Важливими джерелами інформації є офіційні звітні документи, уже наявні доповіді, звіти й аналітичні матеріали (підготовлені як спеціалістами органів державної влади, так і громадськими експертами).

Статистичні дані є першочерговим інструментом стимулювання змін у гендерній тематиці на законодавчому рівні, а також основою для розробки програм та проєктів у цій сфері. Розробка законодавчих актів щодо питань гендерної рівності дасть змогу збільшити представництво жінок у всіх сферах законодавчої, виконавчої та судової влади. Потрібно покращувати доступ до гендерно-розукрупненої статистики щодо участі жінок у прийнятті рішень в Україні політиків та законодавців. Ці аспекти мають братися до уваги високопосадовцями в ухваленні політичних та економічних рішень, формування законодавчої бази України.

⁶⁵Пекінська декларація. Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

Законодавче забезпечення формування гендерної статистики в Україні

Для формування чіткого визначення пріоритетних напрямів розвитку гендерної політики, варто звернутися до статистичних спостережень. На сьогоднішній день Україна не має окремих законодавчих актів, що стосуються гендерної експертизи. Нормативно-правову базу, що регламентує діяльність органів державної статистики, в тому числі з формування гендерної статистики, методологію державних статистичних спостережень та дані, отримані органами державної статистики України, складають:

1. Закон України «Про державну статистику»⁶⁶. Цей Закон регулює правові відносини в галузі державної статистики, визначає права і функції органів державної статистики, організаційні засади здійснення державної статистичної діяльності з метою отримання всебічної та об'єктивної статистичної інформації щодо економічної, соціальної, демографічної та екологічної ситуації в Україні та її регіонах і забезпечення нею держави та суспільства⁶⁷. Державна політика в галузі статистики спрямована на створення єдиної системи обліку та статистики на всій території України та її узгодження з міжнародними стандартами і методологією.

Державна статистична діяльність проводиться органами державної статистики згідно з цим Законом та відповідно до завдань, віднесених до їх компетенції, на засадах професійної незалежності та самостійності.

Забороняється втручання будь-яких державних органів та органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, об'єднань громадян, посадових та інших осіб у державну статистичну діяльність, зокрема, з питань змісту статистичної інформації, вибору джерел її отримання, статистичної методології, форм і термінів збирання та поширення даних статистичних спостережень тощо.

Статистична інформація, яка отримана на підставі проведених органами державної статистики статистичних спостережень, існує у вигляді первинних даних щодо респондентів, статистичних даних, які пройшли одну чи декілька стадій опрацювання та накопичені на паперових, магнітних та інших носіях або в електронному вигляді, а також аналітичних матеріалів, підготовлених на підставі цих даних.

Статистична методологія базується на результатах наукових досліджень, міжнародних рекомендаціях та досвіді статистичної практики з урахуванням національно-історичних особливостей країни. Основні положення статистичної методології підлягають опублікуванню.

2. Закон України «Про Всеукраїнський перепис населення» – визначає правові, економічні та організаційні основи підготовки і проведення Всеукраїнського перепису населення (далі – Перепис населення), оброблення, узагальнення, поширення та використання його результатів і регулює відносини суб'єктів Перепису населення, визначає їх права, обов'язки та відповідальність, встановлює гарантії держави щодо захисту конфіденційної інформації, отриманої у процесі Перепису

⁶⁶ Про державну статистику. Закон України від 17 вересня 1992 р. № 2614-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 43, ст.608

⁶⁷ Про державну службу статистики України. Указ Президента України Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 396/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 29. С. 94.

населення⁶⁸. Правовою основою Перепису населення є Конституція України, Закон України «Про державну статистику», законодавство України про інформацію та інформатизацію, інші нормативно-правові акти, а також чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 481 «Про затвердження Положення про Державну службу статистики України». Цією постановою визначено основні завдання Державної статистики: 1) реалізація державної політики у сфері статистики, 2) внесення на розгляд Міністра економічного розвитку і торгівлі пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері статистики⁶⁹. Державна служба статистики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України та який забезпечує формування і реалізує державну політику в сфері статистики.

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. N 1659 «Про затвердження Положення про проведення статистичних спостережень та надання органами державної статистики послуг на платній основі». Це Положення визначає порядок і умови проведення статистичних спостережень (інших робіт) та надання послуг на платній основі органами державної статистики. Крім того, визначено права та обов'язки органів державної статистики, перелік послуг, що надаються органами державної статистики на платній основі⁷⁰.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1517-р «Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності»⁷¹. Цим розпорядженням затверджено перелік індикаторів, у розрізі яких здійснюється збір даних для моніторингу гендерної рівності, що додається до оригіналу. Державній службі статистики доручено:

- забезпечити збір даних для моніторингу гендерної рівності та їх оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті;
- провести координацію робіт, пов'язаних із розробленням метаданих за індикаторами, затвердженими цим розпорядженням.

Центральним органам виконавчої влади за участю державних органів та інших відповідальних за розрахунок індикаторів, у розрізі яких здійснюється збір даних для моніторингу гендерної рівності, доручено забезпечити збір даних та розроблення метаданих зазначених індикаторів і подання їх Державній службі статистики.

6. Інші законодавчі та нормативно-правові акти що визначають та регламентують порядок роботи державних органів статистики України.

Основними джерелами даних для гендерної статистики є результати державних статистичних спостережень, що проводить Державна служба статистики як самостійно, так і з використанням адміністративних даних міністерств і відомств.

⁶⁸Про Всеукраїнський перепис населення. Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2058-III. *ВВР України*. 2000. № 51-52. С. 446.

⁶⁹Про затвердження Положення про Державну службу статистики України. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 481. *Офіційний вісник України*. 2014. № 78. С. 50.

⁷⁰ Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. *Офіційний вісник України*. 2015. № 51. С. 52.

⁷¹ Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1517-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-zboru-danih-dlya-monitoringu-gendernoyi-rivnosti-s21220>.

У 2020 р. згідно з Планом державних статистичних спостережень Державна служба статистики реалізує 97 державних статистичних спостережень. З них у 11 державних статистичних спостереженнях, згідно з Планом державних статистичних спостережень, вимірюються показники з розподілом за статтю (11 % від загальної кількості форм).

Державна служба статистики співпрацює із понад 30 міністерствами та відомствами й отримує від них інформацію приблизно за 200 формами звітності, з яких – 48 (24 % від загальної кількості) містять показники із розподілом за статтю та віком. Основні постачальники: Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, Міністерство молоді і спорту та ін.

Впровадження гендерної статистики в Європейському Союзі на прикладі Європейського Інституту з гендерної рівності

Збір статистичних даних, проведення досліджень та вироблення узагальнень і пропозицій про гендерну рівність в Європейському Союзі покладено на Європейський інститут з гендерної рівності.

Європейський інститут з гендерної рівності (European Institute for Gender Equality) – автономний орган Європейського союзу, створений з метою сприяння та поширення ідеї гендерної рівності, включаючи об'єднання та організацію гендерного підходу в політиках всіх Європейських країн та в результаті національної політики, боротьби проти дискримінації, базованої на основі статі, а також підвищити обізнаність громадян ЄС щодо гендерної рівності.

Установа знаходиться у Литві (Вільнюс), була створена у 2007 р. Регламентом Європейського Союзу № 1922/2006 від 20 грудня 2006 р. Інститут складається з: правління, форуму експертів, директор(а)ки і його або її персоналу⁷².

Правління інституту складається з вісімнадцяти представників держав-членів Європейського Союзу, що призначаються Радою, і одного члена, який представляє Європейську комісію. Форум експертів в якості додаткового органу Інституту складається з делегатів, призначених державами-членами (28), Європейським парламентом (2) і Комісією (3), до складу яких входять представники неурядових організацій, організацій роботодавців та працівників на рівні Європейського Союзу.

Основними напрямками діяльності Європейського Інституту з гендерної рівності встановлено збір, реєстрація, аналіз і поширення інформації про гендерну рівність в масштабах всієї спільноти⁷³. Основними завданнями Інституту є:

- збір статистичних даних та вироблення досліджень про гендерну рівність в Європейському Союзі;
- моніторинг діяльності Європейського Союзу щодо відповідності міжнародним зобов'язанням з гендерної рівності відповідно до Пекінської платформи дій, та щорічне складання звіту;

⁷² On establishing a European Institute for Gender Equality: Regulation (EC) No 1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006R1922&from=GA> (дата звернення 10.04.2020).

⁷³ Proposal to establish a European Institute for Gender Equality. Important legal notice. URL: <https://web.archive.org/web/20060827142330/http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10938.htm> (дата звернення 10.04.2020).

– робота над розробленням програм щодо зупинки насильства проти жінок і координація кампанії «Європейська біла стрічка», з метою залучення чоловіків до співпраці;

– обмін знаннями і онлайн ресурсами та підтримка інституцій Європейського Союзу, держав-членів Європейського Союзу та зацікавлених сторін з різних сфер у їхніх зусиллях з подолання гендерної нерівності в Європі та за її межами.

На основі зібраної об'єктивної, надійної та такої, що можливо порівняти інформації, Інститут розробляє методологічні інструменти для підтримки інтеграції гендерної рівності в усі політики Європейського Союзу, вироблення гендерно чутливого законодавства та підзаконних актів. Збір і аналіз інформації розповсюджуються на міжнародні організації та треті країни, щоб забезпечити більш повне розуміння гендерних проблем за межами Європейського Союзу. Додатковою метою Інституту стала підтримка Спільноти в її зусиллях по інтеграції гендерної рівності в області зовнішніх зв'язків і співробітництва в цілях розвитку.

Також широкої громадськості надається вільний доступ до інформації з проблем гендерної рівності, особливо через центр документації та веб сайт.

Щоб уникнути дублювання, Інститут максимально тісно співпрацює з усіма програмами й агентствами Європейського Союзу, зокрема з Європейським фондом поліпшення умов життя і праці, Європейським агентством з безпеки та гігієни праці та іншими агентствами з основних прав.

Європейський Інститут з гендерної рівності організований таким чином, щоб функціонувати незалежно від національних органів влади, громадянського суспільства та інституцій Європейського Союзу, забезпечуючи тим самим прозорість дій. Для забезпечення відкритості та прозорості, створено консультативний форум, що складається з фахівців з гендерних питань, по одному від кожної держави-члена⁷⁴. Їх завданням є сприяти співробітництву та обміну інформацією між Інститутом та компетентними установами й органами в державах-членах.

Робота Європейського Інституту з гендерної рівності керується трирічним стратегічним планом, який називається Єдиним програмним документом. Він включає річну програму роботи та бюджет⁷⁵.

У період 2019-2021 рр. Інститут працює над подальшим вдосконаленням якості своєї унікальної продукції:

- створення та аналіз гендерної статистики;
- вимірювання прогресу за допомогою Індексу гендерної рівності;
- перегляд виконання Пекінської Платформи дій та оновлення бази даних гендерної статистики.

Європейський Інститут з гендерної рівності також надаватиме підтримку державам-членам у посиленні інституційних заходів щодо підтримки жінок-жертв насильства.

⁷⁴ Proposal to establish a European Institute for Gender Equality. Important legal notice. URL: <https://web.archive.org/web/20060827142330/http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10938.htm> (дата звернення 10.04.2020).

⁷⁵ EIGE's 2019-2021 Single Programming Document: official website of the European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/about/documents-registry/eiges-2019-2021-single-programming-document> (дата звернення 10.04.2020).

Завдяки роботі над гендерним бюджетуванням у межах структурних та інвестиційних фондів Європейського Союзу, Інститут розробить рекомендації для відповідних органів держав-членів та Європейської комісії щодо більш ефективного використання цих коштів. Інтернет-платформа Європейського Інституту з гендерної рівності з питань гендерної інтеграції збирає інформацію, яка дозволить відобразити прогрес, досягнутий у цій галузі за 25 років після Пекінської платформи дій⁷⁶.

Інформація, яка зібрана Європейським інститутом з гендерної рівності щодо гендерних викликів у європейських системах освіти та навчання, допоможе Європейській Комісії та державам-членам визначити ефективні політики та заходи відповідно до Паризької декларації 2015 р. та впровадження Європейської опори соціальних прав.

Значення і цінність Європейського Інституту з гендерної рівності для Європейського Союзу проявляється у високій довірі цій інституції. У 2018 р. Інститут очолював мережу агентств юстиції та внутрішніх справ Європейського Союзу⁷⁷.

Мережа агентств юстиції та внутрішніх справ відіграє важливу роль у Європі. Їх робота допомагає забезпечити заходи спрямовані на підготовку для боротьби з безпекою, справедливістю, основними правами та гендерною рівністю. Агенції працюють у широкому спектрі важливих сфер, включаючи міграцію, управління кордонами, торгівлю наркотиками, боротьбу з організованою злочинністю, торгівлю людьми та гендерною рівністю. Оскільки ці області мають багато спільного, мережа була створена для використання синергії та обміну інформацією.

Мережа включає дев'ять агентств: Агентство Європейського Союзу з навчання співробітників правоохоронних органів (CEPOL), Європейська агенція підтримки та притулку (EASO), Європейська агенція вчених і інженерів (EIGE), Європейська агенція моніторингу розповсюдження наркотиків та наркоманії (EMCDDA), Агентство Європейського Союзу з оперативного управління великомасштабними ІТ-системами в області свободи, безпеки і правосуддя (eu-LISA), Агентство Європейського Союзу зі співробітництва в галузі кримінального правосуддя (Eurojust), поліцейська служба Європейського союзу (Europol), Агенство Європейського союзу з основних прав (FRA) та Європейська агенція прикордонної та берегової охорони (Frontex). Агентства юстиції та внутрішніх справ по черзі обираються у мережі.

Інституціями Європейського союзу активно використовуються в своїй роботі такі продукти Європейського Інституту з гендерної рівності, як:

- індекс гендерної рівності: показує тенденції гендерної рівності кожні два роки;
- платформа гендерної інтеграції: зв'язує гендерну рівність з різними сферами суспільства;
- база даних гендерної статистики показує факти та цифри, що ґрунтуються на гендерних параметрах та використовується при формуванні нормативно-правової бази;
- глосарій і тезаурус: пояснює поняття гендерної рівності;

⁷⁶ EIGE's 2019-2021 Single Programming Document... (дата звернення 10.04.2020)

⁷⁷ Justice and Home Affairs (JHA) agencies' network: official website of the European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/justice-and-home-affairs-jha-agencies-network> (дата звернення 10.04.2020).

– центр ресурсів та документації: надає онлайн бібліотеку з 500 000 документів, включаючи публікації, не доступні в інших публічних бібліотеках⁷⁸.

Таким чином, установи Європейського Союзу і держави-члени Європейського Союзу отримують від Європейського Інституту з гендерної рівності практичну допомогу при прийнятті обґрунтованих і заснованих на фактичних даних рішень, що враховують гендерні аспекти; централізовану і узагальнену інформацію про гендерну рівність в інтересах організацій громадянського суспільства, наукових кіл, міжнародних організацій та соціальних партнерів.

Висновки

Ретельний аналіз виробництва та представлення гендерної статистики дозволив усвідомити її роль як підстави для виготовлення дієвого інструменту в розробці правового механізму формування гендерної політики. Вона дає кількісну інформацію, що дозволяє стежити за динамікою прийняття гендерно-обумовлених змін до законодавства. Гендерно-диференційована статистика дає необхідну інформацію для кращого орієнтування у ситуації, для виправлення гендерної асиметрії, дисбалансу, а також, є основою для розвитку правового механізму реалізації гендерної політики в Україні.

Емпіричні дані, одержані шляхом експертного опитування, дозволяють зробити висновок про недосконалість сучасного стану гендерної статистики в Україні та нагальну потребу в її вдосконаленні.

⁷⁸ European Institute for Gender Equality (EIGE): official website of the European Union. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eige_en (дата звернення 10.12.2020).

Rozdział 4

Miejsce instytucji społeczeństwa obywatelskiego w systemie zwalczania przemocy uwarunkowanej płcią

Viktorija Sychova, Iryna Krasnolobova

Місце інститутів громадянського суспільства в системі протидії гендерно-зумовленому насильству в Україні

Вікторія Сичова, Ірина Краснолобова

Актуальність проблеми

Гендерно-зумовлене насильство є масштабною проблемою сучасності, і питання протидії йому визначено серед пріоритетних напрямків соціальної політики більшості держав. В Україні проблематиці протидії гендерному насильству також приділено значну увагу. Впродовж останніх років в українське законодавство було внесене вагомі зміни і доповнення, спрямовані на оптимізацію гендерної політики та політики протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Проте, на рівні інститутів громадянського суспільства, тема протидії гендерно-зумовленому насильству виникла значно раніше. Це було обумовлено двома чинниками: недостатньою увагою державної влади до проблеми насильства, а також довірою постраждалих осіб від насильства громадян до громадських об'єднань. Не випадково, що в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017) інститути громадянського суспільства визначено одним із суб'єктів діяльності, яких спрямовано на запобігання і протидію домашньому насильству.

В Україні працює значна кількість громадських об'єднань: громадські організації, благодійні організації, благодійні фонди, спеціалізовані центри допомоги особам, які постраждали від насильства. Таке явище викликано активністю самих громадських об'єднань у 1990-2013 рр. у вирішенні питань, що йдуть «знизу», із потреб/запитів громадян.

Лише останні роки питання протидії гендерно-зумовленому насильству стало одним із пріоритетних напрямів реалізації гендерної політики. Для якісного вирішення завдань задля реалізації такої політики потрібне залучення не тільки органів державної влади, а й координація зусиль інших суб'єктів, у тому числі інститутів громадянського суспільства.

Сьогодні можна говорити про функціонування комплексного організаційного механізму протидії гендерно-зумовленому насильству, який запроваджено в Україні. Рисами такого механізму є: децентралізація реалізації напрямків політики протидії гендерному насильству, широке залучення громадськості до розробки та впровадження політики, тісна співпраця державних органів та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями.

Специфіка сфери протидії гендерному насильству зумовлює необхідність забезпечення в процесі її впровадження взаємодії з недержавними та міжнародними організаціями, засобами масової інформації. При цьому запорукою успішної роботи в

цьому напрямку є забезпечення ефективної взаємодії між всіма акторами політики протидії гендерно-зумовленому насильству.

Однак, наразі існують проблеми реалізації політики в сфері протидії гендерному насильству в Україні: взаємодія органів влади і громадськості в цій сфері часто обмежується лише формальним залученням громадських організацій до реалізації політики протидії та попередження гендерно-зумовленого насильства, а громадські об'єднання частіше за все дублюють функції державних органів, які надають соціальну допомогу постраждалим. Більшість громадських організацій та створених ними соціальних установ при цьому працюють за підтримки міжнародних фондів, без взаємодії або з мінімальною взаємодією з органами державної влади та місцевого самоврядування. Отже, на сьогодні важливим є пошук шляхів оптимізації механізму взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в сфері протидії гендерно-зумовленому насильству.

Тому автори розділу ставлять за *мету* дослідження місця інститутів громадянського суспільства в системі запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству та визначення основних напрямків підвищення ефективності взаємодії органів влади і громадських об'єднань у цій сфері.

Аналіз останніх наукових досліджень

Більшість українських досліджень, що присвячені проблемі протидії насильству, містять такі поняття: «сімейне» (О. Коломоєць)⁷⁹ та «домашнє» насильство (В. Красій, Г. Федькович, М. Чумало)⁸⁰, «насильство за ознакою статі» (О. Мохнач, В. Сичов, О. Мазурок, К. Шеремет, С. Велігодський, І. Романова)⁸¹. Останніми роками з'являються наукові праці, які використовують терміни «гендерне» та «гендерно-зумовлене (обумовлене) насильство» (Т. Журавель, О. Кочемировська, К. Пуха, В. Янковець, К. Левченко)⁸². Т. Миронюк присвятила наукову розвідку правовому регулюванню запобігання гендерного насильства⁸³. С. Горбунова-Рубан, В. Сичова не лише аналізували діяльність органів влади, зокрема Харківської міської ради, щодо протидії гендерно-обумовленому насильству⁸⁴, але й показували їх взаємодію з

⁷⁹ Коломоєць О.Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 22 с.

⁸⁰ Красій В. С., Федькович Г. В., Чумало М. С. Насильство в сім'ї: захист прав потерпілих. Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2008. 84 с.

⁸¹ Методичні рекомендації щодо взаємодії суб'єктів при здійсненні заходів з попередження насильства за ознакою статі, надання допомоги постраждалим від різних видів насильства / авт.-упоряд. О. Мохнач, В. Сичов, О. Мазурок, та ін. / Харківська міська рада; за підтр. Представництва ФН ООН в Україні. Харків, 2017. 42 с.

⁸² Герасименко Г.В., Ничипоренко С.В., Хмелевська О. М. Підходи до формування політики протидії гендерно зумовленому насильству в Україні. *Український соціум*. 2016. № 2(57). С. 97-104; Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад: метод. посіб. / за заг. ред. Кочемировська О.О. Київ: ФОП Клименко, 2020. 64 с.; Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т. В. та ін.; за заг. ред. К. Б. Левченко. Київ: ФОН Нічого С.О. 2020. 196 с.

⁸³ Миронюк Т. В. Правове регулювання запобігання гендерному насильству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 121-132.

⁸⁴ Горбунова-Рубан С. О., Сичова В. В. Діяльність Харківської міської ради щодо протидії гендерно-обумовленому насильству. *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 20-21 квітня 2017. Харків: ХНМУ, 2017. С. 6-7.

інститутами громадянського суспільства у зазначеній сфері⁸⁵. В. Красій, Г. Федькович, М. Чумало зазначали, що існування великої кількості різних громадських об'єднань є потужною рушійною силою не тільки в сфері допомоги постраждалим особам, а й у формуванні державної політики щодо протидії насильству⁸⁶.

Більшість досліджень були направлені на аналіз саме правового забезпечення умов участі інститутів громадянського суспільства. Натомість, проблематиці визначення ефективності взаємодії органів влади і громадськості в контексті реалізації політики протидії гендерно-зумовленому насильству не приділено значну увагу.

Оцінюючи ступінь залучення інститутів громадянського суспільства до прийняття та реалізації політик у сфері протидії та попередження гендерно-зумовленого насильства, зокрема, в сфері соціальної політики, дослідники доходять різних висновків. Так, І. Артеменко (2017) відзначає, що має місце недостатня ефективність державного управління в Україні. Серед причин цього дослідник виокремлює наявність уявлення про «примат» держави над громадянами та їх правами, що зумовлює блокування їх ініціативності; відсутність традицій участі громадян у процесах управління; несформульованість цілей процесу реформування суспільства, що не дозволяє мобілізувати громадянську ініціативу; недостатній рівень розвитку інститутів громадянського суспільства⁸⁷.

Т. Бельська (2010) підкреслює, що в контексті аналізу характеру взаємовідносин держави і громадськості Україна знаходиться на межі між моделлю підтримки інститутів громадянського суспільства та партнерською моделлю, яка передбачає більшу автономність діяльності громадських організацій, наявність конструктивного діалогу та значення інструментів громадського контролю⁸⁸. Зв'язок між ступенем розвитку інститутів громадянського суспільства та розширенням напрямів реалізації гендерної політики підкреслює Л. Наливайко (2020). Дослідниця зазначає, що в країнах, де рівень розвитку громадянського суспільства є доволі високим, гендерне насильство має більш низький рівень, ніж у державах, де рівень залученості громадянського суспільства більш низький. Завдяки діяльності інститутів громадянського суспільства в громадах формується розуміння проблем гендерно-зумовленого насильства, зменшується вплив гендерних стереотипів. Саме тому надзвичайно важливим є залучення до гендерної політики та політики протидії гендерно-зумовленому насильству зокрема інститутів громадянського суспільства⁸⁹.

Розглядаючи систему протидії насильству в сім'ї, та, зокрема, місце в ній інститутів громадянського суспільства, О. Коломоєць (2010) пропонує таку

⁸⁵ Сичова В. В. Запобігання та протидія гендерно-обумовленому насильству: досвід міської влади Харкова. *Модифікація концепції соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи в Україні у контексті реалізації Цілей сталого розвитку суспільства: матеріали Всеукр. наук.-пр. конф., Харків-Куряж (14 груд. 2017 р.) / КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків: ФОП Петров В. В., 2018. С. 138-140.*

⁸⁶ Красій В. С., Федькович Г. В., Чумало М. С. Насильство в сім'ї... 84 с.

⁸⁷ Артеменко І. Суб'єктні моделі взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у процесі формування і реалізації молодіжної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1. С. 43-47.

⁸⁸ Бельська Т. В. Моделі взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 140-147.

⁸⁹ Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства. *Сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., ДДУВС, 15 травня 2020 р.* URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5072/1/2.pdf>

класифікацію його суб'єктів: 1) органи та установи, для яких функція протидії насильству визначена однією з головних (спеціально уповноважені органи, кризові центри, центри медико-соціальної реабілітації і т. д.); 2) працівники органів і установ, які можуть фіксувати прояви насильства в сім'ї; 3) неурядові організації⁹⁰. Натомість О. Ковальова (2008) виокремлює дві основні групи політичних/соціальних інститутів, що здійснюють протидію та попередження насильства в сім'ї: ті, що відповідно до своїх повноважень зобов'язані здійснювати такі заходи, та ті, що не мають подібних зобов'язань, проте можуть сприяти протидії насильству: органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання⁹¹.

Політика протидії гендерно-зумовленому насильству має свою специфіку, адже передбачає роботу з потенційними та реальними постраждалими від гендерно-зумовленого (у тому числі домашнього) насильства. Практика свідчить, що інститути громадянського суспільства, які діють у сфері протидії та запобігання гендерно-зумовленому, домашньому насильству, мають більшу довіру від громадян, ніж органи влади. Саме тому актуально досліджувати діяльність громадських об'єднань із протидії та запобігання насильству.

Нормативно-правове забезпечення взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні

В українському законодавстві відсутнє визначення гендерно-зумовленого насильства. Проте воно є у Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська конвенція), яку Україна підписала в 2011 р., але не ратифікувала. Так, гендерно-обумовлене насильство визначається як насильство, яке стосується чоловіків і жінок, і жертвами якого, в основному, є жінки; порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода, страждання жінок, у тому числі, погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті⁹².

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» питанню взаємодії органів влади та громадськості присвячено значну увагу, закріплено принцип взаємодії з громадськими організаціями закріплено. Зокрема, у статті 4 зазначено, що діяльність із запобігання та протидії домашньому насильству ґрунтується, в тому числі, на засадах ефективної взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, засобами масової інформації та іншими заінтересованими особами⁹³. Далі в Законі визначено основні напрямки такої взаємодії: взаємне інформування щодо випадків виявленого насильства; узгодження

⁹⁰ Коломоець О. Д. Вказ. пр.

⁹¹ Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 21 с.

⁹² Конвенція Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством та пояснювальна доповідь. Стамбул (Туреччина), 2011. Ст. 3. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e>

⁹³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Ст. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>

заходів реагування на випадки насильства та надання допомоги постраждалим; розробку та виконання програм для кривдників і програм із запобігання та протидії насильству; організацію та реалізацію заходів із протидії насильству; обмін досвідом у сфері протидії домашньому насильству; міжвідомчу підготовку фахівців відповідної кваліфікації; моніторинг дотримання законодавства окремими суб'єктами, які реалізують функції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству⁹⁴.

Законом конкретизовано повноваження суб'єктів, які надають соціальні послуги із запобігання та протидії домашньому насильству. Законом, зокрема, визначено, що громадські об'єднання та фізичні особи можуть залучатися до проведення тренінгів, семінарів, виконання програм для кривдників і постраждалих, надання різних соціальних послуг постраждалим від насильства особам, проведення інформаційних кампаній, забезпечення функціонування спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали внаслідок насильства⁹⁵. Увагу законодавець приділив також забезпеченню громадського контролю за дотримання законодавства в сфері протидії домашньому насильству. Зокрема, зазначено, що громадські об'єднання можуть здійснювати громадський контроль за реалізацією державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству⁹⁶. Також Законом передбачено дію механізму зворотного зв'язку – за результатами громадського контролю має бути сформовано звіт, який надається до відповідного спеціально уповноваженого органу і має бути врахований ним при подальшому формуванні політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Форми участі громадянських об'єднань у реалізації політики протидії гендерному насильству викладені в Постанові Кабінету Міністрів України № 658 (2018 р.), якою затверджено Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі⁹⁷. Відповідно до Порядку громадські об'єднання можуть брати участь у заходах у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі за власною ініціативою та/або залучатися до них спеціально уповноваженими суб'єктами.

Однак класифікацію органів і установ, які здійснюють політику протидії гендерному насильству, доречно здійснювати з точки зору того, на якому з етапів/рівнів розробки та впровадження політики вони мають більшість повноважень. Механізм реалізації політики в сфері протидії гендерно-зумовленому насильству можна представити у вигляді таких основних його етапів: 1) визначення стратегії; 2) організаційний менеджмент та тактична реалізація (протидія насильству); 3) тактична реалізація (у тому числі надання підтримки постраждалим від насильства особам) (Рис. 1⁹⁸).

Аналіз діючого нормативно-правового регулювання запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству в частині взаємодії органів державної влади та громадських об'єднань дозволяє зробити висновок, що в Україні побудовано збалансована система протидії гендерно-зумовленому насильству, що являє собою

⁹⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству ... Ст. 15.

⁹⁵ Там само, ст. 17.

⁹⁶ Там само, ст. 34.

⁹⁷ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text>

⁹⁸ Розроблено автором.

взаємодію держаних і недержавних акторів під час впровадження визначених законодавством повноважень.

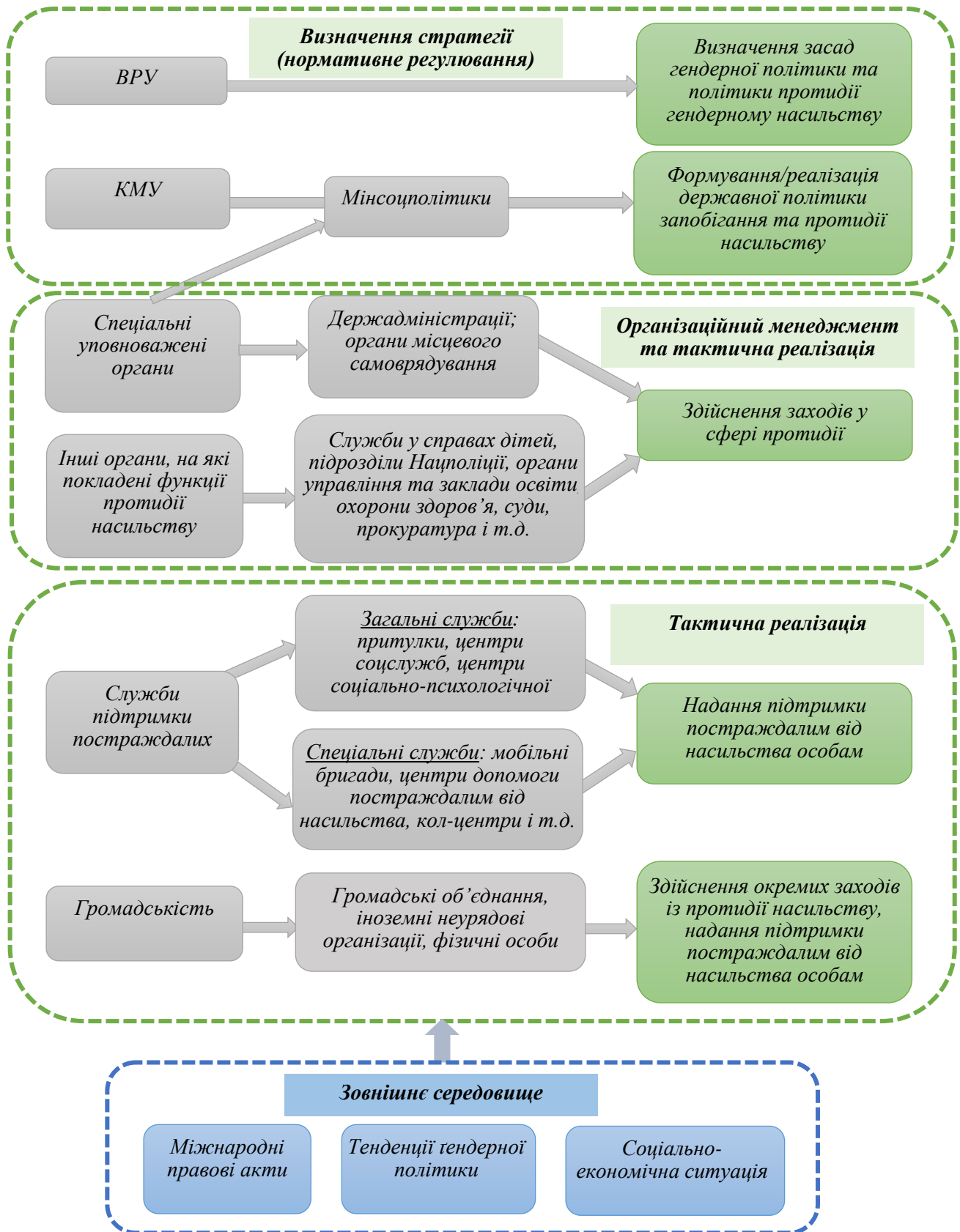

Рис. 1. Механізм взаємодії суб'єктів політики із протидії та попередження гендерно-зумовленого насильства

Напрями діяльності Всеукраїнських громадських об'єднань у сфері протидії гендерно-зумовленому насильству

В Україні діяльністю в сфері протидії гендерному домашньому насильству займається значна кількість громадських об'єднань різного спрямування (табл. 1).

Таблиця 1⁹⁹

Громадські об'єднання, що функціонують у сфері запобігання та протидії гендерному насильству

Назва громадського об'єднання	Основний напрямок діяльності	Основні інструменти діяльності
Українська Гельсінська спілка з прав людини	протидія домашньому насильству, моніторинг дотримання прав і свобод людини	громадський моніторинг законодавчої діяльності, юридична допомога потерпілим від домашнього насильства, представництво інтересів потерпілих в органах влади, просвітницька діяльність, інформаційні кампанії, семінари, тренінги
Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»	протидія домашньому насильству, насильству проти жінок, дітей	проведення інформаційних кампаній, розповсюдження соціальної реклами, просвітницька діяльність, проведення семінарів, тренінгів, реалізація корекційних програм для кривдників, проведення досліджень по проблематиці домашнього насильства та дотримання прав людини, юридичні та психологічні консультації, робота «гарячих ліній»
Центр «Жіночі перспективи»	протидія домашньому насильству проти жінок, торгівлі людьми	проведення інформаційних кампаній, тренінгів, надання юридичної та психологічної допомоги, консультування
Ліга захисту прав жінок «Гармонія рівних»	протидія домашньому насильству, насильству проти жінок	інформаційна, правова допомога, представництво інтересів жінок в органах влади
ГО «Жіночий інформаційно-координаційний центр»	протидія домашньому насильству	проведення семінарів, тренінгів, інформаційних кампаній
Жіночий консорціум України	об'єднання жіночих громадських організацій, протидія насильству проти жінок і дітей	інформаційні кампанії, надання консультативної допомоги
Громадський центр «Чоловіки проти насильства»	протидія домашньому насильству	інформаційні кампанії, юридичні, психологічні консультації, просвітницька діяльність

⁹⁹ Табл. 1 складена автором

«Коаліція по запобіганню насильства в сім'ї»	протидія домашньому насильству	проведення інформаційних кампаній, просвітницька діяльність, проведення семінарів, тренінгів, надання правової, психологічної, матеріальної допомоги, сприяння в отриманні медичної допомоги, проведення курсів реабілітації для жертв насильства, представлення інтересів постраждалих від насильствах у судах і органах влади
Міжнародний гуманітарний центр «Розрада»	протидія домашньому насильству	розповсюдження соціальної реклами, просвітницька діяльність, проведення семінарів, тренінгів, проведення досліджень по проблематиці домашнього насильства, психологічні консультації, реалізація навчальних програм
Благодійна організація «Турбота про літніх в Україні»	протидія насильству проти людей похилого віку	юридичні, психологічні консультації, ре соціалізація
«Співдружність»	правозахисний центр	надання юридичної допомоги, консультування, представництво жінок в суді та органах влади, просвітницька діяльність
Юридичні клініки «Феміда», «Разом» та інші	правова допомога постраждалим від домашнього насильства	надання правових консультацій постраждалим від насильствам, їх представництво в судах та органах влади, інформаційні кампанії, семінари, тренінги, розробка проектів нормативно-правових актів
Кризові центри, притулки та інші спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, які діють у межах проєктної діяльності громадських об'єднань: Центр допомоги дівчатам та молодим жінкам в складних життєвих обставинах «Право на здоров'я», соціальний гуртожиток для вагітних жінок та молодих матерів, Центр психосоціальної допомоги Всеукраїнської благодійної організації «Конвіктус Україна» та ін.	допомога постраждалим від домашнього насильства	надання правової, психологічної, медичної, інформаційної допомоги, надання притулку жертвам насильства, співпраця з правоохоронними органами, надання допомоги у працевлаштуванні жертв насильства, реалізація програм для кривдників

Як можна побачити з наведеної інформації, основна діяльність більшості громадських об'єднань спрямована на безпосередню роботу із постраждалими від гендерно-зумовленого, зокрема, домашнього насильства, надання їм необхідної соціальної, правової, психологічної допомоги та реалізацію попереджувальних профілактичних заходів з метою протидії гендерному насильству. При багатьох громадських об'єднаннях діють кризові та реабілітаційні центри, в яких не тільки можуть надати необхідну психологічну, юридичну допомогу, провести просвітницьку роботу, але й надати притулок постраждалим від насильства особам.

Слід підкреслити, що характерною ознакою становлення політики протидії гендерному насильству в Україні стало формування її засад «знизу» – інститутами громадянського суспільства. Починаючи з 1990-х рр. першими суб'єктами, які почали піднімати в суспільному та надалі державному дискурсі проблематику гендерно-зумовленого насильства, були саме громадські організації, і вже пізніше необхідність протидії цьому явищу була визнана на державному рівні. Так, починаючи з 1991 р. в Україні Центром жіночого глобального лідерства щорічно проводиться акція «16 днів проти насильства»¹⁰⁰. З часом вона розповсюдилася на інші громадські об'єднання та стала частиною державною програми з протидії та попередження насильства. В межах акції проводяться тренінги, прес-конференції, флешмоби, круглі столи, організовуються виставки та перегляд фільмів за темою гендерно-зумовленого насильства.

У 2008 р. було розпочато кампанію «Стоп насильству!». Така ініціатива стала прикладом взаємодії органів влади і громадськості, адже вона набула нормативного закріплення.¹⁰¹

Разом із тим, незважаючи на значні позитивні кроки у напрямку становлення політики протидії гендерно-зумовленому насильству та розвитку взаємодії органів влади і інститутів громадянського суспільства у цій сфері, її не оминули загальні проблеми, характерні для української соціальної та гендерної політики, зокрема, недостатня ефективність діяльності організацій, які надають соціальні послуги через їх неналежне фінансування, ресурсне та кадрове забезпечення. Вирішенням означеної проблеми може стати подальший розвиток механізму соціального замовлення та розвиток співробітництва органів влади та громадських об'єднань.

Залучення громадських об'єднань до реалізації політики протидії гендерно-зумовленому насильству має значні переваги, зокрема, воно забезпечує розподіл завдань із реалізації публічних соціальних послуг, акумулювання інтересів громадськості, забезпечує більшу прозорість і відкритість діяльності органів влади, що, в свою чергу, гарантує легітимацію їх рішень. Отже, подальший розвиток взаємодії громадськості та органів влади в сфері протидії гендерному насильству дозволить забезпечити більшу ефективність політики.

¹⁰⁰ Міжнародна кампанія «16 днів проти насильства». URL: <https://pon.org.ua/novyny/7461-mzhnarodna-kampanya-16-dnv-proti-nasilstva.html>

¹⁰¹ Органи влади об'єднують зусилля, щоб запобігти та протидіяти домашньому насильству. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/obyednuyemo-zusillya-vsih-organiv-vladi-shchob-zapobigti-ta-protidiyati-domashnomu-nasilstvu>

Соціальне замовлення – дієвий механізм запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству та напрямки його удосконалення

Представляється, що одним із дієвих механізмів запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству можна вважати соціальне замовлення. Соціальне замовлення – засіб регулювання діяльності у системі надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі надавачів соціальних послуг для задоволення потреб осіб/сімей у соціальних послугах відповідно до результатів визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах¹⁰². У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що забезпечення функціонування служб підтримки постраждалих осіб, які не належать до державної або комунальної власності, здійснюється за рахунок коштів їх засновників, у тому числі на умовах соціального замовлення¹⁰³. Урядовою постановою № 450 (2020 р.)¹⁰⁴ було затверджено Порядок надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг. Сутність соціального замовлення полягає в делегуванні органами влади іншим суб'єктам повноважень із надання певних соціальних послуг особам, що перебувають у складній ситуації (зокрема, особам, які стали жертвами гендерно-зумовленого насильства). Іншими словами, повноваження та ресурси делегуються в обсягах, достатніх для виконання визначених в договорі завдань. Орган влади, у свою чергу, забезпечує моніторинг їх реалізації та контроль якості виконання.

Сьогодні інструмент соціального замовлення набуває все більшого розвитку і в сфері запобігання та протидії гендерному насильству. Реалізація соціального замовлення сприяє підвищенню рівня ефективності соціального обслуговування і наближує його до громади.

Позитивними рисами соціального замовлення є те, що воно забезпечує розвиток взаємодії між державними органами влади та недержавним сектором, забезпечує більш раціональне використання видатків, знижує перевантаженість адміністративного ресурсу органів влади, сприяє більшій ефективності та якості вирішення соціальних проблем, відкритості та прозорості діяльності органів влади, протидії корупції, доступності соціальних послуг, розвитку адресної соціальної політики та соціального партнерства.

Не менш важливим є ефект впровадження соціального замовлення для громадських організацій – воно сприяє розвитку громадських об'єднань, розширенню їх можливостей, побудові діалогу з органами влади; забезпечує створення робочих місць. Разом із тим, слід відзначити необхідність кращої фахової підготовки спеціалістів громадських об'єднань, які беруть участь у впровадженні соціальної політики, що має бути забезпечено шляхом надання органами влади можливості підвищити їх кваліфікацію, здобути відповідні знання та досвід.

¹⁰² Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. Ст. 1, п.16 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

¹⁰³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Ст. 32.

¹⁰⁴ Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення: постанова КМУ від 01.06.2020 № 450. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200450.html

У контексті реалізації політики у сфері протидії гендерно-зумовленому насильству основними напрямками, за якими сьогодні застосовується соціальне замовлення, є проведення тренінгів, консультацій, інформаційних кампаній; більшість угод із соціального замовлення стосуються проведення інформаційних заходів. Такий стан справ можна пояснити, зокрема тим, що відповідно до Порядку надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення, попередньо має визначитися потреба у соціальних послугах, тобто має бути визначена приблизна кількість їх отримувачів, що доволі складно спрогнозувати у випадку вчинення насильства. До того ж, потребу в послугах розраховують установи соціального захисту. Громадські об'єднання до цього не долучаються, що може свідчити про штучне заниження реальної кількості осіб, які потребують послуг.

Серед можливих перепон у реалізації соціального замовлення у сфері протидії гендерно-зумовленому насильству – неналежне фінансування пропонуваного до впровадження проєктів, недостатня кваліфікація фахівців у громадських організаціях, низький рівень взаємодії органів влади і громадськості, складність залучення позабюджетних ресурсів. Тож представляється доречним буде розширити сферу застосування соціального замовлення в контексті реалізації політики протидії гендерному насильству. Для цього необхідно розробити методику визначення потреб осіб у соціальних послугах із попередження та протидії гендерно-зумовленому насильству та забезпечити можливість для громадських об'єднань брати участь в оцінці обсягу таких потреб. Також пропонуємо застосовувати соціальне замовлення у реалізації програм для кривдників, доповнивши статтю 28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» абзацом такого змісту: «До виконання програм для кривдників можуть залучатися громадські об'єднання, установчими документами яких передбачено діяльність у сфері надання соціальних послуг, у тому числі в формі соціального замовлення».

Серед перспективних напрямків подальшого розвитку взаємодії органів влади і громадянських інститутів у сфері запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству також варто виділити забезпечення їх скоординованої інформаційної взаємодії, забезпечення більшої відкритості і доступності проведення конкурсу на соціальне замовлення, адекватне оцінювання вартості соціальних послуг, які надаються через соціальне замовлення.

Висновки

Громадські організації в Україні відіграють значну роль у сфері запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству. Саме громадські організації піднімають питання гендерної проблематики, реалізуючи проєкти у взаємодії та за сприяння міжнародних партнерів. Проте, варто відзначити, що протидія гендерно-зумовленому насильству потребує координованості дій, яку здатна забезпечити лише держава. Проблема запобігання гендерно-зумовленому насильству потребує проведення системної роботи на різних рівнях: від національного до місцевого (рівня територіальної громади) за допомогою застосування інструментів, що мають вплив на різні соціальні групи. Саме громадськими об'єднаннями запроваджуються нові інструменти протидії гендерному насильству, які користуються більшою довірою з боку громадськості. Отже, їх діяльність потребує державної підтримки, визнання та забезпечення взаємодії.

Органи державної влади не можуть гарантувати результативної політики протидії насильству, якщо у суспільстві продовжуватимуть панувати стереотипи виправдання гендерно-зумовленого насильства та осуду постраждалих осіб.

В Україні нормативно розроблена збалансована система запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству, що містить механізми взаємодії органів влади та громадських об'єднань. Разом з тим, на практиці досі існують певні проблеми її реалізації.

Аналіз діяльності інститутів громадянського суспільства у сфері протидії гендерно-зумовленого насильства виявив, що більшість громадських об'єднань надають схожі послуги та впроваджують діяльність, яка частково дублюється з функціями держаних органів влади та інших суб'єктів реагування на випадки насильства. Координація й об'єднання зусиль громадських організацій шляхом створення «Всеукраїнської коаліції громадських організацій щодо профілактики та протидії насильству» лише зміцнило позиції громадських об'єднань, які працюють у зазначеній сфері та укріпило їх місце в межах міжвідомчої взаємодії.

Удосконалення функціонування всіх складових системи запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству можливе через збільшення в ній ролі інститутів громадянського суспільства. Одним із перспективних напрямів розвитку взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері протидії гендерно-зумовленому насильству є соціальне замовлення, реалізація якого потребує удосконалення в частині надання більших повноважень та ресурсів для їх виконання громадським об'єднанням. Одним із напрямів діяльності громадських організацій має стати поступове перебирання на себе функцій органів влади з надання соціальної допомоги, в тому числі громадянам, які постраждали від гендерно-зумовленого насильства. В Україні відбуваються саме такі процеси, зумовлені поширенням у суспільстві взаємодовіри, співробітництва, волонтерського руху. З боку держави необхідна відповідна підтримка таких тенденцій, адже активне залучення громадських об'єднань до реалізації політики у сфері протидії гендерному насильству призведе до підвищення її ефективності.

Rozdział 5

Społeczno-pedagogiczny usługa – „Uniwersytet Trzeciego Wieku”: teoretyczne i metodologiczne zasady i doświadczenie partnerstwa instytucji sfery społecznej *Antonina Kononchuk*

Соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку»: теоретико-методичні засади та досвід партнерства інститутів соціальної сфери *Антоніна Конончук*

Актуальність проблеми

Процес прогресуючого старіння населення характерний для більшості країн світу. Так, якщо у 1950 р. лише 8 % від загальної кількості населення планети складали люди віком 60 років і старші, то у 2009 р. їх чисельність збільшилася до 11 %, а у 2050 р. частка людей такого віку становитиме 22-25 %¹⁰⁵.

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень Україна входить до 30 «найстаріших» країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше. Зокрема, у 2015 р. вона становила 21,8 % від загальної чисельності населення, у 2025 р. становитиме 25 %, у 2030 р. – понад 26 %¹⁰⁶. Тому перед світовим співтовариством з усією актуальністю постає завдання забезпечення належного рівня якості життя та створення сприятливих умов для оптимізації життєдіяльності і самореалізації людей похилого віку, що робить демографічну проблему старіння населення у значній мірі соціальною.

Основними викликами, пов'язаними зі старінням населення у нашій країні, дослідники називають такі, що стосуються сфери матеріального забезпечення, функціонування ринку праці, системи охорони здоров'я, розвитку соціальних послуг. Реагуючи на ці виклики, Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань. Серед них найважливішими є: імплементація 17 Цілей сталого розвитку на період до 2030 р., прийнятих на Саміті ООН у вересні 2015 р., Принципи ООН щодо літніх людей «Зробити повнокровним життя осіб похилого віку», підписання Угоди про асоціацію з ЄС та ін. У соціальній політиці щодо громадян похилого віку Україна спирається також і на вітчизняну нормативно-правову базу: Закони України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (1993), «Про соціальні послуги» (2019), Наказ Міністерства соціальної політики «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» (2011), Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 р. (2018) та ін. Стратегія визначає пріоритетні напрями протистояння демографічним змінам. Вона передбачає

¹⁰⁵ Polishchuk, V., Prishlyak, O. (2017), The activity of the third age universities in France and Great Britain: comparative analysis, *Social work and Education*, Vol. 3, No 2. 146-155. P. 147.

¹⁰⁶ Населення України. Імперативи демографічного старіння. Київ, 2014. 288 с. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf

комплексні заходи соціальної підтримки громадян похилого віку, збереження їх здоров'я, інтегрування в суспільний розвиток, підвищення якості життя, захисту прав, створення умов для особистісного розвитку¹⁰⁷. Реалізація вище зазначених нормативних документів спричинила впровадження низки змін у соціальній політиці щодо цієї категорії громадян, а саме: надання людям похилого віку можливостей всебічного розвитку і здобуття неформальної освіти, залучення до активної громадської роботи, сприяння адаптації до нових умов життя, а головне – створення умов для самореалізації як особистості. Такі зміни спрямовані на інтеграцію осіб похилого віку в суспільство і відображають державну політику «активного старіння» у ставленні до цієї категорії населення. Дієвим шляхом реалізації такої політики у міжнародній практиці визнано створення освітніх закладів для означеної категорії громадян – університетів третього віку.

В Україні також впроваджена модель «Університету третього віку» як соціально-педагогічної послуги, яка надається територіальними центрами соціального обслуговування. У цьому контексті «Університет третього віку» виступає однією із сучасних форм адаптації та інтеграції людей похилого віку у суспільство шляхом організації неформальної освіти, оскільки втілює центральну місію ЮНЕСКО – сприяти здійсненню права людини на освіту протягом усього життя¹⁰⁸. Надання такої послуги потребує співпраці територіальних центрів соціального обслуговування із органами державної влади та місцевого самоврядування, закладами та установами соціальної сфери. Така співпраця виступає дієвим інструментом реалізації спільних завдань, спрямованих на налагодження партнерських відносин між соціальними закладами і службами (зкладами вищої освіти, культури, медицини, громадськими організаціями, благодійними фондами тощо) та територіальними центрами соціального обслуговування.

Аналіз останніх наукових досліджень

Проблема адаптації осіб похилого віку до нових соціально-психологічних умов життєдіяльності досить активно вивчається вітчизняними і закордонними дослідниками. Суттєвий внесок у вивчення проблем людей похилого віку зробили українські наукові школи О. Богомольця, І. Мечникова, В. Фролькіса. Вчені досліджували вплив соціальних, психологічних та біологічних чинників на особистість людини похилого віку, особливості процесу старіння, визначали межі старості (М. Єрмолаєва, О. Сабадишин, С. Бухальська, О. Комарова, І. Ушакова та ін.). Обґрунтуванню соціально-психологічних особливостей людей похилого віку, аналізу структури соціальних трансфертів відповідно до потреб цієї категорії населення присвячені дисертаційні дослідження О. Комарової, Т. Коленіченко, праці П. Жалдак, Н. Кривоконь, І. Крупельницької, О. Піонтківської та ін.

Особливості соціальної інтеграції людей похилого віку у суспільство вивчали Б. Крімер, О. Піонтковська, Т. Скорик, І. Ушакова, І. Шевченко та ін. Узагальнено їх схарактеризував Б. Крімер таким чином: за допомогою ЗМІ сприяти формуванню

¹⁰⁷ Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2018-%D1%80>.

¹⁰⁸ Меморандум комісії Європейського Союзу «Обучение в течение всей жизни»: <http://is.beneficium.ru/docs/20001030-memorandum-komissii-evropeiskogo-soveta-ABob-obuchenii-B>

позитивного ставлення до похилого/пенсійного віку, розглядаючи його як наступний у житті людини етап розвитку особистості, пом'якшувати асоційовані із літнім віком негативні прояви цього етапу й посилювати позитивні аспекти пенсійного віку; сприяти створенню і розвитку територіальних Центрів дозвілля для людей літнього віку; заохочувати людей літнього віку до участі у навчальних програмах, а також урізноманітнювати дисципліни і курси, розробляти (або адаптувати) освітні програми для різних вікових груп, враховуючи вікові особливості психічного і фізіологічного розвитку літніх людей; розширювати доступ літніх людей до новітніх технологій з відповідним навчанням; попереджувати дискримінацію та жорстоке ставлення до осіб похилого віку в усіх сферах життєдіяльності суспільства, протидіяти насильству щодо літніх у сім'ї; надавати державну та громадську підтримку розвитку волонтерства серед осіб літнього віку; популяризувати у суспільстві ідеї взаємної міжпоколінної відповідальності, усвідомлення, що представники будь-якого покоління, незалежно від віку, мають не лише права, але й обов'язки і у цьому контексті відповідальність та роль людей літнього віку не менша, ніж інших вікових контингентів¹⁰⁹.

У контексті нашого дослідження вагомим значення набувають роботи, присвячені освіті як важливому ресурсу розвитку людей протягом життя. Освіта дорослих є предметом дослідження О. Аніщенко, С. Архіпової, Г. Бевз, О. Волярської, А. Гаврикова, І. Колеснікової, Л. Лук'янової та ін. Науковці стверджують, що саме самореалізація особистості у поважному віці шляхом навчання і, відповідно, набуття нових життєвих компетентностей є не тільки науково актуальною, але й життєво значущою. Таким чином, ламаються традиційні стереотипи сприймання старості як віку втрат, туги і самотності та люди похилого віку спрямовуються до саморозвитку та оптимістичного світосприймання.

Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку розкриваються у працях таких науковців, як І. Борисова, О. Безпалько, І. Зверєва, Г. Лактіонова, Л. Тюття, Т. Семигіна, О. Холостова, В. Шахрай та ін. Моделі соціально-педагогічної підтримки життєдіяльності людей похилого віку територіальними центрами соціального обслуговування вивчали М. Житинська, Т. Скорик, І. Шевченко та ін.

Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку представлений у наукових доробках А. Богуцької, В. Давидової, Н. Дем'яненко, І. Литовченко, Ю. Мацкевич, В. Поліщук, О. Пришляк, І. Сагун, М. Сидоренко та ін.

Результати вітчизняних та зарубіжних досліджень доводять, що соціальна робота з людьми похилого віку повинна створювати умови для задоволення потреб цієї категорії осіб на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. Відтак, соціальна робота з людьми похилого віку набуває актуальності як із практичної сторони, так і з наукової і має загальнодержавне значення, а соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» виступає одним із інструментів її реалізації^{110 111}.

¹⁰⁹ Крімер Б. О. Соціальна інтеграція осіб літнього віку в Україні як складова політики «активного старіння». *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 445-450.

¹¹⁰ Житинська М. О. Соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2018. 150с.

¹¹¹ Скорик Т. В., Шевченко І.С. Університет третього віку як модель соціальної інтеграції осіб літнього віку в сучасне суспільство. *Вісник Львівського університету. Сер. соціологічна*. 2014. Вип.8. С. 60-68.

У зв'язку з соціально-економічними перетвореннями, що відбуваються в Україні, та їх впливом на розвиток ринку соціальних послуг, сьогодні у країні відбувається реформування системи соціальних послуг. Пошук нових підходів до реформування системи соціальних послуг, здійснюваний на основі консолідації усіх зацікавлених сторін, актуалізує проблему соціального партнерства всіх учасників цього процесу.

В. Міхєєв вважає соціальне партнерство цивілізованою системою суспільних відносин у соціально-трудої сфері, яка будується на узгодженні і захисті інтересів працівників, роботодавців, органів державної влади та місцевого самоврядування на основі договорів, угод, компромісу, консенсусу з актуальних проблем економічного, соціально-політичного життя¹¹².

На думку П. Третьякова, соціальне партнерство – це прийнятний для соціальних суб'єктів варіант відносин, міра консенсусу їхніх потреб, інтересів, ціннісних орієнтирів, заснованих на принципах соціальної справедливості¹¹³.

Л. Гусякова розглядає соціальне партнерство як один з видів соціальної технології. На думку автора, це процес взаємодії соціального працівника і клієнта, який виступає у формі соціального партнерства, спрямованого на запобігання та вирішення соціальних конфліктів¹¹⁴.

Нам імponує точка зору Н. Павлик, яка, аналізуючи соціальне партнерство у професійній підготовці соціальних педагогів, визначає такі його базові характеристики: 1) як інструмент формування громадянського суспільства шляхом залучення молоді як партнерів у організацію значимої для їх діяльності; це приє розвитку соціальної й особистісної відповідальності молоді, є факторами практичного впровадження у суспільні процеси принципів демократичності, гуманізму, імпаурменту; 2) в основі історичного становлення технології партнерства лежить принцип «орієнтації на інтереси» та «досягнення згоди», що опосередковано впливає на вирішення важливих суспільних проблем – проблеми зайнятості населення та його соціального захисту, популяризація громадських рухів та організацій, захист прав різних категорій людей, їх мотивація щодо дотримання соціальних цінностей, тощо. Як зазначає автор, провідною метою організації діяльності є підвищення ефективності виконання суспільних і державних зобов'язань за рахунок об'єднання людських, матеріальних, часових, інформаційних ресурсів учасників. Крім того, важливим елементом цілепокладання у організації соціального партнерства є рефлексія значимості учасниками визначених цілей діяльності – навчальної або соціальної¹¹⁵.

Спираючись на вищезазначені висновки, ми вважаємо, що важливою умовою ефективності надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» виступає саме соціальне партнерство, яке розглядаємо як систему рівноправних відносин закладів і установ надання соціальних послуг (зокрема, територіальних центрів соціального обслуговування) та інших інститутів соціальної сфери (закладів

¹¹² Міхєєв В.А. Основи соціального партнерства: теорія і політика: навч. посіб. Москва: Іспит, 2001. 448 с.

¹¹³ Доценко И. Г. Социально-педагогическая деятельность: от классики до современности. Педагогика, 2009. № 1. С. 48-55.

¹¹⁴ Там само. С. 54-55.

¹¹⁵ Павлик Н. П. Базові характеристики соціального партнерства. Соціальне партнерство у професійній підготовці соціальних педагогів / за заг. ред. С. М. Коляденко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 44-46.

вищої освіти, будинків культури тощо), органів влади і самоврядування. Вони забезпечують їх взаємодію стосовно спільно організованої діяльності (освітнього процесу) з метою підвищення якості надання цієї послуги і, відповідно, вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції людей похилого віку у громаду. Аспекти такої взаємодії вивчали С. Коляденко, Н. Павлик, І. Савельчук, Н. Сейко та ін.

Аналіз змісту понять «старість», «похилий вік», «люди похилого віку» та вікових меж цієї категорії населення

У межах дослідження ми проаналізували зміст понять «старість», «похилий вік» та визначень вікових меж відповідної категорії населення.

Так, М. Єрмолаєва стверджує, що старість є заключним періодом людського життя, умовний початок якого пов'язаний з відходом людини від безпосередньої участі у продуктивному житті суспільства¹¹⁶.

На думку Р. Яцемирської, старість – це заключна фаза в розвитку людини, в якій цей процес відбувається по низхідній життєвій кривій. Психолог акцентує увагу на тому, що проблема виділення кордонів старості є дуже складною, адже дуже часто межі між періодом зрілості та початком старості важко чітко визначити¹¹⁷.

Визначення старості як заключного етапу онтогенезу, вікового періоду, що характеризується суттєвими структурними, функціональними і біохімічними змінами в організмі, які обмежують його пристосувальні можливості дають Р. Сабадашин та С. Бухальська. Вони вважають, що похилий вік починається з 61 року в чоловіків і з 56 років у жінок та наголошують, що багато людей зберігають у цей період достатньо високу професійну працездатність¹¹⁸.

Дослідник О. Комарова, зважаючи на сучасну демографічну ситуацію в Україні (зростання частки людей похилого віку), пропонує ґрунтуватися на такій періодизації старіння для чоловіків і жінок: період початкового або раннього старіння (50-60 років); період середнього старіння (60-65 років); період пізнього старіння (65-80 років); період довголіття (з 80 років і більше)¹¹⁹.

Відповідно до вікової класифікації ВООЗ, особи у віці від 60 до 74 років належать до категорії людей похилого віку, від 75 до 89 років – до категорії людей старечого віку, а від 90 років і старші – до довгожителів.

Громадянами похилого віку відповідно українського законодавства визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.), а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року¹²⁰. Станом на 2019 р. нижня вікова межа пенсійного віку для чоловіків становить 60 років, а для жінок – 59 років. Україна обрала курс на вирівнювання вікового порогу шляхом підвищення пенсійного віку для жінок до межі, встановленої для чоловіків (60 років). До 62 років буде підвищено пенсійний вік чоловіків, які працюють на державній

¹¹⁶ Ермолаева М. В. Психология развития: метод. пособ. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2003. 376 с.

¹¹⁷ Яцемирская Р. С., Беленькая И. Г. Социальная геронтология: учеб. пособ. Москва, 1999. 275 с.

¹¹⁸ Сабадашин Р. О., Бухальська С. Є. Медична біологія: підруч. для студ. вищих мед. навч. закл. I-II рівнів акредитації. Вінниця: Нова книга, 2008. 608 с.

¹¹⁹ Комарова О. О. Соціальні трансфери як чинник життєзабезпечення людей похилого віку (на прикладі Дніпропетровської області): автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Київ: 2014. 16 с.

¹²⁰ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 №1058-IV

службі або мають право на призначення їм спеціальних пенсій. Відповідно до встановлених норм Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (2011 р.), літні люди отримують статус пенсіонера, право на пенсійне забезпечення і соціальне обслуговування¹²¹, тобто стають потенційними клієнтами соціальних служб.

У геронтології (наука про старість, старіння, тривалість життя та спосіб життя, який забезпечує довголіття) зустрічаються поняття «третій» вік (60-74 або 79 років) та «четвертий» вік (75-80 років і більше)¹²². Як свідчать геронтологічні дослідження, саме «третій вік» надає людині похилого віку ще один шанс на самореалізацію, досягнення нових цілей і набуття нового позитивного досвіду в сучасному світі, а також налагодження міжпоколінних зв'язків. Тому його ще називають віком початку «активної зрілості»¹²³.

Науковим підґрунтям у самореалізації людей похилого віку вважаємо здобутки різних наук (геронтологія, психологія, соціологія, медицина та ін.), серед яких на особливу увагу заслуговують андрагогіка та герагогіка.

За коротким термінологічним словником Л. Лук'янової та О. Аніщенко: «Андрагогіка... – наука про специфіку навчання дорослої людини з урахуванням її віку, освітніх і життєвих потреб, наявних і прихованих здібностей, можливостей, індивідуальних особливостей і досвіду, психіки та фізіології, а також про форми і методи організації навчання дорослих з метою поглиблення знань, забезпечення їхніх освітньо-культурних потреб, досягнення індивідуальних цілей, самореалізації особистості»¹²⁴. До об'єкта андрагогіки відносять неперервну освіту дорослих людей, яка здійснюється в інститутах формальної (всі види здобуття знань у межах національної системи освіти) та неформальної освіти (набуття всіх інших знань протягом життя людини).

Із андрагогікою тісно пов'язана герагогіка (від грец. *geraos* – старий, *ago* – керувати, вказувати дорогу). Це – наукова галузь, що займається вивченням методів, закономірностей виховання, навчання, перекваліфікації, особливостей соціалізації саме людей похилого віку.

Таким чином, андрагогіка та герагогіка сприяють розвитку неперервної освіти або геронтоосвіти (від грец. *geron* – старий) – складової неперервної освіти або освіти впродовж життя, форма соціокультурної самореалізації особистості людей «третього віку». Концепція неперервної освіти зумовлює гармонійний розподіл етапів трудової діяльності, раціонального навчання людини під час усього її життя, тобто набуття людиною необхідних їй якостей, знань, вмінь та навичок під час базової або після базової освіти, яких вона потребує.

Отже, людьми похилого віку ми вважаємо таких осіб, які згідно вітчизняного законодавства досягли пенсійного віку (59-60 років), вийшли на пенсію (тобто змінили соціальний статус) та у цьому статусі досягли віку 75 років, і розглядаємо як

¹²¹ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 №3668-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text>

¹²² Ушакова І. М. Геронтопсихологія: підручник. Харків, 2014. 236 с. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/1245/1/.pdf>

¹²³ Геронтологічний інформаційно-консультативний центр. URL: <http://gicc.org.ua/navchannya-ta-rozsvagi.html>

¹²⁴ Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 108 с.

рівнозначні поняття «похилий вік», «третій вік», які хронологічно розпочинають відлік етапу старіння людини.

Як ми зазначали вище, відсоток людей похилого віку в світовій структурі населення стрімко збільшується щороку і Україна не є виключенням. За даними дослідників наша країна посідає 11-е місце у світі за часткою населення віком понад 65 років¹²⁵. Оскільки наразі спостерігається зростання числа людей похилого віку в суспільстві, соціальна підтримка цієї категорії населення є необхідною для їх повноцінного функціонування, запобігання розвитку економічних, побутових, психологічних та духовних проблем, збереження максимально можливого рівня самостійності.

У зв'язку з такою ситуацією, у нашій країні Кабінетом Міністрів України було ухвалено Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року (2018 р.)¹²⁶. Стратегія створена з метою реалізації в Україні Мадридського міжнародного плану дій щодо проблем старіння (2002 р.), а також реалізації Принципів ООН стосовно людей похилого віку (1999 р.), в яких пріоритетними завданнями є забезпечення та надання людям похилого віку рівних прав і можливостей, збереження їхнього здоров'я, оптимальних умов життя й активного довголіття. Успішною практикою вирішення таких завдань виявилось запровадження Міністерством соціальної політики України соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку».

Теоретико-методичні основи діяльності «Університету третього віку» як соціально-педагогічної послуги

Модель «Університету третього віку» як соціально-педагогічної послуги діє при територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) у відповідності до чинного законодавства, а саме: Конституції України та Законів України щодо соціального захисту людей похилого віку, Меморандуму безперервної освіти Європейського Союзу, Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року, Наказу Міністерства соціальної політики України «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», наказів районних та державних адміністрацій та розпоряджень керівників територіальних центрів соціального обслуговування.

У Наказі Міністерства соціальної політики «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» (2011 р.)¹²⁷ зазначається, що в Україні навчання людей похилого віку є інноваційним проєктом, який має на меті впровадження та практичну реалізацію принципу навчання впродовж всього життя. Згідно цього наказу соціально-педагогічну послугу «Університет третього віку» надають безкоштовно структурні підрозділи територіальних центрів соціального обслуговування громадянам похилого віку. Отримувачів цієї послуги має бути в одному центрі не менше тридцяти осіб.

¹²⁵ Огляд міжнародного досвіду та національної практики. URL: <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2018/12>

¹²⁶ Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: розпорядження Прем'єр-міністра України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80>

¹²⁷ Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»: Наказ Мін-ва соц.політики України від 25.08.2011, №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739-11>.

Метою соціально – педагогічної послуги «Університет третього віку» є надання людям похилого віку можливості для відкриття своїх здібностей, талантів, набуття нових навичок та сприяння їхньому активному старінню. Головні завдання, які вирішує зазначена послуга:

1. Інтеграція громадян похилого в суспільство шляхом залучення до активної громадської діяльності.
2. Практичне навчання сучасним технологіям.
3. Надання знань щодо збереження здоров'я та активного довголіття.
4. Формування навичок самопомоги.
5. Залучення державної служби зайнятості до працевлаштування людей похилого віку (за їх бажанням).
6. Формування практичних навичок та вмінь.
7. Підвищення якості життя людей похилого віку.
8. Залучення до волонтерської діяльності.
9. Поінформування громадян стосовно їх прав та ознайомлення із законодавством щодо надання допомоги і підтримки людям похилого віку.

Головним у наданні соціально-педагогічної послуги є те, що процес навчання слухачів повинен відбуватися на добровільних засадах із поєднанням теоретичних та практичних знань. Тому у відповідності до бажань та інтересів громадян територіальні центри соціального обслуговування для надання соціально – педагогічної послуги «Університет третього віку» запроваджують такі факультети: мистецький, інформаційних технологій, іноземних мов, літературознавчий та ін. У складі факультетів за запитами клієнтів можуть функціонувати факультативи, студії, гуртки, наприклад, першої медичної допомоги, здорового способу життя, танцювальна студія тощо.

Для ефективності освітнього процесу мають враховуватись, насамперед, психофізіологічні особливості людей похилого віку, а саме: зниження здатності до концентрації уваги, звуження обсягу та зменшення тривалості зосередження уваги, зменшення можливостей пам'яті, уповільнення реакцій при більшій і швидшій стомлюваності, погіршення здатності до сприйняття, труднощі розподілу і переключення уваги, підвищена чутливість до сторонніх перешкод. Враховуючи всі ці особливості людей похилого віку, треба звертати увагу на доцільність навчальної програми і врахування індивідуальних потреб кожної особистості.

Тому освітній процес громадян похилого віку передбачає:

- врахування індивідуальних особливостей людей похилого віку, їх фізичного і психологічного станів та проблем зі здоров'ям;
- використання методів навчання дорослих, поєднання інноваційних та традиційних методів навчання;
- врахування життєвого досвіду, знань, самопочуття слухачів;
- доступне і повільне викладення матеріалу;
- відсутність формальної перевірки набутих раніше знань, вмінь та навичок;
- інтерактивна форма взаємодії між учасниками освітнього процесу;
- залучення до навчальної групи від 15 до 25 осіб похилого віку;
- планування тривалості занять і їх кількості у відповідності з фізіологічними особливостями людей похилого віку (одне заняття триває не більше 45 хвилин);

- робити перерви під час освітнього процесу.

Щодо структури програм освітнього процесу людей похилого віку, то вони складаються з тих тем, які стосуються самодопомоги, організації дозвілля, зміцнення та збереження здоров'я, активного та гармонійного старіння, правової освіти, набуття вмінь у користуванні сучасними інформаційними технологіями і комунікаціями.

До методів навчання людей похилого віку відносять:

- дебати/дискусії – обмін думками під час обговорення актуальної теми заняття;
- мозковий штурм – обговорення, під час якого фіксуються будь-які відповіді учасників щодо визначеної теми;
- доповідь – презентацію питання або ситуації перед аудиторією слухачів щодо визначеної теми з метою розв'язання певної проблеми або питання;
- конференцію – організоване зібрання, під час якого обговорюються питання і відбувається представлення досвіду і поглядів щодо певних проблем;
- демонстрацію / показ;
- рольову гру – виконання певного завдання в ігровій формі, де у кожній особи існує своя роль;
- практичні вправи (індивідуальні, групові);
- розповіді історій – озвучення слухачами власного досвіду або історії з життя друзів, які мають відношення до теми заняття;
- обговорення ситуацій та ін.

В «Університеті третього віку» не існує оцінювання слухачів курсу, так як навчання зорієнтоване на отримання людьми похилого віку задоволення від процесу набуття нових знань, навичок, досвіду, а найголовніше – розширення кола спілкування. Тому для заохочення у подальшому активному навчанні територіальний центр соціального обслуговування надає своїм слухачам сертифікат, який є підтвердженням опанування програмою відповідного курсу навчання в «Університеті третього віку».

До надання соціально-педагогічних послуг громадянам похилого віку доцільно залучати фахівців з різних професійних сфер, а саме: працівників служби зайнятості, пенсійного фонду, соціального захисту та місцевих управлінь праці, охорони здоров'я, юстиції, представників громадських організацій, волонтерів, викладачів закладів вищої освіти, а також фахівців територіальних центрів соціального обслуговування. Зазначимо, що спеціалісти всіх закладів, які співпрацюють з центрами, повинні бути обізнані з темами, що передбачені програмою, мати необхідний досвід та освіту, створювати позитивну атмосферу для навчання, виявляти повагу, толерантність, враховувати професійний і життєвий досвід, вікові фізіологічні та психічні порушення слухачів; вивчати потреби та інтереси слухачів та на їх основі розробляти програми навчання; залучення слухачів до розробки програми навчання та проведення занять (особливо практичного спрямування); постійно аналізувати заняття з метою коригування змісту, методів і форм навчання.

Приміщення для навчального процесу повинно бути просторим і затишним, з гарною вентиляцією, оснащене необхідними мультимедійними засобами, інтерактивною дошкою та відповідати санітарно-гігієнічним нормам. Тривалість

навчального курсу – 72 години. Протягом тижня у заплановані дні навчання триває 1 год. 40 хв.

У територіальних центрах соціального обслуговування люди похилого віку мають право на залучення до освітнього процесу та припинення навчання за власним бажанням, доступне навчання, поінформованість щодо принципів надання соціально-педагогічної послуги. Разом з тим, під час надання послуги територіальним центром соціального обслуговування вони повинні дотримувати таких зобов'язань: бути активними під час освітнього процесу; мати дружні стосунки із іншими слухачами; дбайливо ставитися до обладнання у приміщеннях, де надаються соціально-педагогічні послуги; з повагою ставитися до фахівців закладу, залучених спеціалістів.

До зобов'язань територіального центру соціального обслуговування під час надання послуги громадянам похилого віку можна віднести: надання послуг із врахуванням інтересів, можливостей слухачів у точно визначений час та дні навчання; забезпечення слухачів якісними умовами і послугами під час освітнього процесу у відповідності до потреб людей цього віку.

Соціальне партнерство у контексті надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»

Варто зазначити, що важливою умовою ефективності надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» є соціальне партнерство територіальних центрів соціального обслуговування і закладів та установ соціальної сфери. Розглядаючи його як систему рівноправних взаємовідносин суб'єктів надання соціальних послуг громадянам похилого віку і закладів та установ соціальної сфери, яка забезпечує взаємодію стосовно спільно організованої діяльності з метою розвитку їх особистості, соціальної адаптації та інтеграції у суспільстві, ми визначаємо напрями партнерства надавачів соціальних послуг (фахівців соціальної роботи, волонтерів, викладачів ЗВО, студентів, спеціалістів інших галузей та ін.) та отримувачів соціальних послуг – людей похилого віку, а саме:

- 1) реалізація спільних завдань особистісного і професійного розвитку та соціальних змін;
- 2) спільна розробка, апробація і забезпечення партнерів навчально-методичним інструментарієм;
- 3) підготовка та видання спільної навчально-методичної літератури;
- 4) організація та проведення наукових досліджень, зібрань, наукових публікацій;
- 5) реалізація соціально значущих програм, соціальних проєктів, акцій, інших форм роботи (в т. ч. інноваційних).

Д. Неліпа у своєму дослідженні розглядає систему соціального партнерства як інтеграцію чотирьох підсистем – інституціональної (як сукупність організацій – соціальних партнерів), регулятивної (вироблення формальних і неформальних форм налагодження взаємодії), функціональної (безпосередній процес взаємодії з виконання прийнятих зобов'язань) та комунікативної (партнерські відносини)¹²⁸. Така

¹²⁸ Неліпа Д.В. Особливості інституалізації соціального партнерства (політологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2005. 18 с.

система, на нашу думку співвідноситься з організацією надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»: інституціональний компонент містить сукупність організацій, залучених до надання послуги; регулятивний компонент відображає принципи організації неформального навчання та взаємодії учасників у процесі навчання (добровільність, практико-орієнтованість, актуальність змісту, відповідність віковим та індивідуальним особливостям, співробітництво та ін.); функціональний компонент є відображенням форм і методів проведення неформальної освіти людей похилого віку; комунікативний компонент відображає пріоритети спілкування та взаємодії неформального освітнього простору.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні в Україні на державному рівні почала впроваджуватися соціальна політика «активного старіння» щодо громадян похилого віку. Основним засобом її реалізації стала освіта, яка повинна залишатися доступним ресурсом для усіх людей незалежно від віку. Саме освіта є тим джерелом, яке сприяє збереженню соціальних зв'язків, здоров'я, повноцінного спілкування, створює умови для соціальної активності людини, що особливо важливо при виході на пенсію, коли активність особистості стає мінімальною. Одним із шляхів реалізації політики «активного старіння» в Україні стала соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку», яку надають територіальні центри соціального обслуговування.

Дослідження змістовно-методичного наповнення діяльності «Університетів третього віку» в умовах соціального партнерства

Нами було проведено дослідження (2018-2019 рр.), мета якого полягала у визначенні змістовно-методичної діяльності «Університетів третього віку» як соціально – педагогічної послуги в одній із областей України, а саме, в Чернігівській області. Методи дослідження – опитування в соціальних мережах директорів територіальних центрів соціального обслуговування, бесіди з фахівцями окремих центрів (25 фахівців, 6 центрів), спостереження, анкетування отримувачів соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» (37 осіб).

Результати дослідження свідчать, що з 27 територіальних центрів соціального обслуговування Чернігівської області, 7 впровадили соціально – педагогічну послугу «Університет третього віку» на базі своєї установи. Перші «Університети третього віку» розпочали свою діяльність у 2009 р. На початок жовтня 2019 р. її отримували 266 громадян похилого віку.

У своїй змістовій діяльності «Університети третього віку» використовують в основному авторські програми фахівців, які проводять заняття (95 %). Разом з тим слід зазначити, що ці програми обов'язково рецензуються відповідними спеціалістами та затверджуються директором територіального центру соціального обслуговування. Обов'язковими до виконання є також організаційно-педагогічні умови, сформульовані у Методичних рекомендаціях Міністерства соціальної політики України щодо організації соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку».

Відповіді на питання: «Які факультети чи факультативи діють у складі Університету «третього віку»? – дали можливість виявити спектр інтересів і запитів слухачів і відповідно змістовну сферу діяльності університетів. Цей перелік включає такі факультети: декоративно-прикладного мистецтва; основ медицини, здорового способу життя; літературно-мистецький; православний; краєзнавчий; соціально-

психологiчний; iноземних мов; комунiкацiйних та iнформацiйних технологiй; соцiально-правовий.

Спектр запитiв слухачiв щодо змiстовної дiяльностi «Унiверситетiв третьюго вiку» ми зобразили на рис. 1.

Рис. 1. Запити слухачiв щодо змiстовної дiяльностi «Унiверситетiв третьюго вiку» в Чернiвiвськiй областi

Таким чином, можна зробити висновок, що найбільшим попитом серед громадян похилого вiку користується факультет «Основи здорового способу життя» (17 %). Люди похилого вiку прагнуть зберiгати свiй фiзичний стан, що i спричинило зацiкавленiсть цим факультетом. На другому мiсцi у сферi iнтересiв людей похилого вiку знаходяться правовий i лiтературно-мистецький факультети (14 %). Третє мiсце займають факультети комп'ютерних технологiй та психологiї (11 %). Факультет української та iноземних мов посiв четверте мiсце (8 %), краєзнавчий та православний факультети – п'яте мiсце (5 %).

Кожний територiальний центр соцiального обслуговування при наданнi соцiально-педагогiчної послуги «Унiверситет третьюго вiку» обов'язково спiвпрацює з рiзними установами, органiзацiями та закладами. Iнформацiю про партнерiв територiальних центрiв вiдображено на рис. 2.

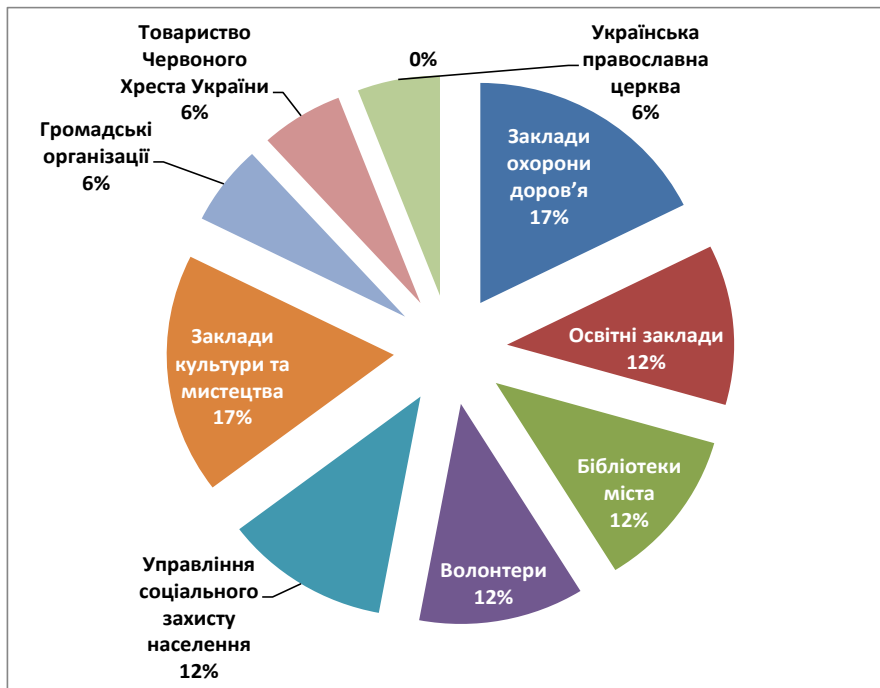

Рис. 2. Партнери територіальних центрів в організації діяльності «Університетів третього віку» Чернігівської області

Отже, можна констатувати, що найтісніше партнерство територіальних центрів соціального обслуговування в організації діяльності «Університетів третього віку» Чернігівської області відбувається із закладами охорони здоров'я (17 %), закладами культури та мистецтва (17 %). На другому місці за значимістю для партнерства знаходяться громадські організації (6%), а також такі установи і заклади як Управління соціального захисту населення (11 %), бібліотеки міста (12 %), освітні заклади (12 %) та волонтери (12 %). Серед громадських організацій університети активно співпрацюють з Товариством Червоного Хреста України, Українською православною церквою та Спільнотою самаритян України, організаціями Ветеранів війни та праці України.

При проведенні освітнього процесу в кожному «Університеті третього віку» використовують різні форми та методи навчання громадян похилого віку. Їх спектр ми представили на рис. 3.

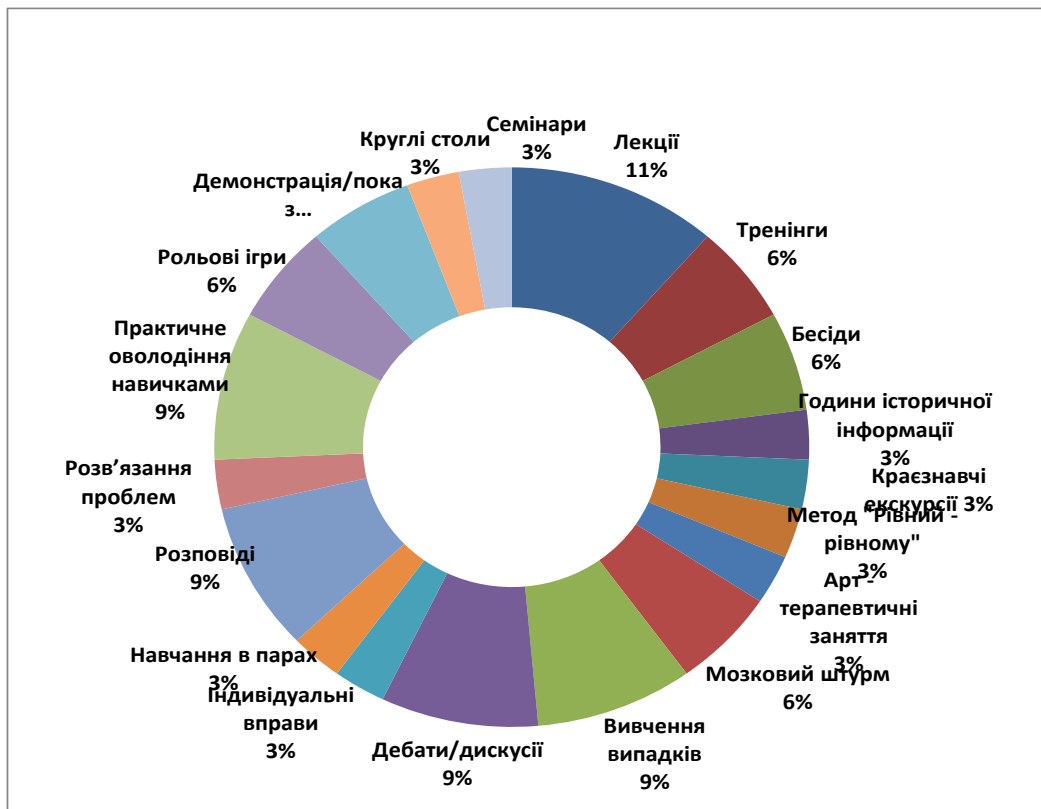

Рис. 3. Методи та форми навчання слухачів в «Університетах третього віку» Чернігівської області

Таким чином, найбільш розповсюдженим методом навчання слухачів, який використовують викладачі в «Університетах третього віку» є лекції (11 %). Друге місце займає метод вивчення випадків (9 %), дебати/дискусії (9 %), розповіді (9 %) та практичне оволодіння навичками (9 %). На третьому місці – тренінги (6 %), бесіди (6%), мозковий штурм (6 %), рольові ігри (6 %), демонстрація/показ (6 %). Останнє місце займають такі методи як круглі столи (3 %), семінари (3 %), години історичної інформації (3 %), краєзнавчі екскурсії (3 %), метод «рівний – рівному» (3%), арт – терапевтичні заняття (3 %), індивідуальні вправи (3 %), навчання в парах (3 %), розв'язання проблем (3 %). На нашу думку, така педагогічна взаємодія зі слухачами потребує суттєвих змін на користь інтерактивних методів навчання, таких як дискусія, взаємна просвіта, тренінг, метод кейсів та ін. та відповідної методичної підготовки волонтерів-викладачів.

Отже, соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» впроваджена і діє в 7 територіальних центрах соціального обслуговування Чернігівської області вже більше 10 років (з 2009 р.). За цей час накопичений значний досвід змістовної діяльності територіальних центрів у наданні цієї послуги та визначені умови для формування активної життєвої позиції громадян похилого віку. Основними завданнями, які терцентри вирішують для людей похилого віку, визначені наступні: забезпечення здоров'я і фізичної активності; інтеграція у життя суспільства; підвищення якості життя, захист прав; створення умов для активного життя, особистісного розвитку і самореалізації. Забезпечення права на освіту протягом

життя для людей похилого віку є важливою умовою їх вирішення. Однією з моделей залучення громадян похилого віку до безперервної освіти у нашій країні стало надання територіальними центрами соціального обслуговування соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку». Тому соціальна політика в Україні щодо осіб похилого віку в цілому спрямована на постійне розширення їх прав та можливостей, участі в житті суспільства, створення умов для економічної і соціальної активності. Для цього важливо здійснювати наступні кроки:

- забезпечувати гідний рівень життя літніх людей та надавати необхідну підтримку, захищати їх права;
- сприяти підвищенню ролі сім'ї в догляді за старшими людьми;
- організувати ефективне соціальне обслуговування літніх людей, надання психологічної допомоги;
- сприяти посильній трудовій зайнятості літніх людей, забезпечити рівний доступ літніх людей до програм і системи професійної орієнтації, підготовки і перепідготовки¹²⁹

Освіта для людей похилого віку є дуже актуальною, оскільки розширює соціальні зв'язки, розвиває соціальну активність, сприяє набуттю необхідних знань та навичок, позитивному ставленню до свого віку. Теоретико-методичні основи освітнього процесу у контексті соціальної підтримки людей похилого віку розкриваються у основних положеннях таких наук як андрагогіка та геррагогіка, а також у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених. У них акцент робиться на тому, що саме навчання людей похилого віку повинно відбуватися за принципами взаємодопомоги та обміну досвідом і знаннями між учасниками навчального процесу. При розробці навчальних програм для громадян похилого віку повинні обов'язково враховуватися їхні потреби і вподобання щодо освітнього процесу. Освіта надає громадянам похилого віку можливості для саморозвитку та самоосвіти. У процесі навчання люди похилого віку розкривають свої здібності і таланти та набувають нових компетентностей, які особливо потрібні у період суспільних змін і реформацій.

Соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» в Україні є інноваційним проєктом моделі Університету «третього віку» як освітнього закладу для людей літнього віку, які у більшій мірі розповсюджені за кордоном. Вона допомагає людям похилого віку в отриманні якісних теоретичних і практичних знань впродовж усього життя. Нормативно-правову базу надання цієї соціально-педагогічної послуги для громадян похилого віку складають відповідні нормативно-правові документи, зокрема, Закон України «Про соціальні послуги», Наказ Міністерства соціальної політики України «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» та ін. Надають таку послугу територіальні центри соціального обслуговування. Освітня діяльність ґрунтується на використанні соціальними працівниками або іншими фахівцями авторських програм, різноманітних методів та форм навчання дорослих, адаптованих до особливостей людей похилого віку.

¹²⁹ Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2018-%D1%80>.

Надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» територіальними центрами соціального обслуговування здійснюється в умовах соціального партнерства з соціальними закладами державного та недержавного підпорядкування. Це обумовлено необхідністю підвищення якості надання соціально-педагогічної послуги, спільністю загальної мети діяльності соціальних інститутів щодо забезпечення розвитку, адаптації та інтеграції цієї категорії населення у суспільство.

Висновки

Таким чином, на цей час в Україні реалізується соціальна політика «активного старіння», яка спрямована на збереження здорового та активного довголіття людей похилого віку.

Під час вивчення досвіду надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» в Чернігівській області нами було з'ясовано, що на сьогодні 7 територіальних центрів соціального обслуговування з 27 започаткували цю послугу. На початок жовтня 2019 р. її отримували 266 громадян похилого віку. Це свідчить про те, що ця соціально-педагогічна послуга знаходиться на початковому етапі впровадження. Вперше «Університет третього віку» як соціально-педагогічна послуга було започатковано у 2009 р. Зазначимо, що найтісніша співпраця «Університетів третього віку» відбувається із закладами охорони здоров'я та культури і мистецтва. Щодо змістовної сфери інтересів, то факультет «Основи здорового способу життя» серед громадян похилого віку користується найбільшим попитом, а лекція є найбільш розповсюдженим методом навчання.

Вище зазначене дає нам змогу констатувати, що саме «Університет третього віку» як соціально-педагогічна послуга надає громадянам похилого віку можливості для реалізації права на отримання якісних безкоштовних освітніх послуг. Це дозволяє нам розглядати цю послугу як один зі шляхів реалізації соціальної політики «активного старіння» в Україні. У цілому, ми маємо усвідомлювати, що політика щодо людей похилого віку має будуватися на засадах «активного старіння», що передбачає реалізацію комплексного довготривалого впливу на різні сторони життєдіяльності цієї категорії осіб та відповідно потребує адаптації суспільства до прогресуючого старіння.

Подальший науковий пошук досліджуваної проблеми ми пов'язуємо з вивченням досвіду та емпіричною перевіркою впровадження соціального партнерства як соціально-педагогічної умови ефективного надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» у територіальних центрах соціального обслуговування.

Rozdział 6

Doświadczenie partnerstwa społecznego w realizacji projektu „Przygotowanie konsultantów-wolontariuszy do pracy w Telefonie Zaufania metodą równy z równym”

Swietłana Borisyuk, Halina Beiger

Досвід соціального партнерства в умовах реалізації проєкту «Підготовка волонтерів-консультантів до роботи на Телефоні довіри за методом «рівний-рівному»

Світлана Борисюк, Галина Бейгер

Актуальність проблеми

Результати вивчення соціально-психологічних проблем людей похилого віку та пошук способів їх подолання – одна з важливих та актуальних проблем сучасного суспільства, оскільки в наш час спостерігається демографічне старіння нації, відбувається значне збільшення чисельності людей похилого віку, і, як наслідок, різні порушення їх взаємодії з соціальним середовищем. Такі порушення, як правило, призводять до розриву багатьох соціальних зв'язків і витіснення літніх людей із суспільного життя, тобто до соціальної дезадаптації.

Проблема адаптації в старості є не тільки науково актуальною, але й життєво значущою. У зв'язку з цим відбувається постійний пошук нових форм, методів та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою їх адаптації та інтеграції. Однією із сучасних форм соціальної роботи з людьми літнього віку є надання їм соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яка є ефективною для соціальної інтеграції таких осіб¹³⁰. І саме в умовах роботи Університету третього віку при територіальних центрах соціального обслуговування населення можна реалізовувати різні проєкти з метою організації підтримки людей похилого віку.

Разом з тим, за останні роки в Україні популяризуються служби Телефонів довіри як явище соціально-психологічної роботи з різними категоріями населення, зокрема, і з людьми похилого віку. Телефон довіри – це служба, яка є однією з форм психопрофілактичної роботи, соціально-терапевтичної допомоги, адресованої особам, що знаходяться у кризових станах або складних життєвих ситуаціях¹³¹. Практики і науковців, які досліджують тему телефонного консультування (А. Авраменко, В. Петровський, О. Гуменко, Л. Завацька, А. Моховіков) підкреслюють його ефективність у різних напрямках соціальної роботи та з різними клієнтами – отримувачами соціальних послуг¹³².

¹³⁰ Скорик Т. В. «Університет третього віку»: концептуальні положення та досвід реалізації. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів: ЧНПУ, 2017. Вип. 104. С. 94-98.

¹³¹ Харченко С. Я., Краснова Н. П., Юрків Я. І. Соціально-педагогічне консультування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ: «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 403 с.

¹³² Практика телефонного консультування: хрестоматія / за ред. А. Н. Моховикова. Москва: Смысл, 2000. 278 с.

Актуальністю зазначеної проблеми обумовила напрямки здійсненого нами наукового пошуку щодо вивчення нагальності потреби підтримки людей похилого віку у стані їх самотності та можливості реалізації проекту підготовки консультантів Телефону довіри в умовах діяльності Університету третього віку при Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування населення. Отож, *мета дослідження* полягає в обґрунтуванні особливостей організації роботи Телефону довіри як засобу подолання самотності людей похилого віку та їх соціальної адаптації в умовах територіального центру через реалізацію проекту «Підготовка волонтерів-консультантів до роботи на Телефоні довіри за методом «рівний-рівному» в умовах Університету третього віку.

Історичні та теоретичні засади розвитку і становлення Телефону довіри як спеціалізованої служби у соціальній сфері

Історія становлення телефонного консультування як методу соціальної роботи зародилася ще в середині ХХ ст., і виникла з потреби надання соціально-психологічної підтримки усім, хто почувався безпорадним, самотнім і не в змозі самотійно вирішити свої особистісні проблеми. Консультативна практика по телефону викликала неабиякий інтерес у громадськості і до благодійної такої діяльності долучалося дедалі більше добровольців. Так соціально-психологічна підтримка осіб різного віку методом телефонного консультування переросла в організовані служби й організації майже в кожній країні світу, які і до сьогодні здійснюють консультативну роботу по Телефоні довіри¹³³.

Порівняно зі світовим досвідом, телефонне консультування в Україні має не таку тривалу історію. Проте, за понад тридцятирічну історію служба Телефону довіри встигла набути не лише досвіду, а й нових форм, специфічних для української держави. Для того, щоб підвищити ефективність діяльності служб Телефону довіри і розширити їх мережу в Україні, ще у квітні 1998 р. була створена та зареєстрована Міністерством юстиції України Всеукраїнська асоціація телефонних консультантів, до складу якої входила і молодіжна лінія Телефону довіри при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді¹³⁴, основні завдання якої були визначені такі:

- організація теоретичної і практичної діяльності, що спрямовується на розвиток служб телефонного консультування в Україні;
- сприяння створенню і функціонуванню нових служб телефонного консультування;
- обмін інформацією між різними соціальними службами і службами телефонного консультування;
- проведення конференцій, семінарів, творчих зустрічей, які будуть сприяти розвитку професійних контактів з різними службами телефонної допомоги інших держав.

¹³³ Бейгер Г., Борисюк С. О. Робота на «Телефоні Довіри»: Люблін, Ніжин, 2013.187 с.

¹³⁴ Бейгер Г., Лісовець О., Плахотнік О. «Телефон довіри» як спеціалізована соціальна служба: навч. посіб. / за заг. ред. С. Борисюк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 139 с.

У 2005 р. нормативно було закріплено функціонування Телефону довіри при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як інформаційно-довідкової, соціально-психологічної, консультативної служби¹³⁵.

Загалом, за багаторічну історію роботи гарячих ліній телефонного консультування сформувалися основні категорії проблем, з якими звертаються клієнти до служб Телефонів довіри, а саме: кризові стани (екстремальні ситуації, втрата близької людини, хвороби, проблеми дітей та підлітків, жертв сексуального насилля), сімейні конфлікти, суїцидальна поведінка, вікові, екзистенціальні кризи, проблеми адикції (вживання психоактивних речовин, алкоголізм, ігрова, комп'ютерна залежність, релігійні та духовні проблеми), спілкування із душевнохворими тощо¹³⁶.

Найпоширенішою в Україні є професійна модель організації роботи служби Телефону довіри, що дозволяє їй здійснювати свою діяльність за соціально-психологічним та соціально-педагогічним спрямуванням¹³⁷.

Соціально-педагогічний напрям передбачає допомогу особам, які звернулися з питаннями проблем у сім'ї, виховання дітей, сімейного неблагополуччя та ін. Консультант допомагає прояснити проблему, знайти способи її розв'язання, орієнтуючись на соціальні зв'язки у мікро-, макро- та мезосоціумі абонента.

Соціально-психологічний напрям має на меті надання психологічної підтримки по телефону особам, що звернулися з проблемами міжособистісного характеру, при порушенні балансу емоційних та психічних станів чи з адаптаційних проблем абонента.

Відносно клієнтської бази, яка підпорядковується статевій, віковій класифікації та рівню особистісного розвитку абонента, консультант, має бути готовий відповісти на дзвінок як дорослої людини чи людини похилого віку, так і дитини або підлітка. Враховуючи це, запити та переживання будуть кардинально різнитися, через що консультант має знаходитися у стані повної готовності до сприйняття унікальності кожного дзвінка, з урахуванням серйозного відношення до проблем, через які звертаються абоненти.

Соціально-психологічний аспект дистанційної допомоги людині (засобами телефонного консультування) має відповідні переваги, якщо порівнювати його з іншими формами консультування. Серед таких – це, зазвичай, доступність, яка компенсує неможливість особистої зустрічі, тим паче, якщо Телефон довіри працює цілодобово (або робота гарячої лінії впродовж двох-чотирьох годин). Інший аспект полягає у безоплатності консультацій, що також долає бар'єр у тому, аби клієнт наважився зателефонувати. Наступною перевагою виступає анонімність, до того ж, у двосторонньому порядку, зберігаючи інкогніто особистості консультанта та абонента. Конфіденційність є однією з важливих умов консультування¹³⁸.

Першочергова місія Телефону довіри полягає не для організації психотерапії, а для того, щоб людина, яка переймається своїми переживаннями, проблемами, могла

¹³⁵ Про затвердження Типового положення про службу «Телефон Довіри». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1580-05#Text>

¹³⁶ Хачатурян С. Д. Психологические условия эффективности функционирования Телефонных доверия: учеб. метод. пособ. Владимир, 2010. 177 с.

¹³⁷ Підготовка волонтерів до роботи у службі «Телефон довіри» / упоряд. С. М. Лебедев, Є. Г. Сидько. Миколаїв: НОЦССМП, 2001. С. 37.

¹³⁸ Хэмбли Г. Телефонная помощь: руководство для тех, кто желает помогать другим по телефону. Одесса: Версия, 2001.

знайти їх вирішення у діалозі зі співбесідником, і має на меті зниження емоційної напруги, можливості поділитися відчуттями, а головне – змінити свій емоційний стан¹³⁹.

Зміст діяльності та основні дії консультанта проявляються у наступному:

- вислуховування, консультування, інформування абонентів Телефону довіри;
- ведення необхідної службової документації;
- участь в роботі групи консультантів (навчання, підвищення кваліфікації, тренінг, супервізія);
- участь у різних заходах (конференції, семінари, школи, тренінги) тощо.

Серед потенційно успішних та ефективних консультантів, варто виокремити тих, які мають відповідний до роботи на Телефоні довіри рівень освіти. Частіше, це можуть бути – соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, психіатри та психотерапевти¹⁴⁰.

Наразі, діяльність служби Телефонів довіри, надаючи психологічну, соціальну та педагогічну допомогу населенню, є досить актуальною, бо забезпечує можливість будь-якій людині отримати швидко і доступну допомогу від професіоналів високого рівня і підготовлених консультантів-волонтерів.

Отож, у сучасних реаліях телефонне консультування зайняло одну з провідних позицій серед видів соціально-психологічної підтримки різних категорій набувачів соціальних послуг. Зважаючи на актуальність і переваги консультативної допомоги по телефону, *ми передбачаємо*, що для людей похилого віку нагальною є потреба організувати Телефон довіри (ТД) при територіальному центрі соціального обслуговування населення (надання соціальних послуг) і можливість участі у роботі служби ТД підготовлених волонтерів-консультантів – слухачів Університету третього віку за методом «рівний-рівному». Метод «рівний-рівному» нами розглядається як спосіб обміну достовірною, соціально значущою інформацією під час неформальної або особливим чином організованої бесіди в соціальній групі людей, рівних за якоюсь певною ознакою: віком, інтересами, цінностями, потребами чи проблеми¹⁴¹.

Дослідження особливостей прояву стану самотності людей похилого віку

З метою перевірки висунутих гіпотез, ми вивчили стан прояву самотності у набувачів соціальних послуг літнього віку та їх потреби у послугах служби Телефону довіри в умовах діяльності Ніжинського територіального центру соціального обслуговування населення, що може стати обґрунтуванням нагальності потреби підготовки консультантів-волонтерів ТД і початку цього експерименту на регіональному рівні.

У м. Ніжин проживає близько 14 тисяч літніх людей і близько 2 тисяч з них отримують соціальні послуги в Територіальному центрі соціального обслуговування.

¹³⁹ Хачатурян С. Д. Психологические условия эффективности ... 177 с.

¹⁴⁰ Гэмбли Г. Телефонная помощь: руководство для тех, кто желает помогать по телефону. Москва: Версия, 1992. 57 с.

¹⁴¹ Житинська М. О. Модель соціально-педагогічної підтримки життєдіяльності людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2014. № 11. С. 115-123.

Ця категорія громадян знаходиться у групі ризику через велику кількість проблем, які виникають з віком, зі станом здоров'ям, з соціальною та емоційною ізоляцією, самотністю тощо.

Дослідники констатують, що специфіка феномену самотності людей літнього віку полягає в тому, що досить часто самотність призводить до того, що майбутнє малюється у похмурих фарбах, планів і намірів немає, а минуле, навпаки, ідеалізується, забарвлюється у «рожевий колір». У людини з'являються висловлювання: «жити не варто», «все в минулому», «ніколи не повернути того, що було». Існують такі рівні самотності:

перший рівень самотності – це люди, які не вважають себе самотніми, тобто вони задоволені своїм життям і ведуть активний спосіб життя спілкуються з друзями та рідними, займаються улюбленими справами, можливо відвідують певні гуртки, відпочивають у колі своїх рідних та друзів;

другий рівень самотності – це люди які не зовсім задоволені своїм життям. Переживають інколи самотність, за певних життєвих ситуацій, адже не відчувають тієї уваги, що вони хотіли б отримувати від своїх близьких та знайомих;

третій рівень самотності – це люди які характеризуються недостатнім самоконтролем, невпевнені у собі та є залежними від зовнішніх оцінок, їм властиво відчувати складнощі у налагодженні контактів, взаємин з рідними та друзями. І тому такі особи, переважно, закриті по відношенню до інших людей і не вступають у відкритий контакт¹⁴².

Разом з тим, існують різні способи адаптації літніх людей до самотності. Так, поряд з важкими переживаннями і депресіями, у самотніх виявляється тенденція до ізоляції існування без потреби бачити інших людей, відчуття спокою на самоті. Чимала частина самотніх людей похилого віку проявляє гармонійну адаптацію, коли присутні здоровий глузд, мужність та оптимізм.

Відповідно до мети цього дослідження, у Територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради проведено опитування людей похилого віку (101 особа) – слухачів Університету третього віку та відділення соціальної допомоги вдома.

Предметом констатувального етапу цього дослідження стало визначення рівня самотності людей похилого віку, щоб обґрунтувати необхідність створення ТД для консультативної соціально-психологічної підтримки літніх людей і, таким чином, знизити поріг переживання ними самотності та інших емоційних станів.

Узагальнені результати проведеного дослідження свідчать про те, що у осіб похилого віку переважно діагностується 1 рівень самотності – 67 %, тобто вони не відчувають себе надмірно самотніми. Пояснюється це тим, що респондентами були переважно слухачі Університету третього віку, які мають достатньо часу для організованого спілкування, підтримку рідних та друзів, займаються улюбленою справою, відвідують гуртки та ведуть активний спосіб життя відповідно до своїх можливостей. Понад 13,7 % осіб – другого рівня самотності: це, переважно, особи, яким за 60 років, вони не повністю задоволені своїм життям, рідко бачаться з рідними, мало спілкуються зі своїм оточенням і не можуть через певні причини змінити життєву ситуацію. 9,4 % людей похилого віку переживають стан самотності

¹⁴² Житинська М. О. Модель соціально-педагогічної підтримки ... С. 115-123.

часто, і така категорія набувачів соціальних послуг потребує особливої уваги соціальних працівників.

У процесі дослідження ми поставили завдання виявити інформацію не тільки щодо загального стану самотності отримувачів соціальних послуг Ніжинського територіального центру, але й важливим було вивчення їх потреби та ступінь зацікавленості у роботі Телефону довіри для такої категорії осіб. Нами були оброблені результати опитування з акцентом на окремі питання, порівняння відповідей на них з іншими, пов'язаними за змістом, інтерпретація результатів та формування загальних висновків.

Далі представимо інтерпретацію результатів дослідження за різними напрямками.

Дослідження вікового складу групи респондентів та їх вподобання щодо проведення змістовного дозвілля. Аналізуючи віковий склад опитаних, ми зазначаємо, що серед респондентів переважають особи у віковому діапазоні 60-70 років (49,1 %); кількість осіб віком 50-60 років і 70-85 років – розподілилися порівну (відповідно, по 25,4 %). Усі респонденти – особи жіночої статі.

Ми порівняли результати відповідей респондентів різних вікових категорій, щоб з'ясувати, чим би набувачі соціальних послуг територіального центру хотіли б займатися у вільний час, і чи є у них така можливість, яким видам діяльності і у якому віці людина надає перевагу та що їй може зважати це робити.

За результатами порівняння, можна зробити висновок, що у віковій групі 59-67 років – особи хочуть працювати (13,7 %) та подорожувати (11,7 %), на другому місці – бажання вишивати або в'язати, а також їх цікавлять спорт і танці (по 11,7 %). Найменша кількість осіб висловили бажання займатися музикою, співами, читати книги та вивчати комп'ютерні технології (по 1,9 %). Цікавим у контексті предмету нашого дослідження були результати відповідей на це питання у віковій групі – старші 70 років. 21,2 % відповіли, що бажать спілкуватися, але не мають можливості (36,3 %). Отже, робота служби Телефону довіри може допомогти цій категорії осіб щодо їх потреби комунікації.

Вивчення думки людей похилого віку щодо найбільшої радості в їхньому житті та того, що їх засмучує на цей момент. Запитання «Що у житті Вас частіше засмучує чи приносить радість?» передбачало відкриту форму і узагальнені відповіді були такими: найбільше радують людей похилого віку друзі, рідні та їх успіхи, природа і саме життя. Найбільше розчарування для опитаних осіб приносить соціально-економічна ситуація, яка склалася в країні та політика, а також хвилюють проблеми зі здоров'ям, завищена вартість продуктів, тарифів та бідність населення. Також засмучує їх низький рівень обізнаності у законодавстві, проблеми у сім'ї та можливість рідко бачитися і проводити час із сім'єю. Тому саме Телефон довіри для осіб такої вікової категорії може задовольнити їх потребу у спілкуванні.

Вивчення впливу вікового аспекту на кількість проведених годин за улюбленими заняттями серед людей похилого віку. За результатами вивчення цього питання ми перевірили наше передбачення: зі старшим віком людина більше часу приділяє улюбленим справам. Зафіксовані були відповіді опитаних і виділено ті з них, які співпали за гіпотезою, таких виявилось лише 8,3%. Отже, гіпотеза спростована. Вік не впливає на те, чим і скільки займається людина. Старша людина може бути однаково творчою та активною і в 59 років і у 80 років, це залежить не

лише від віку, а й від інших факторів. І такі показники дають нам підстави стверджувати, що у роботі з похилими людьми можна застосовувати метод рівний-рівному стосовно підготовки консультантів – волонтерів ТД серед цієї категорії осіб. Підготовка консультантів Телефону довіри з числа студентів Університету третього віку при територіальному центрі соціального обслуговування населення тільки підсилить ресурси соціальної підтримки літніх людей у сфері їх соціальної адаптації та зниження відчуття стану самотності загалом.

Важливим для виконання завдань дослідження стало вивчення думки людей похилого віку, чи відчують вони потребу у дружньому спілкуванні по телефону з незнайомою людиною. Відповіді на питання анкети «Чи відчуваєте Ви потребу у дружньому спілкуванні, хоча б по телефону, з незнайомою людиною?» відображені у таких показниках: майже половина опитаних (45 %) відповіли що «так», вони відчують потребу у дружньому спілкуванні по телефону, навіть якщо це буде незнайома людина. Тому виникає потреба в організації соціальної підтримки для якомога більшої кількості людей похилого віку й одним із способів такої допомоги може стати служба Телефону довіри за методом «рівний-рівному» на базі територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Отже, дослідивши стан прояву самотності набувачів соціальних послуг територіального центру соціального обслуговування населення у місті Ніжині, ми можемо зробити висновок, що хоча половина опитаних людей похилого віку не вважають себе самотніми, проте 45 % осіб все ж потребують дружнього спілкування з іншою людиною, хоча б по телефону. І тому проєкт організації підготовки консультантів-волонтерів для роботи Телефону довіри за методом «рівний-рівному» в умовах Університету третього віку базується на наявних трьох умовах, а саме:

- виявлена і підтверджена результатами дослідження потреба осіб похилого віку в м. Ніжині у соціально-психологічній підтримці засобами телефонного консультування;
- на базі Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради надається послуга «Університет третього віку»;
- підготовлені кваліфіковані викладачі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – важливий ресурс для створення та реалізації проєкту організації роботи служби Телефону довіри при міському територіальному центрі соціального обслуговування населення.

Організаційно-методичні засади роботи служби Телефону довіри в умовах Університету третього віку за методом «рівний-рівному» при Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування

Початком реалізації задуму створення служби Телефону довіри при територіальному центрі соціального обслуговування стала участь у засіданні Круглого столу «Сучасний портрет фахівця соціальної сфери», проведеного Вищою Державною Професійною школою у Хелмі (2018 р.), де виступили студенти польського Університету третього віку (рис. 1) та поділилися своїм досвідом.

Рис. 1. Виступ польського студента Університету третього віку на засіданні Круглого столу «Сучасний портрет фахівця соціальної сфери» (Хелм, 2018)

Переймаючи польську естафету організації соціально-педагогічної підтримки людей у літньому віці, вже восени 2018 р., за участі науковців-викладачів (на рис. 2 – доктор педагогіки Г. Бейгер, професор філософії П. Скудлевський) був урочисто відкритий Університет третього віку при Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування (див. рис. 3).

Організація підготовки консультантів Телефону довіри до роботи спеціалізованої соціальної служби телефонного консультування літніх людей (переважно, у стані самотності) – є частиною нашої проєктної участі у діяльності Університету третього віку в м.Ніжин. У цьому розділі монографії ми розкриваємо умови реалізації такого експерименту та організаційно-методичні засади організації роботи Телефону довіри при Університеті третього віку.

Рис. 2. Відкриття Університету третього віку у Ніжині

Рис. 3. Соціальне партнерство в дії: представники місцевого самоуправління, громадських організацій, соціальні працівники, українські та польські науковці на відкритті «Університету третього віку» у Ніжинському територіальному центрі

Предметом наукового пошуку є особливості організації соціально-психологічної допомоги людям похилого віку за методом «рівний рівному», коли підготовлені консультанти-волонтери з числа слухачів Університету третього віку надають соціально-психологічну підтримку самотнім літнім людям або тим особам, хто її потребує.

Процес створення служби Телефону довіри в умовах Університету третього віку складався з підготовчого, основного та підсумкового етапів.

Підготовчий етап включав розробку проєкту «Підготовка волонтерів-консультантів до роботи на Телефоні довіри за методом «рівний-рівному», створення та апробація тренінгової навчальної програми підготовки слухачів Університету третього віку (волонтерів-консультантів) до роботи на гарячій лінії Телефону довіри та написання і затвердження Положення роботи служби Телефону довіри в умовах територіального центру.

Метою проєкту щодо організації Телефону довіри при Університеті третього віку за методом «рівний-рівному» було визначено: створення умов для надання якісної соціально-психологічної допомоги, доступної як для набувачів соціальних послуг територіального центру соціального обслуговування, так і для усіх мешканців міста.

Завдання проєкту:

1. Розробка змісту, організації і механізмів роботи Телефону Довіри за методом «рівний-рівному».
2. Розробка опитувальника і проведення дослідження особливостей соціальної адаптації людей похилого віку для підтвердження необхідності створення Телефону Довіри при Університеті третього віку.
3. Створення умов для самореалізації, активації всіх творчих здібностей студентів Університету третього віку шляхом залучення їх до організації роботи консультанта-волонтера у службі телефонного консультування.
4. Розвиток у студентів Університету третього віку професійних та життєвих компетенцій, набуття ними досвіду в консультативній сфері .

5. Зниження рівня прояву самотності серед людей похилого віку.

Тривалість проєкту – 1 рік.

Під час реалізації проєкту планується задіяти внутрішні та зовнішні ресурси.

Внутрішні ресурси: *особистісні* (творчий потенціал, професійні знання та уміння здобувачів вищої освіти спеціальності «соціальна робота»), *кадрові* (студенти факультету психології та соціальної роботи, викладачі кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи;), *матеріально-технічні* (обладнання для проведення навчання волонтерів-консультантів), *територіальні* (приміщення), *часові* (вільний час студентів, викладачів).

Зовнішні ресурси: ректорат Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології та соціальної роботи, соціально-гуманітарний відділ, студентська рада факультету психології та соціальної роботи, Спілка дітей і батьків з інвалідністю м. Ніжин, Благодійна організація «Соломія» тощо.

Основний етап проєкту складається власне з активного функціонування гарячої лінії Телефону довіри в Університеті третього віку, ведення журналу реєстрацій звернень абонентів.

Підсумковий етап – це оцінка ефективності діяльності гарячої лінії Телефону довіри за допомогою анкети «Яку користь принесла мені підготовка та робота на Телефоні довіри», а також на основі кількісного та якісного аналізу звернень абонентів на гарячу лінію Телефону довіри.

На підготовчому етапі важливого значення набуває чітке визначення завдань і напрямів діяльності служби, змісту навчальної програми, залучення волонтерів до підготовки та роботи на гарячій лінії Телефону довіри, розробка основної та супроводжувальної документації функціонування консультативної телефонної лінії.

У процесі підготовки волонтерів до роботи на Телефоні довіри реалізовувалася певна система діяльності консультанта, яка об'єднувала діагностичний, аналітичний, організаційний, проєкційний, діяльнісний та рефлексивний рівні.

На діагностичному рівні відбувається діагностика емоційного стану та передбачуваної проблеми абонента.

На аналітичному рівні організовується разом з абонентом пошук причин виникнення кризового стану, дистанціювання, тобто погляд на ситуацію збоку, аналіз ресурсів та можливостей абонента щодо вирішення проблеми, можливе залучення інших спеціалістів для більш успішного вирішення життєвої ситуації абонента.

Організаційний рівень передбачає встановлення контакту з абонентом, який має проблеми в певній сфері своєї життєдіяльності, вербалізація поставленої проблеми (озвучення її абонентом), спільне оцінювання проблеми щодо її значущості для людини похилого віку, позитивний досвід виникнення труднощів та способів їх подолання.

Проєкційний рівень є важливим в логіці надання консультативної допомоги клієнтам Телефону довіри, до того ж – найважчим для реалізації волонтерами-консультантами. Змістом цього етапу є дії (вербально) консультанта й абонента щодо розподілу функцій та відповідальності за вирішення проблеми, налагодження довірливих стосунків та домовленостей у будь-якій формі; планування реалізації дій, що приведуть до вирішення складної життєвої ситуації або змінять характер її сприйняття людиною похилого віку.

Діяльнісний етап можна охарактеризувати з двох позицій. По-перше, він включає дії абонента щодо виходу зі складної ситуації. З іншого боку – психотехнічні прийоми ведення консультативного діалогу волонтером Телефону довіри (техніки активного слухання), стимулювання ініціативи, переконання, акцентування уваги абонента на успішності самостійних кроків.

Рефлексивний етап є заключним і передбачає обговорення разом з абонентом успіхів та невдач попередніх етапів консультативного процесу, констатація факту вирішення проблеми або переформулювання означених труднощів, осмислення абонентом і консультантом нового досвіду життєдіяльності.

Щоб описана вище система консультативної допомоги особам похилого віку була ефективною, у процесі підготовки волонтерів реалізовувався особистісно-орієнтований підхід та вирішувалися два основні завдання: розвиток гуманістичної позиції волонтерів-консультантів та оволодіння технологіями, що сприяють успішній його роботі у цій консультативній парадигмі.

Аналізуючи специфіку підтримки людей похилого віку у складних життєвих ситуаціях як комплексну допомогу абонентам Телефону довіри щодо подолання труднощів у різних сферах їх життєдіяльності, доцільно окреслити певні види такої допомоги, а саме: соціальної, психологічної та педагогічної.

Соціальна підтримка абонентів передбачає допомогу при вирішенні конфліктних ситуацій та подолання труднощів при взаємодії з соціумом у цілому, психологічна допомога – вирішення проблем в особистісній сфері та, зокрема, у сфері спілкування, педагогічна допомога абонентам спрямована на вирішення проблем в освітній сфері¹⁴³.

Загалом, зміст консультативної бесіди з абонентами Телефону довіри включає: дослідження консультантом суб'єктивного потенціалу абонента, стимулювання бажання абонентів виявляти, аналізувати та реалізовувати власні потреби, інтереси, позиції, надання допомоги людям похилого віку у питаннях самореалізації, активізація її самостійності у подоланні труднощів, організація рефлексивного простору як умови самопізнання себе з позиції суб'єкта та реалізації превентивної і корекційної підтримки людей похилого віку у складних емоційних та життєвих ситуаціях.

Проблемою дослідницького характеру і нагальної практичної значущості стала підготовка волонтерів – слухачів Університету третього віку до роботи на Телефоні довіри. Особливої уваги потребувала побудова організаційної, логічної та цілеспрямованої структури навчальної програми підготовки волонтерів. Вирішення цих питань передбачало орієнтацію навчальних занять, спрямованих на засвоєння певного теоретично обумовленого та практично апробованого системного конструкту консультативної бесіди з клієнтом (абонентом). Експериментально базовою складовою підготовки волонтерів до роботи на Телефоні довіри було вибрано теорію та практичні уміння ведення консультативної бесіди в руслі Позитивної психотерапії¹⁴⁴.

¹⁴³ Пожидаева О. В. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 14-16.

¹⁴⁴ Борисюк С. О. Досвід використання Позитум-підходу у підготовці студентів-волонтерів Телефону Довіри. *Научно-практический журнал «Позитум Украина» Украинский институт Позитивной кросс-культурной психотерапии и менеджмента*. 2007. № 1. С. 50.

Гіпотетично передбачалося, що, якщо у підготовці волонтерів до роботи на Телефоні довіри використовувати теорію та практичні аспекти ведення консультативної бесіди з позицій Позитум-підходу, то у слухачів Університету третього віку активізуватиметься відповідальність та мотивація до роботи на Телефоні довіри, формуватимуться практичні уміння успішної консультативної роботи та навички рефлексії в особистій сфері життєдіяльності.

Критеріями перевірки цієї гіпотези були визначені такі, як: добровільність участі у проєкті, активність, відповідальність та аналітико-практичні навички волонтерів-консультантів, слухачів Університету третього віку до роботи на «гарячій лінії» Телефону довіри.

Аналізуючи загальні підходи до реалізації навчання людей похилого віку навичкам успішної телефонної консультативної бесіди, визначаємо важливі позиції в організаційному аспекті, а саме: – під час занять зі слухачами дотримується баланс між «знати» і «любити», розподіл життєвої енергії за чотирма сферами в моделі Пезешкіана (тіло, діяльність, контакти, факту дії); – практикується ситуативне вирішення базового конфлікту між ввічливістю та щирістю, актуалізуються первинні здібності (любов, терпіння, час, контакти, довіра, надія, віра, впевненість, єдність) та вторинні здібності (пунктуальність, чесність, вірність, справедливість, совість, працелюбність)¹⁴⁵.

Саме опора на вище описані позиції в організації навчальних занять з майбутніми консультантами Телефону довіри дозволяє спрямувати підготовку волонтерів у двох напрямках: навчальному та терапевтичному. Учасники групи набувають певної терапевтичної компетентності щодо позитивного бачення людини, її конфліктних ситуацій; знайомляться з особливостями позитивної інтерпретації, моделлю балансу, актуальними здібностями, способами самопомоги (модель п'яти кроків), техніками активного слухання у діалогічній взаємодії. Таким чином, реалізовується змістовий аспект підготовки волонтерів до роботи на Телефоні довіри¹⁴⁶.

Терапевтична спрямованість підготовки консультантів-волонтерів виявляється в тому, що учасники виносять у групу свої особисті переживання, страхи, власний досвід подолання певних проблем, власні життєві концепції, цінності. Терапевтичний аспект підготовки волонтерів здійснюється паралельно з навчальним, організаційно не виокремлюється і слугує певною базою для вироблення практичних навичок консультативної роботи з різними типами проблем абонентів Телефону довіри. З іншого боку, саме терапевтичний ефект навчальних занять є основним фактором формування мотивації волонтерів до навчання, оскільки у підготовці слухачів Університету третього віку до роботи на Телефоні довіри не використовуються інші стимули заохочення (мається на увазі матеріальні, позитивне оцінювання, нагородження тощо)¹⁴⁷.

Загалом, методичний аспект підготовки консультантів-волонтерів до роботи на Телефоні довіри включає: розробку програми підготовки консультантів гарячої лінії

¹⁴⁵ Борисюк С. О. Досвід використання Позитум-підходу ... С. 50.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Підготовка волонтерів до роботи у службі «Телефон довіри» / упоряд. С. М. Лебедев, Є. Г. Сидько. Миколаїв: НОЦССМП, 2001. № 1. С. 37.

Телефону довіри, яка має за мету набуття консультантами-волонтером навичок консультування по телефону.

Враховуючи результати вивчення рівня самотності людей похилого віку, ми створили тренінгову програму «Підготовка волонтерів-консультантів до роботи на гарячій лінії Телефону довіри за методом «рівний-рівному» (див. рис. 4), реалізація якої передбачала такі завдання:

- 1) залучити слухачів Університету третього віку до участі в тренінговій програмі;
- 2) розвивати толерантність та згуртованість волонтерів-консультантів як майбутніх колег (стимулювання до співпраці у групі);
- 3) сприяти розвитку у літніх людей навичок самопізнання, саморозвитку та самореалізації;
- 4) виробити вміння та закріпити у волонтерів-консультантів навички телефонного консультування;
- 5) засвоїти інформацію щодо особливостей консультативної роботи з абонентом та самопомоги.

Тренінг розрахований на слухачів Університету третього віку на базі територіального центру соціального обслуговування.

Рис.4. Група волонтерів-консультантів Телефону довіри у Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування

Заняття включають міні-лекції практичні вправи, під час виконання яких літні люди можуть оволодіти необхідними вміннями і навичками консультування по телефону. Кожне заняття починалося з вправ-привітань обговорення почуттів, станів учасників, і закінчується обговоренням проведеного заняття (див. рис. 5).

Рис.5. Тренінгове заняття в межах проєкту «Підготовка волонтерів-консультантів до роботи на Телефоні довіри за методом «рівний-рівному»

Кількість практичних занять за необхідності збільшувалася або зменшувалася. Тривалість заняття 1,5-2 години. Групові заняття проводяться тематично та включають аналіз власного досвіду учасників (див. рис. 6).

Рис.6. Підготовка майбутніх консультантів Телефону довіри за методом «рівний-рівному» (робота в малих групах)

Тематичний підхід включає такі змістові одиниці: оволодіння техніками активного слухання (підкріплення; парафраза, перефразування, повторення; рефлексія; узагальнення, тощо); зміст та функції основних видів питань (відкриті та закриті; питання на «+», «-»); питання про минуле, теперішнє, майбутнє; питання до зовнішньої та внутрішньої реальності абонента; питання непрямі, питання замітники, поради, тощо; позитивна інтерпретація особливостей проблемної ситуації, які суб'єктивно оцінюються абонентом як негативні.

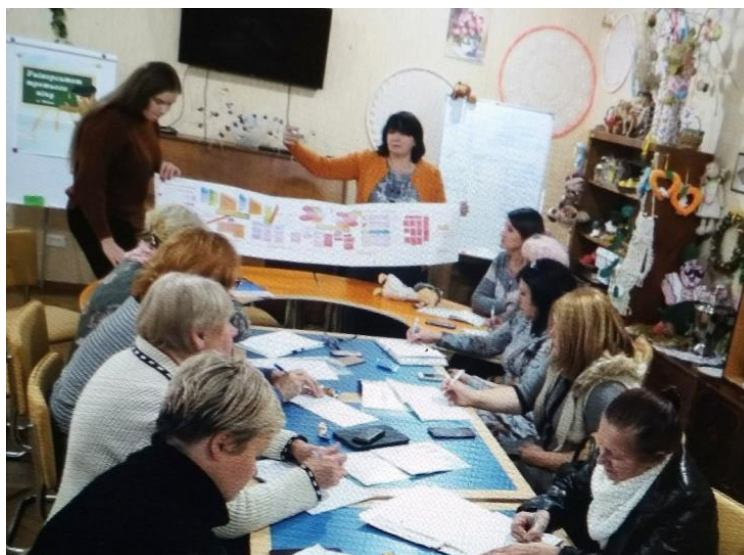

Рис. 7. Навчальне заняття на тему «Основні етапи консультативної бесіди на Телефоні довіри» зі студентами Університету третього віку (м. Ніжин)

Методологічні аспекти підготовки волонтерів до роботи на Телефоні довіри складають основні положення Позитивної психотерапії, яка є метатеорією, що об'єднує інструментарій різних методичних підходів, використання яких орієнтується на клієнта, на конкретний випадок. Особливістю Позитум-підходу є орієнтація на власні ресурси людини, на його цінності та потенціал. Консультант стимулює абонента до ініціативного пошуку альтернативних можливостей та рішень. В результаті виникають нові перспективи зміни ставлення людини до себе та до інших. Клієнт (абонент) у психокорекційній роботі з позицій Позитивної психотерапії розглядається як єдина фундаментальна цілісність і тому потребує різностороннього підходу до вирішення його проблем та використання усієї палітри методів соціально-психологічної підтримки.

Позитивний процес у консультативній роботі з абонентом орієнтується не тільки на подолання певних труднощів у його стосунках зі собою та довкіллям, але, перш за все, – на мобілізацію наявного у людини потенціалу самодопомоги, на розвиток непізнаних можливостей, ресурсів, перспектив, пошук індивідуального способу виходу зі складної життєвої ситуації.

Загалом, підготовка волонтерів орієнтується на використання консультантом Телефону Довіри п'ятиступеневої моделі Позитивної психотерапії, що включає позитивний процес (можливості, потенціал, ресурси, переваги, здібності), позитивну інтерпретацію, змістовий процес (мікро та макро-травми, актуальні здібності), орієнтацію цілей на корекцію стереотипів поведінки та зняття емоційної напруги абонента (до служби Телефону Довіри частіше звертаються клієнти «першого рівня розвитку», тобто ті, що перебувають «у стані скарги»), транскультурний підхід у роботі з абонентом Телефону довіри¹⁴⁸.

Зміст та функції основних етапів консультативної роботи з абонентом Телефону довіри включають: становлення контакту; дослідження проблеми; виявлення запиту

¹⁴⁸ Борисюк С.О. Досвід використання Позитум-підходу у підготовці студентів-волонтерів Телефону Довіри. *Научно-практический журнал «Позитум Украина» Украинский институт Позитивной кросс-культурной психотерапии и менеджмента*. 2007. № 1. С.50.

абонента; пошук низки альтернативних способів реалізації запиту; відбір одного способу та планування його здійснення; підсумок, рефлексія, вихід з контакту¹⁴⁹.

Наступним, *організаційно-методичним* аспектом роботи Телефону довіри в умовах Університету третього віку стала розробка та затвердження на загальній нараді територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) проєкту Положення про роботу «гарячої лінії Телефону довіри»; затвердження розпорядку роботи Телефону довіри, чергувань, тематики зустрічей на балінтовських групах та навчальних семінарах.

Основні позиції Положення про спеціалізоване формування «Телефон Довіри» розкриваються у таких тезах:

- Служба «Телефон Довіри» – це спеціалізоване формування, яке утворюється Територіальним центром соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради та Університетом третього віку; утворюється згідно з наказом директора Територіального центру, за наявності необхідних умов, що забезпечують ефективне функціонування служби ТД, а саме: наявності окремого приміщення, що відповідає санітарно-гігієнічним нормам і протипожежним вимогам, наявності усіх видів комунального благоустрою, службового телефону та телефону з окремою чи вільною у часи роботи служби ТД лінією зв'язку;

- Служба ТД не є юридичною особою та здійснює свою діяльність за цим Положенням;

- Головною метою діяльності служби ТД є надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та інформаційних послуг літнім особам, які опинилися у складних життєвих обставинах та звернулися до служби ТД;

- Надання допомоги особам, які звертаються до служби ТД, здійснюється на безоплатній основі та ґрунтується на принципах законності, гуманізму, дотримання прав людини (дитини), доступності, анонімності й конфіденційності, професійності, відповідальності за дотримання етичних та правових норм, відсутності будь-якого політичного, ідеологічного або релігійного тиску на абонента, добровільності у прийнятті допомоги;

- Служба ТД здійснює переадресацію (направлення) абонентів, за потреби, до інших фахівців та служб, в організації та установи, які працюють у соціальній сфері, є компетентними у цій проблемі та більш повно й кваліфіковано можуть задовольнити їхні запити;

- Ліквідація (реорганізація) служби ТД здійснюється згідно з наказом директора Територіального центру;

- Службу ТД очолює керівник, який призначається на посаду та звільняється з посади директором Територіального центру. На посаду керівника служби ТД призначається штатний спеціаліст Територіального центру, який має спеціальну підготовку у галузі телефонного консультування (і бажано, з вищою соціально-психологічною освітою);

- До роботи служби ТД можуть залучатися інші спеціалісти на договірних засадах та волонтери;

¹⁴⁹ Пожидаєва О. В. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 14-16.

- Служба ТД має право: визначати форми та методи роботи служби ТД; використовувати для провадження своєї діяльності кошти інших джерел, у тому числі міжнародну фінансову, технічну допомогу та міжнародні гранти; залучати на договірних засадах фахівців (лікарів, юристів психологів) тощо;
- Телефонні номери служби ТД мають бути занесені до офіційних довідників і оприлюднені у засобах масової інформації. Адреса служби ТД використовується тільки для службового користування з метою забезпечення анонімності та безпеки її працівників; служба ТД працює згідно графіку, затвердженого директором Територіального центру;
- Служба ТД налагоджує співпрацю, розвиває та підтримує контакти із державними та громадськими організаціями: органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, соціальними службами, установами і закладами соціального захисту населення та окремими громадянами з метою надання ефективної психологічної та інформаційно-консультативної допомоги громадянам, які звертаються до служби ТД.

Це Положення про спеціалізоване формування «Телефон довіри» виконувало інтеграційну і спрямовуючу функцію у процесі організації роботи ТД при Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування.

Висновки

Отже, у нашому дослідженні ми розкрили основні форми, методи та організаційні засади підготовки консультантів-волонтерів та роботи служби Телефону довіри в умовах Університету третього віку за методом «рівний-рівному». Аналізуючи змістовно-організаційні процеси описаного вище проєкту, стверджуємо, що ефективними формами соціальної роботи з літніми громадянами є соціально-психологічна їх підтримка і допомога, яка спрямована на формування у набувачів соціальних послуг впевненості у своїх силах, життєвого оптимізму та цілеспрямованості. Також, важливим аспектом соціальної роботи є навчання літніх людей навичкам соціального спілкування загалом, розвиток у них навичок самопомоги щодо подолання проявів самотності у похилому віці.

Одним із доцільних методів соціальної роботи з людьми похилого віку є метод «рівний-рівному», який забезпечує їх успішну адаптацію до сучасних умов суспільства, так як передбачає процес обміну особистісно значущої інформації у соціальній групі людей рівних за певною ознакою, що сприяє більш ефективному спілкуванню.

Освіта дорослих осіб у пенсійному віці стосується неформальної освіти, мета якої є персональний розвиток особистості, збереження активної позиції людей літнього віку та їх соціальна адаптація. Розвиток нових компетентностей (у цьому випадку, консультаційних) дозволяє слухачам Університету третього віку реалізовувати свої здібності, залишатися самостійними і бути менш схильними до переживання самотності, до стресових станів у кризові періоди життя.

Таким чином, у практиці організації підготовки волонтерів – осіб похилого віку до роботи у службі Телефону довіри за методом «рівний-рівному» на базі Університету третього віку, було виявлено, що формування готовності консультантів до роботи у

спеціалізованій службі індивідуальної соціально-психологічної допомоги абонентам Телефону Довіри буде ефективним, якщо:

- організаційні засади підготовки консультантів будувати на принципах соціального партнерства (в описаному досвіді – це об'єднані зусилля, ресурси та дії науковців, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, соціальних та освітніх закладів);

- у методологічному аспекті підготовки консультантів рекомендується використовувати апробований метод Позитивної психотерапії;

- у методичному аспекті активно використовувати функції Позитум-підходу у сферах просвітництва, навчання, діагностики, психокорекції, профілактики та консультативної роботи. Зазначені функції є об'єднуючими для двох паралельних процесів: оволодіння волонтерами навичками консультативної бесіди по телефону та психокорекційні, терапевтичні технології самопомоги для усіх учасників проєкту.

Проєкт щодо організації Телефону довіри при Університеті третього віку на базі територіального центру не має собі аналогів у вітчизняному та зарубіжному досвіді та є експериментальним.

Część II

EDUKACYJNE ASPEKTY PARTNERSTWA SPOŁECZNEGO

Rozdział 1

Współczesne wyzwania systemu wychowania i edukacji na przykładzie problemu pajdokracji

Paweł Skrzydlewski

*pater est principium et generationis et educationis et disciplinae,
et omnium quae ad perfectionem humanae vitae pertinent.
(Ojciec jest zasadą zrodzenia, wychowania i karności oraz tego
wszystkiego co należy do doskonałości ludzkiego życia)
Św. Tomasz z Akwinu, Suma Teologiczna, II-II, q. 102 a. 1, resp*

Wstęp

Nie jest sprawą łatwą dokonywać namysłu filozoficznego i pedagogicznego nad pajdokracją, głównie z racji tego, jak bogatym i wielowymiarowym zjawiskiem jest sama pajdokracja. Istnieje ona w rodzinie, często także w przestrzeni życia społecznego, jawi się także jako pewne narzędzie i środek postulowany i stosowany przez polityków, reformatorów życia ludzkiego. Dlatego baczny obserwator życia ludzkiego bez większego trudu dostrzeże jej istnienie i bogactwo jej form. Trzeba tylko zwrócić swą poznawczą uwagę na realnie istniejące rodziny, działania polityczne, czy też różne doktryny i stanowiska pedagogiczne i filozoficzne. Gdy się to uczyni, dostrzeże się sam fakt istnienia pajdokracji, a także jej skutków.

Istnieje jednak dzisiaj, zwłaszcza w pedagogice, pewne niebezpieczne przemilczenie zjawiska pajdokracji, pewien brak reakcji na nasilanie się jej negatywnych skutków. Gdzie leży tego przyczyna? Przede wszystkim w próbach wytworzenia w przestrzeni życia indywidualnego, rodzinnego i społecznego radykalnie obcego i różnego od klasycznego paradygmatu wychowania i edukacji. Model ten umownie zwany antypedagogiką stara się odrzucić wychowanie na rzecz bliżej nieokreślonego wsparcia, formacji człowieka dokonywanej na rzecz samorozwoju i samospelnienia, w którym nie ma ani wzorów, ani autorytetów, nie ma jakiegos zewnętrznego czynnika władzy, kierownictwa. Bo i nie ma w tymże antypedagogicznym paradygmacie ani natury ludzkiej, ani też celu jej bytowania, ku któremu natura ta winna się rozwijać.

Pajdokracja, będąca formą nieskrępowanego wladztwa mlodych i dzieci nad soba (ale i nie tylko soba) ma tu otworzyć drogę do nowej kultury, społeczeństwa, w ogólnosci formy życia, w której każdy będzie tym, czym chce być. To „nowe życie” ma powstać na gruzach starego i być kresem rozwoju, kresem, po którym nie pojawi się już nic nowego. Pajdokracja zatem zostaje tu wciągnięta w pewne „myślenie” soteriologiczne i eschatologiczne, utopijne i ideologiczne. *Proles* (łac. dzieci) mają zyskać pełną emancypację, wyzwolenie, wladztwo, i mają upodobnić wszystkich do siebie, tworząc nowy pajdokratyczny system życia (nowy proletariat).

By jednak to zjawisko dostrzec, by właściwie się do niego odnieść musimy swe poznanie skierować na drogę filozoficznego dyskursu nad człowiekiem, jego działaniem, formą życia rodzinnego i społecznego.

Prezentowane w niniejszym tekście rozważania zmierzają w pierwszej kolejności do ukazania istoty pajdokracji – jako pewnego zjawiska kulturowego, pedagogicznego i politycznego, wraz z ukazaniem ideowych źródeł tego, skąd pajdokracja wypływa. Źródła te tkwią w błędach filozoficznych, które przeniknęły do kultury. Sprowadzają się one ostatecznie do zaniechania personalistycznej wizji człowieka oraz do odrzucenia realistycznego rozumienia świata. Ich skutkiem jest nie tyle stan rządów młodych, władztwo dzieci, ich upodmiotowienie i jakaś aktywizacja – co osierocenie, zepsucie i zniewolenie, a także instrumentalizacja osób młodych, które jedynie pozornie wydają się sprawować władzę. Tej ostatniej posiadać nie mogą, gdyż nie jest w nich obecna ani silna wola przyporządkowana do dobra, ani też prawyrozum, który dzięki należytemu uformowaniu daje możliwość kierowania, podejmowania właściwych decyzji. Innymi słowy autor zmierza do obrony tezy, że ideologia pajdokracji jest poważnym zagrożeniem dla ładu społecznego ale i dla samej młodzieży, która łatwo zostaje zmanipulowana i oszukana.

Fakt istnienia pajdokracji

Współcześnie w pedagogice tworzonej głównie przez wykorzystanie socjologii, psychologii oraz różnych koncepcji życia społecznego, różnych ujęć człowieka, trudno szukać powszechnej zgody, co do określenia jakiejś istoty, źródeł i przejawów pajdokracji. Brak ten nie powinien jednak nas zniechęcać w badaniu samego zjawiska pajdokracji. Należy być także świadomym, że dla wielu nie ma powszechnej zgody co do jej moralnych i pedagogicznych skutków.

Poznanie samego faktu pajdokracji, wyjaśnienie przyczyn jej istnienia może dokonać się na polu filozofii, która bez apriorycznych uprzedzeń i ograniczeń może wziąć na siebie trud poznania tego zjawiska. Może ona także wyjaśnić, dlaczego zjawisko to jest godne namysłu oraz pomóc współczesnemu człowiekowi właściwie odnieść się do samego zjawiska pajdokracji. Baczny obserwator życia, bazując na danych zdrowego rozsądku, bez trudu dostrzeże, że współcześnie sama pajdokracja istnieje i niejako się nasila, zwłaszcza w tzw. świecie Zachodu, gdzie postęp, demokracja, równość i wolność stają się „najważniejszymi wartościami”, do których dołączają postulaty tolerancji, emancypacji wszystkich, postulat świata bez granic i stereotypów, pełnej autonomii wszystkich we wszystkim, przewyższania barier. W świecie tym dzieci mogą coraz więcej, w odróżnieniu od ich rodziców, którzy coraz częściej przypominają dzieci i bywają nie tylko kierowani w swym działaniu rodzinnymi czynnikami zewnętrznymi, ale także bywają coraz częściej karceni przez władzę publiczną za to, że ograniczają wolność dla swych dzieci. Co ważne wolność ta jest zazwyczaj pojęta negatywnie, jako brak przeszkód w działaniu i nie jest skorelowana z powinnościami tych, którzy wolność tę posiadają. Innymi słowy istnieje tu brak determinacji do uznawania obowiązków.

W tym duchowym klimacie, przesiąkniętym także sceptycyzmem i naturalizmem, poznawczym i moralnym agnostycyzmem – pajdokracja jawi się jako „logiczna” i „naturalna” konsekwencja, na którą wszyscy muszą się zgodzić. Jest ona przede wszystkim „warunkiem koniecznym” autentycznej afirmacji dziecka, człowieka młodego,

warunkiem demokratyzacji i jej przejawem, jest warunkiem progresu. Czy jednak rzeczywiście tym wszystkim jest? Nie!

Widzimy dziś w życiu społecznym licznych młodych ludzi, którzy stają się „częścią politycznych i partyjnych” projektów. Widzimy dzieci i młodzież naśladowującą dorosłych w mediach, w organach władzy takich jak sejm lub senat; dostrzegamy „sądy”, jakie tworzone są przez młodych na wzór sądów funkcjonujących w państwie; wreszcie liczne działania różnych młodocianych aktywistów na polu samorządności, życia kulturalnego, rozrywki.

To wszystko przejawy prób instalowania w rzeczywistości społecznej władztwa młodych, którzy już nie tylko starają się tworzyć prawa, ale także sądzić, pouczać czy też organizować różne ruchy społeczne i polityczne, które mają przynieść coś nowego i dobrego. Nie jest to już „edukacyjna aktywność i zabawa”, ale działanie realne, domagające się akceptacji i skorelowania z działaniami osób dojrzałych. Dzieła te traktowane są poważnie jako właściwy element życia społecznego, bez których nie ma demokracji, równości, wolności itp.

O dziwo pajdokracja wdziera się także w dziedzinę życia religijnego, choćby tam gdzie kapłani stają przed wyzwaniem dialogowania z młodymi, gdy spełniają postulaty młodych, kierując się bardziej ich życzeniami niż Ewangelią. Często też młodzi zabierają się za formację religijną jeszcze młodszych, wyręczając w ten sposób rodziców i kapłanów, tak jakby do nich, a nie do rodziców i kapłanów należało w pierwszej kolejności prowadzenie do Pana Boga. Dotarła ona także do różnych uczelni i uniwersytetów, gdzie dzieci i młodzież, często nie na żarty!, starają się pouczać profesorów i „w dialogu ustanawiać prawdę”, którą ma się zajmować nauka, kultura, sztuka i sam profesor. W latach komunizmu czy to w Chinach, czy też w PRL wielokrotnie dochodziło do zorganizowanych ataków „młodych aktywistów” na starych profesorów, skutkiem czego miała być nie tylko zmiana w programach nauczania na studiach, ale niekiedy usunięcie z katedr „opornych” profesorów, którzy nie chcieli „słuchać młodych”¹⁵⁰. Jeśli taki był los profesorów – to jaki był i jest tych, którzy stoją niżej w hierarchii społecznej? Można się tego domyśleć.

Zauważmy również, że współcześnie pajdokracja rozwija się także w życiu rodzinnym, do którego wraz z hasłami równości, wolności, praw dzieci i młodzieży, wkracza cały zespół postulatów partnerstwa, podmiotowego traktowania, autonomii, praw dziecka pojętych naturalistycznie w duchu liberalizmu i autonomizmu. Pajdokracja jest tu jakby złożonym procesem emancypacji dziecka i młodego człowieka, procesem, który wprost sprzeciwia się władzy starszych i dojrzałych, sprzeciwia się istniejącemu łaadowi,

¹⁵⁰ Od młodych aktywistów komunistycznych, liczni profesorowie w Polsce po 1945 r. doznali wielu krzywd. Szczególnie mocno został skrzywdzony profesor Władysław Tatarkiewicz, który musiał na wiele lat usunąć się z pracy na UW, zob. Bp Bronisław Dembowski, *O profesorze Władysławie Tatarkiewiczu (1886–1980). Wspomnienia ucznia*, w: Filo–Sofija (2011/2-3), nr 13-14 s. 433-450. Usunięcie Profesora Tatarkiewicza, podobnie jak rugowanie z uczelni wielu przedwojennych uczonych (prof. Izidora Dąbska, prof. K. Ajdukiewicz, prof. T. Kotarbiński, prof. Roman Ingarden, prof. Henryka Elzenberg, prof. Feliks Koneczny i in.) nie było sprawą przypadku, ale celowego działania, zmierzającego do wytworzenia komunizmu w Polsce. Był on budowany nie tylko dzięki zdradzie pewnej części narodu, ale także dzięki głupocie i naiwności wielu młodych, którzy uwierzyli, że mają władzę mogą budować „nowy świat”. Atak na profesora Tatarkiewicza, choć inspirowany przez starych komunistów, miał wykonanie w osobach młodych. Haniebną rolę w realizacji planów komunistycznej władzy odegrali tu: Leszek Kołakowski, Henryk Holland (ojciec Agnieszki Holland), Irena Rybczyńska (matka Agnieszki Holland), Bronisław Baczek, Henryk Jarosz, Arnold Śluccki. Wystosowali oni list szkalujący Profesora, domagając się jego usunięcia z uczelni, co też nastąpiło.

gdzie dziecko i młody człowiek są z racji naturalnej kondycji osobowej, duchowej, psychologicznej, społecznej, intelektualnej istotami podległymi, będącymi pod rządami innych osób.

Pajdokracja a emancypacja dzieci i młodzieży

W naszej cywilizacji – to bycie pod władzą innego nie jest formą dominacji starszych, ograniczenia dzieci i młodych, jest służbą i darem, jaki oni ofiarują swemu potomstwu, po to by ostatecznie potomstwo dojrzało do pełnej dojrzałości ludzkiej, suwerenności osoby¹⁵¹. Dar ten jest też od strony dziecka – jego naturalnym uprawnieniem, czymś, co mu się słusznie należy ze strony innych osób na mocy przyrodzonej godności, jaką ono posiada od początku swego istnienia. Dziecko pozbawione tego dobra, ma poważne trudności w dojrzewaniu i wzrastaniu ku pełni swego życia. Pozbawianie zaś arbitralne dziecka i młodzieży tego dobra – jest nie tylko poważnym błędem, ale jest niesprawiedliwością, która zabiera pokój rodzinie, społeczności, ostatecznie całej wspólnocie, która zaczyna być tworzona przez osoby niedojrzałe.

Współcześnie w licznych krajach Europy, emancypacji dzieci i młodzieży, tworzy często w duchu specyficznie pojętego pajdocentryzmu swoista propaganda „praw dzieci i młodzieży”, która jednakże nie uznaje i nie wypływa z przyrodzonych oraz powszechnych praw człowieka. Zakłada ona przede wszystkim brak podległości dziecka i młodego człowieka rodzicom, jawnie sprzeciwia się stosowaniu jakichkolwiek kar w stosunku do dzieci i młodzieży, w sposób szczególny zaś kar cielesnych. Tym samym samo rodzicielstwo (macierzyństwo i ojcostwo) zostaje sprowadzone do roli jakiegoś bliżej nieokreślonego wsparcia potomstwa, nad którym się już nie ma kontroli i władzy, ale ma się za to pewne obowiązki, głównie natury finansowej. Nad wykonaniem tychże obowiązków zazwyczaj czuwa władza publiczna.

Tym samym w miejsce miłości rodzicielskiej, cnót, tradycji i dobrego obyczaju wchodzi prawo państwowe i obcy, często nierozumny i zideologizowany urzędnik, który staje się głównym czynnikiem formalno-wzorcym dla rodziny, relacji jakie w niej odnajdujemy. Rodzic zaczyna tu spełniać swe powinności kierowany prawem, w nadziei, że nie przekroczy prawa oraz, że dobrze wykona jego zalecenia. Dobro dziecka, młodzieńca staje tu gdzieś na dalszym planie, i nie jest już czymś najważniejszym. Dlatego dom rodzinny, sama rodzina zaczyna przypominać zbiegowisko, a nie wspólnotę ludzką, rodzinną. W zbiegowisku tym różne podmioty starają się narzucić innym swoje zdanie i ostatecznie wypracować konsensus, który może zostać uczyniony podstawą jakiegoś działania. Dziecko i młodzież staje się tu równym partnerem dla rodzica, równym w sile decyzyjnej, choć faktycznie nie ma wiedzy, siły intelektualnej i moralnej (rozeznania), zasług i środków, a także uprawnień do tego, aby odpowiedzialnie decydować.

Współcześnie dziecko i człowiek młody styka się za to z całym systemem propagandy, w którym uczy się dzieci i młodzież, że w przypadku nierealizowania tychże „praw” – dorosłych (rodziców) spotka surowa kara ze strony władzy publicznej. I rzeczywiście spotyka w Szwecji, Norwegii czy w Niderlandach, gdy na przykład rodzic próbuje po godzinie 20-tej „pozbawić” dziecko lub młodzieńca jego „prawa do rozrywki i

¹⁵¹ Zob. P. Skrzydlewski, *Filozofia władzy w ujęciu O. Jacka Woronieckiego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2020, t. 12(48) nr 1, s. 133-149.

komunikacji w postaci gier komputerowych”, nakazując mu np. posprzątanie pokoju lub też naukę i odrobienie zadań domowych. Działania rodziców tego typu są często określane mianem przemocy i stanowią dla sądów państwowych podstawę do odebrania dziecka rodzicom i przekazania go jakiemuś ośrodkowi czy innej rodzinie¹⁵².

Sprzeciw wobec tego modelu rodziny, umownie zwanego demokratycznym i partnerskim – w wielu krajach w tzw. zachodnim świecie jest dziś niemal powszechnie traktowany jako zgoda na obskurantyzm, ciemnotę, przemoc, despotyzm, a nawet swoisty brutalizm i barbarzyństwo. Istniejąca od wieków w tradycji Zachodu, ale także wielu innych cywilizacji, rozumna władza rodzicielska, mająca swój wyraz i formę w tym, że to rodzic, (przeważnie ojciec rodziny) kierowany miłością rządzi, rozkazuje i karci, będąc niejako jak król, suweren – zostaje tu za sprawą pajdokracji całkowicie odrzucona¹⁵³.

Jego głos, władztwo zostaje zrównane z głosem i władztwem dziecka i młodzieńca. Staje się on kimś, kto już nie rządzi i nie rozkazuje, nie karci, ale co najwyżej nieśmiało z pewną obawą i zastrzeżeniami podpowiada i sugeruje, zawsze będąc gotowym do uległości wobec władztwa dzieci i młodzieńców, którzy już nie muszą czuć i przeżywać ani szacunku dla rodzica, ani żywić wobec niego czci i posłuszeństwa. Są mu przecież równi we wszystkim¹⁵⁴. Te dwie ostatnie cnoty, tak ważne dla całego życia rodzinnego, zostają w kulturze współczesnej promującej pajdokrację sprowadzone do niewolniczej uległości, powiązanej z brakiem kreatywności i zależnością, uległości niebezpiecznej dla dziecka i młodzieńca, przed którą należy go bronić.

Współczesna pajdokracja w rodzinie i życiu społecznym uwyrażnia się szczególnie mocno, gdy dostrzeżemy choćby fakt działań szkoły i licznych środowisk, w których wprost zachęca się dzieci i młodych do wyzwolenia swej seksualności i korzystania z niej w sposób dowolny, bo jak się tu twierdzi, wszystko jest dobre, co się w tej dziedzinie chce, na co się samemu godzi. Gdy zaś w wyniku pożycia płciowego pojawia się nowe dziecko – pajdokracja pozwala, by wolna, młoda mama, często sama, będąca nastoletnim dzieckiem – swobodnie i bez ograniczeń mogła się pozbyć swego dziecka na drodze tzw. aborcji,

¹⁵² Władztwo państwa (urzędników) nad rodziną oraz akceptacja pajdokracji umożliwiają rozbijanie wielu rodzin w Europie, wiele dowodów na to dostarczają media, zob. *Kolejne przypadki naruszeń praw rodziców w Norwegii. Trybunał w Strasburgu wydał orzeczenia* <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/kolejne-przypadki-naruszenia-praw-rodzicow-w-norwegii-trybunal-w-strasburgu> dostęp dnia 18 I 2021, godz. 17.44.

¹⁵³ Warto w tym miejscu przywołać słowa Akwinaty, który uczył, że „pater est principium et generationis et educationis et disciplinae, et omnium quae ad perfectionem humanae vitae pertinent. (Ojciec jest zasadą zrodzenia, wychowania i karności oraz tego wszystkiego co należy do doskonałości ludzkiego życia)”, Św. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna*, II-II, q. 102 a. 1, resp.

¹⁵⁴ Nieformalne, obyczajowe, lecz realne!, pozbawienie w rodzinie ojca jego władzy rodzicielskiej w wychowaniu dzieci, w kierowaniu wspólnotą domową na rzecz jakiegoś podporządkowania jego osoby wspólnotowym decyzją, powoduje wiele zła. Przede wszystkim jest niesprawiedliwością wobec osoby ojca; jest także poważnym podważeniem samej instytucji ojcostwa w rodzinie. Ojciec bowiem w tradycji cywilizacji łacińskiej jest tym, przez którego zaistniało życie dziecka, jest tym, kto życie to karmi i formuje, kto ostatecznie walczy o nie by mogło ono trwać i dojść do swej pełni. Posiada on zatem realne zasługi i realną wyższość w tych aspektach nad swym potomstwem, które z racji otrzymanego dobra jest winne ojcu (rodzicom) wdzięczność, oddanie, cześć i posłuszeństwo. Wszystkie te osobowe przeżycie zawierają się w przeżyciu pietyzmu. Jest on dziecięcym, pełnym czułości i dobrowolności, radosnym oddaniem się rodzicowi, który spowodował że istnieje życie dziecka, to najważniejsze dobro, bez którego nie może dziecko się rozwijać i być szczęśliwym. Dzieciobójstwo jakie dokonuje się dziś we współczesnej kulturze za sprawą aborcji jest zbrodnią, która zabija także rodziny, likwiduje szansę na pietyzm. Stanowi ono także realną, choć często nieświadomą podstawę buntu wobec rodziców, wobec ich władzy, którzy zabrali życiebraciom i siostram, a pozostawili je wybranym swym dzieciom; zob. Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Wrocław 1994.

która jest przedstawiona jako jej „prawo człowieka”, „prawo kobiety”¹⁵⁵. W wykonaniu aborcji, czy to dokonanej farmakologicznie, czy też „klasycznie” przez wyszarpanie po kawałeczku dziecka, starają się pomóc liczne dziś organizacje, instytucje międzynarodowe i państwowe, które nie mogłyby liczyć na skuteczność oddziaływania, gdyby nie pajdokratyczna „wolność dzieci i młodzieży”, wolność do nieskrępowanego działania we wszystkim.

Pajdokracja jest zatem faktem i rzeczywistością, którą wielu postuluje, wspiera i umożliwia, choć oczywiście sama pajdokracja nie musi mieć tak wyraźnie zbrodniczego wymiaru i może być po prostu jakąś formą władztwa i swawoli dzieci i młodzieży. Jak zatem ostatecznie zdefiniować pajdokrację?

Pajdokracja (gr. *país*, *paidós* – dziecko oraz *kratós* – siła, władza) – to rządy dzieci, (młokosów), ludzi niedojrzałych, i co za tym idzie jeszcze niedostatecznie rozumnych, odpowiedzialnych. Bywa ona dziś różnie przedstawiana i niekiedy wprost lansowana, jako coś dobrego¹⁵⁶. Nie jest ona i być nie może czymś dobrym, gdyż faktycznie jest okazją i formą psucia człowieka młodego.

Tę prawdę o pajdokracji i z wiązaniem z nią pajdocentryzmie powinien rozumieć nie tylko każdy rodzic, ale przede wszystkim nauczyciel i wychowawca, który całym swym życiem oddaje się misji formowania dziecka i młodego człowieka. Misja ta ma swój cel właściwy, który nadaje sens i porządek używanych środków i form w wychowaniu i edukacji. Celem tym jest piękny i dobry człowiek, człowiek samodzielny, rozumny, który całym swym życiem realnie zmierza do celu swego istnienia¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Praktykowanie aborcji nie tylko przynosi zło moralne, ruinę życia społecznego, rodzinnego i gospodarczego, ale jak to wyjaśniał Ojciec Święty Jan Paweł II jest głównym źródłem i przejawem cywilizacji śmierci oraz totalitaryzmu. „Pierwotne i niezbywalne prawo do życia staje się przedmiotem dyskusji lub zostaje wręcz zanegowane na mocy głosowania parlamentu lub z woli części społeczeństwa, choćby nawet liczebnie przeważającej. Jest to zgubny rezultat nieograniczonego panowania relatywizmu: »prawo« przestaje być prawem, ponieważ nie jest już oparte na mocnym fundamencie nienaruszalnej godności osoby, ale zostaje podporządkowane woli silniejszego. W ten sposób demokracja, sprzeniewierzając się własnym zasadom, przeradza się w istotę w system totalitarny. Państwo nie jest już »wspólnym domem«, gdzie wszyscy mogą żyć zgodnie z podstawowymi zasadami równości, ale przekształca się w państwo tyrańskie, uzurpujące sobie prawo do dysponowania życiem słabszych i bezbronych, dzieci jeszcze nienarodzonych, w imię pożytku społecznego, który w rzeczywistości oznacza jedynie interes jakiejś grupy”, Jan Paweł II: *Evangelium Vitae*. Poznań 1995, 20.

¹⁵⁶ Zob. H. von Schoenebeck, *Antypedagogika w dialogu*, Kraków 1994.

¹⁵⁷ Celem ostatecznym ludzkiego istnienia jest szczęście, które osiąga się za sprawą związku osoby ludzkiej z Panem Bogiem. Bóg zatem jest celem ludzkiego życia. Wychowanie i edukacja jawi się z perspektywy antropologicznej zawsze jako zespół środków, które prowadzą człowieka do celu jego życia. Z racji tego, że ostateczny cel ludzkiego życia nie jest osiągalny na mocy tylko naturalnych czynników, cały proces pedagogii wymaga dopełnienia i wsparcia ze strony tego, co skutecznie prowadzi człowieka do celu jego życia. Tym czymś jest religia, Kościół, który daje człowiekowi nadprzyrodzone środki, dzięki którym ten osiąga cel swego życia – Boga. Z tej racji największym nieszczęściem i dewastacją pedagogiki jest jej ateizacja, laicyzacja oraz kształtowanie jej na zasadach bezbożnictwa. Pedagogika taka będzie skażona naturalizmem, będzie starała się służyć człowiekowi do śmierci biologicznej i będzie godziła się na śmierć w ogóle, widząc w niej absolutny kres ludzkiego bytu. Efektem tej pedagogiki jest próba uczynienia życia ludzkiego na zasadach "nice and easy". Warto w tym kontekście dostrzec, to o czym pisał św. Tomasz z Akwinu, a mianowicie, że „(...) nie ma wątpliwości, że wszystko co ziemskie, jest niższe od ludzkiego umysłu. Szczęście zaś stanowi ostateczną doskonałość i całkowite dobro człowieka, które wszyscy pragną osiągnąć. Nic więc, co ziemskie, nie może człowieka uczynić szczęśliwym (...) nic też innego, co stworzone, nie może uczynić człowieka szczęśliwym i zostać wyznaczonym (...) za nagrodę. Albowiem pragnienie każdej rzeczy zwraca się ku swojemu początkowi, który jest przyczyną istnienia. Otóż przyczyną ludzkiego umysłu jest nie co innego, tylko Bóg, który uczynił go na swój obraz. Zatem jeden tylko Bóg może zaspokoić pragnienie człowieka i uczynić go szczęśliwym”, *O władzy*, w: tenże, *Dzieła wybrane*, w tłum. i oprac. J. Salija, Poznań 1994, s. 145. Na temat celu ostatecznego życia ludzkiego oraz roli jaką pełni on w pedagogice zob. J. Woroniecki, *Paedagogia perennis. Św. Tomasz a pedagogika nowożytna*, Lwów 1924; A. Maryniarczyk, *Źródła dehumanizacji współczesnej kultury i polityki*, w: *Polityka a religia. Przyszłość cywilizacji Zachodu*. red. P. Jaroszyński [i in.]. Lublin 2007, s. 15-32; P. Skrzydlewski, *Pedagogika personalistyczna wobec bezpieczeństwa osoby i rodziny. Kontekst antropologiczno-personalistyczny*, w: *Pedagogika rodziny. Podejście interdyscyplinarne*, red. J. Mariański, M. Marczewski, Gdańsk 2015, s. 41-67.

Istota pajdokracji może być ukazywana na wiele sposobów, lecz jej zasadniczy rys uzyskamy, gdy nakreślimy jej obecność tam, gdzie przebiega normalny proces formacji człowieka młodego. W procesie tym nie może być pajdokracji, gdyż jest ona ostatecznie jeśli nie samym zaburzeniem procesu dojrzewania człowieka młodego, to poważną okazją do utrudnienia właściwego wzrastania dziecka i człowieka młodego.

Klasyczna pedagogika personalistyczna, istniejąca i realizowana w życiu indywidualnym, rodzinnym i społecznym jasno ukazuje, że pajdokracja prowadzi także do pewnego zaburzenia i zafałszowania całego systemu życia społecznego, do którego wdziera się błąd, a nawet pewna forma manipulacji i zakłamywania, co ostatecznie prowadzi do demoralizacji samego młodego człowieka, a także sfery jego życia osobowego. Na zło to nie można się godzić, a w sposób szczególny walka z tym złem spoczywa na pedagogach, rodzicach oraz wychowawcach ludzi młodych.

Dlaczego istnieje dziś promocja pajdokracji?

Pajdokracja jak wiele fałszywych ideologii i doktryn zyskuje zwolenników przede wszystkim z racji tego, że bywa przedstawiana w „masce dobra”. Przedstawia się ją jako sposób kształtowania wolności i decyzyjności dziecka lub człowieka młodego, jako szansę zyskiwania przez niego umiejętności, które on wykorzysta w przyszłości, jako szkołę ćwiczenia w zdobywaniu umiejętności decydowania, kierowania sobą.

Obrońcy pajdokracji widzą w niej przede wszystkim konieczny czynnik do autentycznej emancypacji dziecka i człowieka młodego, element, który upodmiotawia oraz otwiera na korzystanie z praw, jakie należą się dziecku oraz osobie młodej. Najczęściej jednak pajdokracja bywa częścią pewnej politycznej ideologii, gdzie młodzi mają stać się instrumentem w rękach kierujących życiem publicznym. Tu pajdokracja staje się formą manipulacji oraz wikłania młodych do działań, które najczęściej mają charakter niemoralny, rewolucyjny, działań których do końca oni sami nie rozumieją. Pozorne władztwo młodych, jakie się tu pojawia, jest środkiem do zburzenia istniejącego już porządku, by ostatecznie wybudować „nowy ład”. Młodzi ludzie z racji dynamizmu i posiadanej energii życiowej, także zdolności do życia i witalizmu – stają się tu łatwym „łupem” ideologów, „podstępnych polityków”, którzy używają młodych dla własnych korzyści¹⁵⁸. Gdy spełnią oni swe funkcje, zostają „zneutralizowani”, odsunięci od władzy, stając się dla głównych ideologów najczęściej zbędnym balastem, który szybko odrzucają. Młodzi są tu „nawozem historii”, „mięsem armatnim” i niczym więcej. Gdy sami to rozpoznają, najczęściej jest już za późno dla nich, aby powrócić na naturalną drogę życia i rozwoju.

Efektom uwikłania młodych w ideologie jest tu oderwanie ich od form życia właściwej ludziom młodym, od uczenia się i planowania swego życia – na rzecz związania młodej osoby z ideologią czy wodzem, doktryną partyjną, światopoglądową. Rodzina, normalna praca zawodowa i nauka, służba własnej społeczności, narodowi i państwu – zostaje tu wyparta na rzecz wiary młodych w to, że są oni wyjątkową siłą mającą szansę zmienić świat, uwolnić go od jakiegoś realnego lub też wyimaginowanego zła. Biorąc udział w tejże formie walki ze złem młodzi nie dostrzegają tego, że są w istocie rzeczy przedmiotem manipulacji, a ich władztwo jest pozorne i ostatecznie multiplikujące problemy i samo zło.

¹⁵⁸Zob. P. Bernardyn, *Machiavel nauczycielem. Manipulacje w szkolnictwie. Reformy czy plan zniszczenia?*, tłum. P. Kalina, Warszawa 1997.

Taki obraz pajdokracji ukazuje nam doświadczenie historyczne choćby XX wieku. W systemach totalitarnych młodzi stają się tu fanatycznymi wyznawcami (np. młodzi w czasach rewolucji kulturalnej w Chinach; młodzi komsomolcy i pionierzy w ZSRR; Hitlerjugend w Niemczech; aktywiści ekologiczni w Europie), których używa się jako zaczynu do rewolty, jako łatwego „mięsa armatniego”¹⁵⁹.

Ideologiczne wsparcie dla pajdokracji

Dlaczego zarysowane powyżej zjawiska te zjawiska mogą zachodzić w kulturze Zachodu? Przecież u swego zarania, a także przez całe wieki kultura ta była wolna od pajdokracji, a ożywiona miłością do młodego człowieka, która ostatecznie ma go wychować do dojrzałego, pięknego życia¹⁶⁰. Kultura ta w relacji do dzieci i młodzieży szła za wskazaniem Pitagorasa, który miał uczyć, że „Wszystko, co dobre płynie strumieniem z dłoni bogów. Wychowując przeto młodzież do bogobojności, wychowywać ją będziesz do dobrego. Człowiek podobny ma być do Boga, a będzie do niego podobny, jeśli ukocha prawdę, piękno i cnotę. Niezgoda domowa jest gorsza od miecza i ognia. Jest to choroba na ciele, w czasie której mróz spotyka się z gorączką. Do zgody więc wdrażaj dzieci od pieluch. Kto poznał powaby ducha i rozmiłował się w czystej myśli, ten gardzić będzie chucią cielesną. (...) Rodzice są naturalnymi wychowawcami swego pokolenia. Wychowanie ma rozpoczynać się wcześnie, bo pierwsze wrażenia są trwałe jak granitowe góry, występujące z łona rozwijającej się duszy. Każdy wiek wymaga innego sposobu obchodzenia się ze sobą. Dzieci nie są twarogiem i nie można z nich robić serów wciąż na jedną formę. Porządek jest duszą życia, niechaj się więc stanie drugą dzieci naturą. Każdy wiek ma swe szczególne przywary; te wykorzenić jest celem wychowania. Dziecię każde jest swym rodzaju podobne do bóstwa; podawaj mu rękę, dozwól rozwijać się samodzielnie jego duchowi”¹⁶¹.

Szukając ideowego gruntu, z którego wyrasta pajdokracja, musimy dostrzec, że pojawia się ona tam, gdzie z przestrzeni publicznej wypierane są personalizm i realizm, na rzecz jakiejś fałszywej antropologii kolektywistycznej lub indywidualistycznej; dlatego, że zanika w pedagogice poszanowanie naturalnego procesu rozwoju człowieka; dlatego, że kultura społeczna zaczyna być urządzana podług mitów, ideologii i pseudofilozofii. Przyczyna jednak zasadnicza leży tu w osłabieniu wspólnoty ludzkiej, jaką jest rodzina – ten pierwszy i najważniejszy krąg ludzkiego życia, w którym przychodzi na świat człowiek,

¹⁵⁹ Zob. J. Pastuszka, *Filozoficzne i społeczne idee Hitlera* (rasizm), Lublin 1938.

¹⁶⁰ Jasno problem ten ujmuje św. Tomasz z Akwinu, który dokonując pewnej syntezy poznawczej wyjaśniał, że „Natura bowiem zmierza do zrodzenia potomstwa, ale także do utrzymania go i pobudzania go w dążeniu ku pełnej dojrzałości człowieka jako człowieka, polegającej na usprawnieniu się w cnotach. Toteż – według Arystotelesa – zawdzięczamy rodzicom trzy rzeczy: istnienie, wykarmienie i wychowanie. Do wychowania zaś oraz do wykształcenia dzieci są potrzebni rodzice posiadający pewne określone przymioty, których nie mogą mieć bez więzi wzajemnych zobowiązań mężczyzny i kobiety, czyli bez związku małżeńskiego. Ale natura skłania również ku drugorzędnemu celowi małżeństwa, a mianowicie ku wzajemnej pomocy w sprawach domowych. Rozum bowiem w porządku przyrodzonym nakazuje ludziom mieszkać razem, gdyż człowiek samotny nie jest samowystarczalny we wszystkim, co jest potrzebne do życia, i dlatego z natury swej jest istotą społeczną. Otóż pośród różnych rzeczy niezbędnych do życia, jedne należą do mężczyzn, a inne do kobiet. Dlatego sama natura skłania mężczyznę i kobietę do zawarcia związku małżeńskiego” SThsuppl. q. 41, res.

¹⁶¹ Cytat za F. Majchrowicz, *Historja pedagogiki ze szczególnym uwzględnieniem dziejów wychowania i szkół w Polsce*, Warszawa 1922, s. 12-13.

wzrasta i się rozwija¹⁶². Krąg ten jest też w normalnym biegu ludzkiego życia także celem licznych działań osoby dojrzewającej, która po uzyskaniu dojrzałości podejmuje starania, aby wytworzyć własną, rodzinną wspólnotę życia, przeważnie tworzoną na drodze zawiązania związku małżeńskiego¹⁶³. Analizując rodzinę i dokonujące się w niej działania widzimy, że może ona skutecznie spełniać swe zadania, gdy istnieje w niej „ośrodek władzy”. Tworzą go siłą rzeczy nie dzieci, ale rodzice, małżonkowie.

Ideologia egalitaryzmu, wolności bez granic, tolerancji dla wszystkiego, ostatecznie kształtuje przekonanie, że istnieje tylko samowładza nad sobą, nie ma zaś naturalnego i właściwego władania innymi ludźmi. Innymi słowy tworzy się stanowisko, że każdy jest i zawsze pozostanie sam sobie „sterem, okrętem, żeglarzem”, a wszelkie formy współdziałania mogą dokonywać się na mocy jakiegoś dobrowolnego konsensusu, w którym sama jednostka, niezależnie od swego wieku i kondycji duchowej, nakłada na siebie swoją zasadę działania. Rodzi się w ten sposób anarchizm, który faktycznie jest gwarantowany przez silniejszego od samej wspólnoty rodzinnej¹⁶⁴. Silniejszym tym jest państwo i jego urzędnicy. Faktycznie traktują oni wszystkich jak dzieci, tj. istoty niesamodzielne i nieodpowiedzialne, które muszą być ciągle prowadzone przez coś od nich lepszego. Państwo literalnie czyni swą posługę w trosce o wolność i godność dzieci i młodzieży, lecz faktycznie zniewala i hańbi, pozbawia przyrodzonych praw tak rodziców, jak i dzieci. Agnostycyzm i duch relatywizmu, jaki temu towarzyszy, nie pozwala osobom dostrzec absurdalności i zła jakie się tu dzieje, a także tego, że realnie to zło dokonuje się tam, gdzie jest zgoda na pajdokrację.

Wszystko to ostatecznie sprawia, że sam człowiek odsuwa się od prawdy, dobra i piękna, ostatecznie także i Boga, tracąc szansę na integralny rozwój i spełnienie. Duch relatywizmu i agnostycyzmu, przejawiający się w przekonaniu, że wszystko jest sprawą konwencji nie zaś odczytania i uzasadnienia naturalnego porządku, sprawia, że pajdokracja staje się dla wielu swoistym eksperymentem, za który nie trzeba brać odpowiedzialności, który może być realizowany bez oglądania się na realne, moralne, a także społeczne skutki.

Co ciekawe, zwolennicy pajdokracji niewiele mówią o obowiązkach dzieci i młodych. Te wydają się dla zwolenników tak naprawdę nie istnieć i być pewnym starym i w gruncie rzeczy niebezpiecznym reliktem przeszłości, który odbiera dziecku i młodzieńcowi wolność, swobodę działania¹⁶⁵. Obowiązki jeśli istnieją, twierdzi się tu, wiążą tylko wtedy, gdy są akceptowane i z przyjemnością wykonywane. Gdy tego nie ma, należy postępować tak, jakby ich nie było. Duch współczesnej pajdokracji widzi w obowiązkach dziecka i młodzieńca przekleństwo oraz usprawiedliwienie dla dokonania przez młodych secesji – buntu wobec władzy rodziców. Problem w tym, że secesji i buntowi temu towarzyszy wiele teorii i stanowisk, które uzasadniają oraz usprawiedliwiają ich istnienie, bez oglądania się naprawdę na to, czym bunt ten jest w swej istocie i do czego ostatecznie prowadzi.

¹⁶²Zob. M. A. Krąpiec, *Dzieciństwo jako forma życia ludzkiego*, w: *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas-Biela, Lublin 2001, s. 17-21.

¹⁶³ Zob. J. Woroniecki, *Długomyślność jako właściwa cnota wychowawcy*, w: *Szkoła Chrystusowa 1930*, nr 4, Lwów, s. 177-195.

¹⁶⁴Zob. M. A. Krąpiec, *Człowiek podmiotem wychowania*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2004 (4), nr 2, s. 25-29.

¹⁶⁵ Zob. M.J. Kempys, *Rola cnót moralnych w dążeniu ku pełni człowieczeństwa w świetle pism o. Jacka Woronieckiego*, Kraków 2005.

Współczesna pajdokratyczna kultura i jej przejawy

Pajdokracja jest dziś niestety zjawiskiem, które nasila się w kulturze zachodniej¹⁶⁶. Dowodem na jej rozpowszechnienie jest choćby coraz powszechniejszy udział ludzi młodych, a nawet dzieci, w aktach pożycia seksualnego, które jawią się dla wielu jako prawo młodego człowieka do doznawania przyjemności, „prawo do dysponowania swoim ciałem”. Pajdokracja rozwija się tam, gdzie niknie i bywa ograniczana władza rodzicielska nad dzieckiem i człowiekiem młodym, na rzecz decyzji i działań pochodzących od dzieci i młodych. Postulują ją i do pewnego stopnia stymulują jej rozwój nie tylko liczne ruchy polityczne, ale także pedagogiczne i społeczne, które widzą w niej szansę na uzyskanie wielu profitów własnych. Niekiedy promocja i rozwój pajdokracji dokonuje się w kontekście ewidentnych form zła, które mogą mieć miejsce „z racji władzy ludzi starych”. Rządy młodych, ich autonomia i niepodległość „władzy starych” jawią się tu jako swoiste antidotum na zło, które powodują „starzy”. Jest to jednak tylko pragnienie młodych, które szybko obumiera wraz z tym, jak przychodzi młodym realnie działać, zmagać się z wyzwaniami. Okazuje się, że to co miało być nowe i dobre, jest złe, a nawet gorsze od tego z czym się przyszło mierzyć.

Wyzwolenie zatem młodych, obdarzenie ich prawami do decydowania o sobie i innych, zrównanie ich z dojrzałymi osobami – jawi się dla wielu jako coś pozytywnego i godnego rozpowszechniania. Kultura współczesna odwołująca się do równości, tolerancji, wolności i partnerstwa – bardzo często widzi w pajdokracji swego sprzymierzeńca, a nawet swoisty istotny środek, dzięki któremu może ona spełnić swe cele. Nikt tak bowiem jak młodzi ludzie nie przeżywa intensywnie wolności, braterstwa, równości i ogólnie przyjaznych uczuć wobec innych ludzi, co ostatecznie sprawia, że ludzie młodzi sami przed sobą jawią się jako istoty posiadające misję do tego, aby nieść innym swe ideały. By je ucieleśnić sami domagają się dla siebie władzy i traktowania na równi z dojrzałymi. Ich zdolność do samostanowienia, do autonomii jawi się jako coś naturalnego i im należnego.

Zauważmy również, że pajdokracja bywa często wykorzystywana i używana przez ideologie niemarksistowskie i socjalistyczne, które w młodzieży widzą pewną grupę społeczną, która musi uzyskać emancypację, prawdziwe wyzwolenie. Bunt młodych – nie jest tu tylko sprzeciwem wobec zastanego stanu społecznego, ale jest koniecznym przejawem zwalczania podziałów, nierówności, ograniczeń, słowem jest nieuniknioną formą walki, jaka pojawia się w społeczności klasowej, zróżnicowanej. Jak się tu twierdzi, dopiero pojawienie się społeczności w pełni bezklasowej, złożonej z ludzi równych i w pełni wolnych do wszystkiego, uwalnia od antagonizmów i likwiduje samą instytucję władzy w społeczności na rzecz jakiegoś wspólnego powszechnego konsensusu, który służy wszystkim i samej jednostce. W tym ideologicznym paradygmacie pajdokracja jako forma dochodzenia do swych praw przez ludzi młodych, jako forma zdobywania uprawnień i wyzwala się – jest zjawiskiem „normalnym” i poniekąd nieuniknionym, potrzebnym do tego, aby proces rozwojowy (dziejowy) doszedł do swego kresu, tj. do jakiejś formy komunizmu. Irracjonalne a nawet ewidentnie złe skutki pajdokracji jawią się tu ostatecznie jako coś dobrego, bo destruującego „zły świat”. Nic więc dziwnego, że niemarksistowska, lewacka ideologia przenikając do pedagogiki, życia rodzinnego, form życia politycznego będzie promować pajdokrację.

¹⁶⁶ Zob. F. Koneczny, *O pajdokracji*, „Biblioteczka Słowa” 1912, nr 3.

Czy jednak pajdokracja, która przecież w istocie rzeczy jest zezwoleniem na decyzję młodych i dzieci, zezwoleniem na kierowanie sobą, (a także zezwoleniem na kierowanie innymi) może przynosić coś dobrego?

Pajdokracja z całą pewnością niejedno ma imię i niejedną posiada formę, jednakże jej funkcjonowanie przede wszystkim szkodzi tym, którzy jej używają. Oszukuje ona młodych co do ich podmiotowości i suwerenności, niszczy też najważniejszą wspólnotę ludzką, jaką jest rodzina, gdyż faktycznie znosi władzę rodzicielską, ojcowską, dewastuje także politykę, czyniąc z młodych środek manipulacji tych, którzy używają młodzieży do swoich celów.

Niestety pajdokracja jako pewna forma życia ludzkiego, społecznego posiada dziś wiele sił wspierających. Od strony antropologicznej wspiera ją naturalizm, negujący nie tylko fakt istnienia w każdym człowieku *lex fomitis*, ale także nadprzyrodzony wymiar bytowania człowieka i jego przeznaczenia. Naturalizm ten, tak mocno lansowany już w renesansie oraz oświeceniu, łączył się zawsze z naturalizmem ontologicznym, w którym cała rzeczywistość albo była dziełem przypadku (irracjonalizm, agnostycyzm) albo była czymś odwiecznie istniejącym, wykluczającym istnienie Absolutu (Boga) jako racji, przyczyny istnienia wszystkiego. Od strony epistemologicznej i etycznej towarzyszył mu agnostycyzm i relatywizm, często połączony z przekonaniem, że dobro lub zło (normy moralne), nie tylko są sprawą subiektywną i zależną do punktu widzenia, uwarunkowań, ale zasadniczo są efektem decyzji człowieka, są wartościami wykreowanymi przez jednostkę lub kolektyw.

Pajdokracja ma zatem swoje ideowe źródła przede wszystkim w „duchu i praktykach sofistycznych” i prowadzi do antagonizmów oraz ostatecznie do chaosu w osobie i życiu społecznym. Chaos ten pojawia się zawsze tam, gdzie zaneguje się samą istotę i instytucję władzy, gdzie we wspólnocie znika ktoś, kto nią kieruje i kto dokonuje w niej różnorodnych form korektury.

Znajomość historii ukazuje, że postulują pajdokrację głównie przeciwnicy realistycznego obrazu świata i człowieka. Realizm poucza, że sprawowanie władzy, czy to nad sobą, czy to nad innymi – jest formą działania moralnego, a zatem związanego z realizacją dobra, działania wiążącego się z odpowiedzialnością oraz ładem dobra, jaki się w świecie zastaje. Nie chodzi przecież we sprawowaniu władzy o to, by cokolwiek uczynić, ale by działać skutecznie i godziwie dla dobra, działać rozumnie nie powodując szkód i zła. Dziecko i młody człowiek nie może kierować sobą – bo właśnie jest dzieckiem i osobą młodą, bo nie ma tego, co dla kierowania jest konieczne, to jest nie ma jeszcze prawego, dojrzałego rozumu. Rozum ten istnieje w rodzicach i dlatego sprawowanie władzy należy do nich, a nie do dzieci.

Współczesny świat odrzucając władzę opartą na rozumie, promującą działania oparte na uczuciach, jakiś innych zasadach – łatwo może promować pajdokrację, która właśnie realizuje się bez rozumu i co za tym idzie także bez znajomości autentycznego dobra. Czy jednak działanie nierozumne może faktycznie prowadzić do czegoś dobrego? Czy może być środkiem do ludzkiego szczęścia, doskonałości? Z całą pewnością nie. Dlatego też pajdokracja, o czym wiedzieć nie chcą jej zwolennicy oraz ci, którzy ją realizują, jest nie tylko przyznaniem się do odrzucenia rozumu i jego kierowniczej roli, ale także jest tym, co prowadzi do nieszczęścia, do niedoskonałości, a zatem zła.

Pajdokracja a dobre sprawowanie władzy przez człowieka

Istnieje w naturze człowieka pewna siła i pęd, które nakazują mu nieustannie nie tylko zmierzać do dobra, ale także doskonalić się, zdobywać dobra wyższe, rozwijać się pełniej, lepiej¹⁶⁷. W kontekście tej siły pojawia się w człowieku potrzeba sprawowania władzy nad sobą i swym życiem. Każdy ją w sobie nosi i po krótkiej chwili refleksji może ją w sobie odnaleźć, może ją w sobie śledzić, choćby wtedy, gdy zastanawiamy się nad swoim działaniem i dokonujemy jego spełnienia. Zanegowanie w człowieku sprawstwa swego czynu byłoby dla istoty ludzkiej początkiem jej regresu, nieszczęścia – bo człowiek działa właśnie na mocy swego osądu, na mocy swej własnej auto-determinacji. Ma on zatem władzę nad sobą i musi jej używać, aby żyć i się rozwiać.

Właściwie urządzona kultura wraz z całym systemem wychowania i edukacji musi zatem liczyć się z tym, co jest w człowieku istotnego, i co stanowi zasadę jego działania, w tym z pragnieniem dobra i pragnieniem wreszcie własnej doskonałości, która spełnia się na mocy władztwa nad sobą.

Jednak życie ludzkie ukazuje, że nie wszystko, co człowiek wybiera, jest faktycznie dobre dla człowieka, że nie wszystko, co wybieramy nas doskonali. Bywają wybory ludzkie, które przynoszą człowiekowi nieszczęście, porażkę, a nawet hańbę i śmierć. Uświadomienie sobie tych spraw prowadzi zatem do wniosku, że trzeba nauczyć się dobrze wybierać, dobrze kierować sobą. Innymi słowy rozum podpowiada, że przed człowiekiem stoi zadanie zdobycia sztuki sprawowania władzy nad sobą, ale także nad innymi ludźmi, którzy są na wiele sposobów z nami związani.

Miał zatem rację Ojciec Jacek Woroniecki, gdy twierdził, że jako ludzie stoimy przed obowiązkiem ukształtowania w sobie umiejętności dobrego sprawowania władzy i nie możemy od umiejętności tej uciec¹⁶⁸. Jeśli jej nie nabędziemy – nie będziemy dobrze kierować sobą, a ostatecznie także innymi ludźmi, co przyniesie w konsekwencji liczne nieszczęścia i niedole, marną formę życia własnego i społecznego.

Sprawowanie władzy nad sobą, a także innymi ludźmi, czy to w rodzinie, czy narodzie i państwie – jest sprawą doniosłą moralnie, jest zagadnieniem od którego nie może uciec ani pedagogika, ani cały system edukacji, który przecież istnieje jakoś po to, by człowiek umiał właściwie kierować sobą. Kierowanie to wymaga nie tylko sprawności technicznych i formalnych, ale przede wszystkim ludzkiej rozumności i prawości woli, przez które wszelkie władztwo zostaje powiązane z realizacją dobra moralnego, a zatem dobra najważniejszego dla człowieka.

Współczesny trend ku utylitaryzacji wszystkiego, ku pragmatyzmowi i hedonizmowi – może wielce zaszkodzić dobremu sprawowaniu władzy, które dzięki ideologicznej presji może zostać podporządkowane korzyści lub też hedonistycznej pragmatyce, co ostatecznie przyczynia się do ogólnej demoralizacji człowieka i pogwałcenia hierarchii dobra. Edukacja i wychowanie mogą tu zostać narażone na tę demoralizację i formować człowieka tak, aby kierował siebie i innych ku korzyściom lub przyjemnościom, nawet wtedy gdy mają one niegodziwy charakter.

¹⁶⁷ Zob. A. Gmurowski, *Doskonałość chrześcijańska w myśl zasad św. Tomasza z Akwinu*. Gniezno 1934.

¹⁶⁸ „Widzimy tedy, że umiejętność rządzenia i rozkazywania w szczególny sposób zasługuje u nas, abyśmy się nad nią zastanowili: jest to jedno z centralnych zagadnień pedagogiki polskiej”, J. Woroniecki, *Umiejętność rządzenia i rozkazywania*, Warszawa 1992, s. 12; zob. także Z. Pańpuch, *Doniosłość antropologiczna pedagogiki Jacka Woronieckiego*, w: „Katolicka Etyka Wychowawcza”, Lublin 2013, s. 41–68. M. Krasnodębski *Pedagogika Jacka Woronieckiego i Feliksa Wojciecha Bednarskiego jako egzemplifikacja etyki tomizmu tradycyjnego*, „Studia Elckie” 2009, nr 11, s. 29–58.

Taki stan rzeczy musi budzić sprzeciw i to z wielu racji, przede wszystkim jednak z faktu zagrożenia ludzkiej godności, a także naturalnego ładu dobra, w którym żyje i działa człowiek. Ma tu znaczenie także samo rozumienie i funkcjonowanie władzy, która spełnia się tylko wtedy, gdy jest związana z dobrem prawdziwym, gdy jest rozumna i sprawiedliwa, gdy jest służbą w granicach praw ludzkich, naturalnych i Bożych. Uwolnienie władzy z pod słuszności i dobra, sprawiedliwości i prawa – jest prostą drogą do jej zwyrodnienia i faktycznej likwidacji. Nie jest ona bowiem wtedy tym, czym być musi: formą roztropnej działalności dla dobra.

By dobrze rządzić sobą, nakazywać określone działania lub ich zakazywać, a także by skutecznie przeprowadzać korekturę tego, co naprawy wymaga – potrzebne jest wiele rzeczy, lecz przede wszystkim właściwa dojrzałość duchowa, która daje możliwość samostanowienia o sobie, samoopanowania, samowładania sobą. Tego wszystkiego nie posiada przeważnie człowiek młody, zaś dziecko – jest właśnie dzieckiem nie tylko z racji wieku, ale właśnie z racji tejże niemocy kierowania sobą. Odkąd zatem dziecko, a następnie człowiek młody zyskuje szansę na rozpoznanie dobra, odnalezienie środków właściwych, które do dobra prowadzą, odkąd zyskuje realną moc panowania nad sobą i tym, co jest w jego władzy – nabywa uprawnienia do samodzielnego sprawowania władzy nad sobą.

Współczesny trend ideowy do udzielania prawa do różnych decyzji dzieciom oraz ludziom młodym, traktowania ich wyborów na równi z wyborami ludzi dojrzałych jest poważnym błędem, który ułatwia przenikanie ideologii pajdokracji do kultury. Wraz z przenikaniem tym nasila się zagrożenie dobra ludzi młodych, którzy myślą, że posiadają coś, czego faktycznie nie mają. Ludzie ci przypominają słabe i jeszcze nieopierzone pisklęta, które starają się wejść w rolę i działania istot dojrzałych, rozwiniętych w pełni. Pragną oni tak jak ich rodzice samodzielnie latać, więc wyskakują z gniazda i próbują wzbić się w powietrze. Niemoc ich skrzydeł, brak umiejętności i sił powoduje, że ich próba wznoszenia się i lotu – jest tylko początkiem bolesnego, jeśli nie śmiertelnego upadku. Do upadku tego zachęca każdy, kto promuje pajdokrację. Niekiedy czyni to z głupoty, ale także z nienawiści, do młodych. Bywa że współczesna promocja pajdokracji wypływa i z głupoty i z nienawiści zarazem.

Wiemy, że nie każdy dojrzałość ludzką, potrzebną do samodzielności działania posiada, ale nawet jeśli ją zdobył – musi ją w sobie nieustannie podtrzymywać, umacniać, rozwijać. Dobro bowiem, które mamy osiągnąć, dobro ważne – bywa najczęściej dobrem trudnym i kruchym, łatwo utracalnym przez człowieka. Przybliżenie się do niego wymaga od ludzi nie tylko wielu różnorodnych środków i sił, dobrze obmyślanego planu działania, ale także roztropności, która pozwala kierować ludzkim działaniem i nieustannie go korygować, tam, gdzie tego ono wymaga. Nic bowiem w ludzkim życiu tak samo się nie zdarza, ciągle żyjemy w zmieniających się okolicznościach i czasie, co ostatecznie sprawia, że dobre działanie może spełnić swój cel, tylko tam, gdzie jest żywy, właściwie ukształtowany ludzki rozum, gdzie jest silny cnotą roztropności dojrzały i odpowiedzialny człowiek¹⁶⁹.

Ludzka decyzja i jej wykonanie nie zależy tylko od ludzkiego rozumu. W decyzji bierze także udział ludzka wola, ta władza, w której budzi się miłość, pragnienie. Ona

¹⁶⁹ Zob. A. Maryniarczyk, *Recta ratio*, w: A. Maryniarczyk (red. nacz.), *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8 Lublin 2007, s. 672-674.

także jest obecna w decyzji i niemałą w niej pełni rolę. Faktycznie to wola ludzka dokonuje decyzji, to ona nakazuje określone działanie lub niedziałanie rozumowi, to ona sama może przyjąć lub też odrzucić budzące się w niej upodobanie dobra. Wola zatem podobnie jak i rozum musi być właściwie usprawniona, by móc pełnić w ludzkim czynie swą misję i zadania¹⁷⁰.

Ale i ona może ulec osłabieniu i nawet pewnemu zepsuciu, gdy na przykład zostanie zdominowana egoizmem, próżnością, butą, pychą, licznymi wadami. Staje się wtedy w człowieku nie tyle rozumną władzą pożądaną dobra, co ślepa i nieobliczalną siłą destrukcji, niszczenia, niezdolną do wyborów właściwych.

Pojawia się zatem przed nami także sprawa charakteru, tego ukształtowanego w sobie zespołu sprawności, które tak mocno wpływają na nasze decyzje, bo wpływają na nasz rozum i na naszą wolę. Charakter właściwy pozwala człowiekowi nie tylko doskonalić jego wolę i ułatwić jej działanie w decyzji ludzkiej, ale także służy rozumowi, który ma szansę na poznanie prawdy i uczynienia z niej czynnika formacyjnego dla sądu teoretyczno-praktycznego wybieranego przez wolę w akcie decyzyjnym. Charakter pozwala także na opanowanie i wykorzystanie tak ważnej w życiu każdego człowieka sfery emocjonalnej, która może intensyfikować działanie woli, może także działanie to deformować.

Można postawić tu pytanie: co wyżej przedstawione zagadnienia mają wspólnego z pajdokracją? Jak wiążą się z podejmowanym tu zagadnieniem ideowych źródeł pajdokracji? Otóż mają bardzo wiele i w istocie rzeczy pozwalają właściwie spojrzeć na próby jej wprowadzania w przestrzeń życia społecznego i rodzinnego. Pajdokracja godzi w istotę władzy nad sobą, bo opiera się na działaniu niedostatecznie racjonalnym. Pajdokracja jako forma władztwa człowieka niedojrzałego jest tylko pozorem czynu autentycznie ludzkiego, bo abstrahuje od dobra, bo dobro dla niej nie stanowi zasady działania. Zasadą tą jest ślepa samorzutność, fałszywa wolność i podmiotowość, pewna wylewność działającego, która nie prowadzi do umocnienia człowieka, do jego doskonałości.

Wnioski

Jeśli przez pajdokrację rozumiemy taki stan rzeczy, w którym ludzie młodzi lub też wprost dzieci zostają obdarowani taką samą formą władzy, co ludzie dorośli – to dostrzegamy, że dobra tego nie mogą oni należycie wykorzystać, bo nie ma w nich ani dojrzałego rozumu (roztropności), ani też właściwej prawości i siły woli, ani też ukształtowanego charakteru, który wspierałby sprawowanie władzy i naprowadzałby ich na to, co faktycznie dobre, piękne i prawdziwe, a przez to autentycznie doskonalące człowieka.

Już w starożytności, baczny obserwator życia ludzkiego jakim był Arystoteles, zauważył, że młodzi ludzie z racji wieku mają poważne trudności w kierowaniu sobą, gdyż emocjonalna strona ich życia bywa bardzo silna i często przeciwstawna działaniu prawego rozumu¹⁷¹. Kieruje nimi często ich emocjonalność czy ktoś, kto potrafi manipulować. Potrzebują oni rodziców, wychowawców i nauczycieli, którzy całym swym życiem służą dzieciom i młodzieży w nabywaniu przez nich sztuki kierowania sobą. Gdy sztuki tej nie

¹⁷⁰ Zob. M.J. Kempys, *Rola cnót moralnych...*, dz. cyt.

¹⁷¹ Zob. J. Łach-Kiereś, *Czy Arystoteles byłby dobrym coachem?*, „Człowiek w Kulturze” 2011/2012, nr 22, s. 235-241.

zdobędą, stracą szansę na piękne i godziwe życie, zostaną narażeni na liczne wady oraz zagrożenia, które mogą ich unicestwić.

Współczesna pajdokracja obecna w świecie zachodnim jest w dużej mierze efektem słabości rodziny, dowodem infiltracji kultury przez irracjonalizm oraz idealizm, jest także ogromnym wyzwaniem dla całej pedagogiki świata zachodniego. Co stanie się gdy zdominuje ona całość kultury, większość rodzin, szkół, uniwersytetów? Gdyby do tego doszło musiałby nastąpić ogromny regres cywilizacyjny w całej przestrzeni życia, który zawsze pojawia się tam, gdzie dominują ludzie infantylni, naiwni, słabi, bez mądrości. Czy do tego dojdzie? Może dojść, lecz nie musi. Wszystko zależy teraz od ludzi cnotliwych, dojrzałych. Nie może zabraknąć ich w rodzinach, szkołach i na uniwersytetach. Ich logos i etos, ale także miłość dobra, normalności oraz swego potomstwa, może powstrzymać zło i powrócić do naturalnego porządku, w którym nie ma ani pajdokracji, jest zaś władztwo dobrych, rozumnych ludzi, którzy prowadzą innych i siebie do pełni człowieczeństwa, do pełni wolności w prawdzie i dobru.

Rozdział 2

Teoria i praktyka organizowania partnerstwa społecznego uczelni z pozaszkolnymi placówkami oświatowymi

Swietłana Khlebik, Oleg Lisovets

Теорія і практика організації соціального партнерства університетів із закладами позашкільної освіти

Світлана Хлебик, Олег Лисовець

Актуальність проблеми

Прийняття Закону України «Про позашкільну освіту», розробка Концепції позашкільної освіти і виховання та затвердження низки нормативних та інструктивних актів за роки незалежності України розпочали новий етап вдосконалення та розвитку системи позашкільної освіти України. На законодавчому рівні було визначено державну політику в сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні освітні та виховні засади. Україна – єдина з держав пострадянського простору, де розроблено та прийнято комплекс законів прямої дії, спрямованих на функціонування і розвиток всіх складових систем освіти, в тому числі і позашкільної.

На практиці позашкільна освіта в Україні забезпечується закладами освіти, культури, мистецтва, фізкультури і спорту тощо. Особливе місце серед них належить закладам позашкільної освіти, які можуть швидко, мобільно реагувати на зміни, надавати дітям широкі та нетрадиційні можливості для покращення якості їх життя та інтенсивного формування позитивного ставлення до нього і передбачають активну взаємодію та співпрацю дорослих і дітей.

Водночас, аналіз теоретичних джерел і практики роботи позашкільля свідчить про те, що вони недостатньо відображають основні шляхи вдосконалення змісту і методики позашкільної освіти, методології діяльності закладів позашкільної освіти в Україні у сучасних умовах, можливостей використання взаємодії цих закладів із іншими соціальними інститутами громади.

Прогресивні тенденції в педагогічній практиці вимагають відповідної реакції психолого-педагогічної науки, функції якої полягають не лише в тому, щоб обґрунтувати актуальний стан педагогічної проблеми, а й визначити її перспективи. Отже, актуалізується питання наукового обґрунтування значних можливостей соціального партнерства закладів вищої освіти і закладів позашкільної освіти на шляху оптимізації виховного потенціалу цих інститутів виховання і навчання підростаючого покоління на основі сучасних теоретико-методологічних підходів та актуального практичного досвіду.

Аналіз останніх наукових досліджень

Аналіз наукових і методичних джерел з питань позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти засвідчує наявність широкого спектра досліджень різних аспектів їх функціонування та перспектив розвитку. Теоретичні основи організації і

здійснення позашкільної освіти закладені ще в педагогічних працях В. Вахтерова, Г. Вашенка, А. Макаренка, Є. Мединського, Н. Крупської, І. Огієнка, М. Пирогова, С. Русової, С. Сірополка, В. Сухомлинського, В. Чарнолуського, С. Шацького та ін. Окремі питання сучасних методологічних засад позашкільної освіти та виховання, позашкільної роботи представлені в працях вітчизняних учених І. Беха, В. Борисова, В. Вербицького, А. Капської, В. Мадзігона, Г. Пустовіта, Ю. Руденка, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко та ін. В їх дослідженнях поняття «позашкільна освіта» трактується як сукупність знань, умінь та навичок, які отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах.

Проблеми позашкільної роботи, організації вільного часу та додаткової освіти дітей та молоді висвітлено в наукових роботах російських, білоруських польських, словацьких, чеських учених, науковців з інших зарубіжних країн Л. Балясної, А. Золотарьової, М. Жумарової, А. Єгорової, О. Євладової, І. Ковалчікової, М. Коваль, Е. Кратофілової, Л. Логінової, Р. Кларійса, А. Скачкова, Н. Харінко, В. Федотової, М. Чекова, Н. Чернової, М. Шиманського та ін.

Особлива й серйозна увага науковців приділяється питанню соціальної адаптації дітей і підлітків, здійсненню інклюзивно-індивідуальних проєктів у позашкільній освіті. Інтерес до цього сектору можна пояснити тим, що в пошуках нових шляхів своєї діяльності та процесі переходу до нових форм розвитку вся робота позашкільля заснована на принципах гуманізму, толерантності, демократії та захисту прав дітей.

У той же час, на сьогоднішній день в позашкільній освіті має місце низка суперечностей, серед яких – *суперечність між*:

- законодавчо визначеним статусом позашкільної освіти і відсутністю цілісних досліджень щодо її теоретико-методичних основ;
- соціальним замовленням на позашкільну освіту і недостатньою розробкою нових науково обґрунтованих підходів до оптимізації її здійснення, організації інклюзивного простору для реалізації потреб різних категорій дітей та молоді;
- орієнтацією сучасної педагогічної науки і практики на впровадження нових організаційних форм і методів позашкільної освіти і недостатньою модернізацією змісту діяльності закладів позашкільної освіти у контексті соціального партнерства із профільними закладами вищої освіти.

Соціальне партнерство як науковий феномен взаємодії є предметом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних соціологів, політологів і соціальних педагогів. В. Бурляева, В. Галанов, Т. Еремеева, Г. Ібрагімов, Н. Ігнат'єв, Є. Кашленко, О. Морозова, Г. Мухаметзянова, Г. Семигін, В. Сохабеев соціальне партнерство розглядають як: соціальний ресурс освітнього закладу; систему договірних відношень; спосіб інтеграції інноваційної та освітньої діяльності учасників партнерства; форму чи технологію конструктивної взаємодії фахівців у колі професійних проблем із метою оптимізації прийнятих рішень; спільну діяльність різних соціальних груп; особливий тип взаємин, у якому зацікавлені різні соціальні групи й держава в цілому; необхідний процес створення єдиного соціокультурного простору, у якому знаходяться різні суб'єкти.

Проблема соціального партнерства закладів вищої освіти була предметом досліджень багатьох вчених: Т. Ваганової, Р. Каплан, Л. Колмік, В. Лосева, Д. Нортон, Г. Полякова та ін. Різні аспекти соціального партнерства розглядали соціальні педагоги О. Безпалько, С. Коляденко, Л. Пахомова, Ж. Петрочко, Н. Сайко та ін. Як стверджують науковці, партнерство проявляється у налагодженні зв'язків закладом вищої освіти з різними інститутами суспільства в основі якого є встановлення певного балансу інтересів сторін та інтеграції інтересів в єдине ціле. Результативність такої взаємодії залежить від чіткості визначення цілей, формулювання завдань, діяльності розподілу ролей, обов'язків і відповідальності всіх сторін на основі взаємних інтересів.

Позашкільна освіта розвивається як динамічна система в єдності всіх компонентів. Її розвиток визначається соціально-економічними чинниками та ієрархією ціннісних орієнтацій суспільства. При цьому взаємозв'язок системи позашкільної освіти із соціальним середовищем має відкритий характер і проявляється у змінах як середовища, так і системи загалом.

Система позашкільної освіти в Україні в нових соціально-економічних умовах перебуває у пошуку шляхів і засобів подальшого її розвитку. Серед них особлива роль належить приведенню змісту позашкільної освіти у відповідність до сучасних вимог і визначення таких форм, методів, засобів, що сприяють розв'язанню завдань навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості у вільний час в закладах позашкільної освіти у взаємодії з іншими соціальними інституціями і закладами освіти.

Наразі науковці усе більше акцентують свою увагу на питанні соціального партнерства закладів вищої освіти з іншими освітніми установами регіону, у тому числі – із закладами позашкільної освіти.

Поняття соціального партнерства

У загальному сенсі соціальне партнерство виступає як сумісна колективна діяльність різних соціальних груп, продуктом якої є позитивний взаємообумовлений результат. В економічній літературі соціальне партнерство – це такий тип і система відносин між працедавцями і найманими працівниками, при яких у межах соціального миру відбувається узгодження їхніх найважливіших соціально-трудоових інтересів. Словосполучення «соціальне» означає суспільне, тобто те, що відноситься до життя людей і їх стосунків у суспільстві; «партнер» (від французького слова партія) – учасник спільної діяльності¹⁷²

Основною технологією соціального партнерства є соціокультурний процес, який розуміється як послідовна зміна якості взаємодії або реалізації усвідомлених потреб суб'єктів соціальної системи. З точки зору змісту, соціальна взаємодія складається із сукупності інтересів, цілей, кроків з їх реалізації і зв'язків між цими компонентами. Основний принцип технологій партнерства полягає в збалансованому розширенні каналів соціокультурного взаємодії при орієнтації на загальне в інтересах кожного учасника.

¹⁷² Коляденко С. М. Партнерська взаємодія для здійснення соціальної підтримки студентської молоді в умовах ВНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Ніжин*, 2016. № 1. С. 134.

На падставі такоў етымалогіі можам прапанаваць вызначэння сацыяльнага партнерства в асветі – це такі тып і сістэма відносін між асветнімі закладамі і дзяржавнымі, недзяржавнымі та комерцыйнымі арганізацыямі, пры якіх у межах сацыяльнага міру та двостаронніх угод відбуваецца узгоджэння іхніх найважлівішых інтэресів.

В аснову відносін між сацыяльнымі партнерамі могуць быць пакладены прынцыпы, выраблены Міжнароднаю арганізацыяю праці (МОП), які маюць універсальны характар. Порядак із загальнымі прынцыпамі МОП, на якіх будуецца ідэалогія всіеў сістэмы сацыяльнага партнерства, існуюць спецыфічны правіла:

- прыняцця рашэнняў на базі партысіпацыі, таво та безпосередняю учасцю прычетных да праекту партнерів та іх выканавців;
- забеспечэння субсідарнастї управління акцыямі партнерства, таво прагнення делегуваць повнаважэння щодо прыняцця рашэнняў на якомога ніжчы рівень управління;
- забеспечэння сістэмнастї та ціліснастї у разробці управлінскіх рашэнняў, правядзення аналізу эфектыўнастї та доцільнастї партнерства;
- постыйна турбота пра своєчасна забеспечэння партнерства рэальнаю інфармацыяю та знаннямі в патрыбнаму абсязі;
- навука-метадычна забеспечэння партнерства, развотак мовы спілкування та співапраці партнерів, прагнозування, праграмування та планування пагоджэных партнерамі ініцыатыв;
- дотрымання вимог чыннага заканадаваства;
- вправаджэння безперервнага маніторынга развотку метадів і засабаў арганізацыйнаў та іншаў роботы, выкарыстоуваных сацыяльнымі партнерамі.
- выходзіць не з патрыбных, а з мажлівых вятрат та мажлівостей партнерів;
- рэальнастї та эфектыўнастї дасягнення меты партнерства¹⁷³.

Як зазначае С. Коляденка, механізм такога сацыяльнага партнерства спіраецца на дзяржавну нарматывна-прававу базу і праьявляецца чэрэз:

- дзяржавна сацыяльна замовлення – прынцыпы, правіла і палажэння фармування, размішчэння і выкарыстання на канкретнай аснові (чэрэз канкурсны механізм) замовлень на сацыяльны праграмы підпрыемствамі незалежна від форм власнастї, що знаходзіць свае відображэння у дзяржавнаму замовленні в галузі асветі;
- сацыяльна абслугоування – учасць сацыяльных партнерів в абслугоуванні замовніків асветніх паслуг, що абумовлена вимогамі акрэдытацыі та ліцензування навчальных закладаў;
- дзяржавна сацыяльна спансорства – надання асветнімі закладамі пільг некамерцыйным арганізацыям (повнае чы часткова звільнення від сплаты за карыстаування дзяржавным чы муніцыпальным майнама; маатэрыяльна-тэхнічна забеспечэння тащо);
- лобіювання – дапамога з боку асветян НДО у працэсі легалізацыі і прававога рэгулявання лобістскаў дьяльнастї недзяржавных арганізацый¹⁷⁴.

¹⁷³ Жданенка С. Б. Партнерська взаємодія у працэсі становлення грамадзянскага суспільства (сацыяльна-філасофскы аналіз): автореф. дис. ... канд. філасоф. наук: 09.00.03. Харків. 2003. 16 с.

¹⁷⁴ Коляденка С. М. Партнерська взаємодія ... С.135.

До сфери соціального партнерства закладів вищої освіти та закладів позашкільної освіти входять питання:

- впровадження ступеневої підготовки фахівців за наскрізними навчальними планами і програмами, повний перехід на навчання за Державними стандартами;
- досягнення консенсусу з питань забезпечення часткової, вторинної або повної зайнятості студентів;
- створення додаткових робочих місць на засадах державного соціального замовлення;
- організація оптимального режиму проходження виробничих практик студентами ЗВО;
- оновлення навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх спеціалістів з використанням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій;
- забезпечення соціальних партнерів навчально-методичними розробками з боку випускових кафедр закладів вищої освіти;
- ведення взаємного стажування викладачів та співробітників партнерських організацій;
- підготовка та видання спільної навчально-методичної літератури;
- співпраця соціальних партнерів ЗВО з усіма підрозділами та службами закладу;
- реалізація соціально значущих програм, соціальних проєктів та акцій спільними зусиллями на паритетних умовах.

Партнерство у сфері вищої освіти розглядається як один з аспектів партнерства соціального, це особливий тип взаємодії освітніх установ з усіма соціальними інститутами, а також територіальними органами управління, яке націлене на максимальне узгодження і реалізацію інтересів усіх учасників цього процесу.

У міжнародній практиці соціальне партнерство у освіті прийнято розуміти як взаємодію з суб'єктами економічного життя і сфери праці з метою підвищення ефективності професійної освіти і задоволення попиту на вміння та компетенції робочої сили на ринку праці.

Соціальне партнерство закладу вищої освіти можна розглядати, як: соціальний ресурс освітнього закладу; фактор стабілізації регіонального ринку праці; спосіб інтеграції інноваційної та освітньої діяльності учасників партнерства з метою позитивних соціально-економічних змін; технологію взаємодії фахівців у колі професійних проблем із метою оптимізації прийнятих рішень; певний тип взаємин, у якому зацікавлені різні соціальні групи й держава в цілому; механізм розвитку соціально-інноваційних процесів у самому закладі вищої освіти.

Соціальне партнерство в освіті – це особливий тип взаємодії освітніх установ, в тому числі ЗВО з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, яке націлене на максимальне узгодження і реалізацію інтересів усіх учасників цього процесу¹⁷⁵

На думку вчених І. Смирнова і Є. Ткаченко «... Освіта так само, як і всі соціальні інститути не здатна «розвиватися як замкнута самодостатня система», тому

¹⁷⁵ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: 2-ге вид. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.

неабходнае стварэння механізмаў сацыяльнага партнёрства суб'ектў асветна-вуховнага працэсу»¹⁷⁶.

Сацыяльнае партнёрства мае выгляд вигіднага спўвробітніцтва суб'ектў мікрасацыюму, спрямованых на дасягнення поставленых цўлей.

Фундамент панятта «сацыяльнае партнёрства» становіць сацыяльнае взуаемадўя. Науковцў трактуюць сацыяльнае взуаемадўю, як спосіб сацыяльнага буття, що базуецься на ідеалагічнаму відношенні сацыяльных суб'ектў і забеспечуе адність і гарманізацыю сацыяльных структураў, маючы кінцеваю метою вироблення стратэгіі адных дўй адкрых асобистостей, сацыяльных груп і спільнот¹⁷⁷.

Партнёрства із закладами позашкільнаї асветы

Взуаемадўя закладаў позашкільнаї асветы із педагогічнымі кафедрамі закладаў вущої асветы полягае у тому, що установи позашкільнага вирокустовуютьс'я як бази арганізацыі навчальна-прафесійнаї дўяльноты студентў, які повинні реалізавувати свўй патенцыал як суб'екты практычнаї підготовки майбутніх фахўвцў через теаретично аб'рунтовану систему взуаемадўі з закладами вущої асветы.

Для взуаемадўі закладаў вущої та позашкільнаї асветы актуальнаю є праблема посилення практыкооріентаванага навчання майбутніх фахўвцў. Її вирішення на рўвні ЗВО можливе через розробку відповідних асветніх праграм чи вносення змін/доповнень до праграм підготовки педагогў, впровадження та шырокае застосування новых форм і методў навчання (практыкум, групова робота, праектні методи, робота в інклюзивнаму середовищі закладу позашкільнаї асветы), а також поширення новых підходў до забеспечення якасты підготовки фахўвця.

Важко здўйснювати дўйсно практыко-оріентаване навчання студентў для роботи в закладах позашкільнаї асветы сацыяльна-реабілітацўйнаго напрямку без участы в цўьому працэсі й актывнаї підтримки професійнаго спўвтовариства фахўвцў-практыкўв. У зв'язку з цим важливо побудувати оптимальну для рэгіону модель взуаемадўі теарыі і практыки сацыяльнаї роботи із закладами позашкільнаї асветы та вуховання дўтей та молоді.

Як учасників партнёрскаї взуаемадўі в рэгіоні у сфері сацыяльнаї роботи та позашкільнага вироку варто вклучати суб'ектў теаретичнаго знання (факультет психологіі та сацыяльнаї роботи в асобі викладачў і студентў) і суб'ектў практычнаго поля позашкільнаї роботи. Предметом взуаемадўі закладаў вущої асветы із закладами позашкільнаї асветы є:

- створення умов для підтримки практыко-оріентаваных методў через побудову експериментальнаго простору для їх апробацыі, новых форм взуаемадўі викладачў і методистўв практыки з позашкільнаї асветы за моделлю супервїзіі;
- побудова моделі фахўвця сацыяльна-реабілітацўйнаго напрямку позашкільнаї асветы з точки зору професіонала-педагога, що працює в рэальнаму практычнаму полі;

¹⁷⁶ Коляденко С.М. Теаретико-концептуальні засады сацыяльнага партнёрства ВНЗ та державных і недержавных арганізацўй. *Наукові записки Ніжинського державнаго університету імені Миколи Гоголя*. Ніжин, 2016. № 5. С. 41-46.

¹⁷⁷ Гринкруг Л. С. Обновление образовательной системы вуза: модель взаимодействия с внешней средой. *Университетское управление: практика и анализ*. 2011. № 3. С. 29-36.

- спільна ўдзел у вытворчым крытэрыі якасці падрыхтоўкі спецыялістаў пазашкільнай та інтэгральнай адукацыі;
- рэальна экспертыза якасці, эфектыўнасці, сапраўднасці метадаў навчання спецыялістаў;
- арганізацыйна-кансультацыйна праца з стварэння пазашкільных устаноў новага тыпу за мадэллю пазашкільна та інтэгральна адукацыі.
- Умовамі здзяйснення ўзаемадзейнасці ЗВО з устаноў пазашкільнай адукацыі ў межах лакальнай платформы можна назваць наступныя:
 - укладення дагавораў пра супрацоўніцтва з устаноў і арганізацыямі пазашкільна за заяўленымі ў праекце напрамкамі;
 - наяўнасць у практычных устаноў спецыялістаў з прафесійнай спецыяльнасцю адукацыі з сацыяльна-рэабілітацыйнай працы ў інтэгральнай адукацыйнай сродку пазашкільнага навчання та выхавання дзяцей і моладзі з асаблівымі адукацыйнымі патрэбамі та досведам працы ў гэтай сфера;
 - навукова-метадычнае та фінансавое забяспечэння розных форм ўзаемадзейнасці;
 - адкрытасць адукацыйных устаноў інновацыям, новаму досведу ў галізе прафесійнай працы ў пазашкільнай інтэгральнай адукацыйнай сродку.

Сацыяльнае партнерства ё адным з шляхаў разбудовы сучаснай дэмакратычнай адукацыі, актывізацыі ўсіх, каму не байдужа доля устаноў адукацыі праз аб'яднанне рэзерваў, сіл, з выкарыстаннем набытага досведу та сучасных метадаў сацыяльнага партнерства. Зацікаўленасць устаноў адукацыі ў партнерстве ё очевиднай. Відносіны партнерства неабходны для стварэння умоў для ўсебаўнага развіцця асаблівасці студэнта, рэалізацыі яго здібнасцей, творчага патэнцыяла. Складовымі сацыяльнага партнерства ё змест партнерскай акцыі, этапы; прынцыпы я рэалізацыі; матавацыя ўдзельнікаў да выканання такой акцыі; экспертыза працэсаў, што суправаджаюць сацыяльнае партнерства¹⁷⁸.

Адным з першых крокаў для наладжвання рэальнага партнерства ЗВО і ЗПО стала правядзення ў 2017 р. Усеўкраінскага круглага стала «Пазашкільна адукацыя: стан, выклікі, перспектывы». Арганізатарамі заходу выступілі Міністэрства адукацыі і навукі Украіны, Нацыянальная акадэмія педагагічных навукаў Украіны та Інстытут праблем выхавання НАПН Украіны. Круглы стіл мав за мету разгляд перспектыв развіцця пазашкільнай адукацыі ў умовах рэфармування сістэмы адукацыі, дэцэнтралізацыі та супільных выклікаў; абгаворэння актуальных пытанняў матэрыяльна-тэхнічнага забяспечэння та фінансавання пазашкільнай адукацыі, ўзаемадзейнасці інстытутаў грамадзянскага супільства і устаноў пазашкільнай адукацыі; нацыянальна-патрыятычнага выхавання дзяцей та ўнівэрсытэцкай моладзі, інтэгральнай адукацыі ў устаноў пазашкільнай адукацыі.

Удзел у працы круглага стала ўзялі як навуковцы, так і практыкі – кіраўнікі цэнтраў пазашкільнай адукацыі, арганізацыйна-управління адукацыі, устаноў пазашкільнай адукацыі. Удзельнікі круглага стала відзначалі, што ў складных умовах развіцця краіны, відраджэння ўкраінскай нацыі і рэфармування сацыяльна-эканамічнай сферы пазашкільна адукацыя мав вагоме значэння і ё с'ёгудні адным з найбольш важлівых інстытутаў выхавання і сацыялізацыі дзяцей та моладзі, створае умовы для фармування нацыянальнай ідэнтычнасці, сацыяльнага развіцця та творчай самарэалізацыі дзяцей,

¹⁷⁸ Шейка В. М. *Культура. Цывілізацыя. Глобалізацыя (кінець XIX – пачаток XXI ст.)*. Харків, 2001. 520 с.

сприяє їхній соціальній захищеності та професійній орієнтації, профілактиці негативних проявів у молодіжному середовищі. Система позашкільної освіти України також є провідною у вирішенні завдань організації дозвілля молоді, що є одним із 15 пріоритетних напрямів у роботі з молоддю, визначених Генеральною Асамблеєю ООН у Всесвітній програмі дій, що стосуються молоді.

У розвитку позашкільної освіти України наявні як позитивні, так і негативні тенденції. За даними Міністерства освіти і науки України у системі освіти функціонує 1395 позашкільних навчальних закладів. У них навчається 1 млн. 231 тис. 644 дітей, що складає 33,3 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Позитивною тенденцією в останні роки стало розширення мережі центрів військово-патріотичного виховання, яких сьогодні налічується 540, в гуртках, групах та інших творчих дитячих і молодіжних об'єднаннях яких навчається 7 728 дітей та молоді.

Відмічено, що залишаються нерозв'язаними наступні проблеми: недотримання місцевими органами влади й управління освітою Закону України «Про позашкільну освіту» щодо збереження і розширення мережі позашкільних навчальних закладів; поступове скорочення кількості гуртків і творчих об'єднань, а відтак і дітей, які навчаються у позашкільних навчальних закладах всіх без винятку регіонів України; незадовільне матеріально-технічне забезпечення позашкільної освіти місцевих рівнів (особливо районних і сільських); незадовільний стан соціального захисту педагогічних працівників та рівень підготовки майбутніх педагогів у галузі позашкільної освіти, що може призвести до дефіциту кваліфікованих педагогічних кадрів. Водночас, військові дії на території двох областей України вносять корективи у діяльність позашкільних навчальних закладів, погіршують їх матеріальний стан, створюють труднощі із наданням якісних освітніх послуг.

Учасники круглого столу, обговоривши актуальні питання розвитку позашкільної освіти в Україні, розробили рекомендації Міністерству освіти і науки України, НАПН України, місцевим органам виконавчої влади і місцевого самоврядування, закладам позашкільної освіти, серед яких:

- забезпечити умови для ефективної діяльності закладів позашкільної освіти щодо створення умов для розвитку особистості, здобуття якісної позашкільної освіти на безоплатній основі дітьми і молоддю із соціально незахищених верств населення, дітей переселенців із тимчасово окупованого Криму та зони АТО, а також дітьми та молоддю з особливими потребами;

- актуалізувати науковий і методичний супровід позашкільної освіти, сприяти розробленню, публікації і впровадженню сучасного науково-теоретичного та якісного програмно-методичного забезпечення позашкільної освіти.

Зкладам позашкільної освіти:

- актуалізувати виховний потенціал системи позашкільної освіти, орієнтувати соціально-педагогічні виховні системи закладів позашкільної освіти на виховання свідомих громадян України, які знають і поважають її історію і культуру, готові сприяти її розвитку; формувати у зростаючій особистості цінності та компетентності, необхідні для життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві;

– сприяти розробленню і системному упровадженню інноваційних навчальних технологій та ефективних інтерактивних методик у навчально-виховному процесі закладів позашкільної освіти;

– вжити заходів для розвитку соціального партнерства у позашкільній освіті, розширення співпраці позашкільних навчальних закладів із загальноосвітніми і вищими навчальними закладами, органами управління освітою, міжнародними громадськими організаціями, зокрема, Європейською асоціацією установ неформальної освіти дітей і молоді (EAICY).

Також у 2017 р. згідно з розпорядженням Президента України від 29.05.2017 р. №114/2017-рп проведено наукове дослідження «Розроблення сучасної концепції позашкільної освіти в умовах децентралізації» (науковий керівник – проф. О. Биковська, завідувач кафедри позашкільної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова). Результатом дослідження стала Концепція позашкільної освіти, яка окреслила основи положення щодо системи позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти та стратегічних векторів розвитку позашкільної освіти в умовах реалізації нового Закону України «Про освіту». Концепція визначила стратегію дій і обумовила важливість подальших кроків у розробці документу «Стратегія розвитку позашкільної освіти».

Наступним кроком стало проведення *Стратегічної сесії з розвитку позашкільної освіти* (25.06.2018 р., м. Київ), організованої Міжнародною асоціацією позашкільної освіти спільно з Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти, Національною академією педагогічних наук України, Міністерством освіти і науки України, Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова. Важливими рішеннями заходу стали:

1. Здійснити реалізацію освітньої політики у сфері позашкільної освіти як одного з пріоритетних завдань держави, розвиток системи позашкільної освіти України відповідно до сучасних умов, світових тенденцій і викликів.

2. Забезпечити рівний доступ до позашкільної освіти, розвиток мережі закладів позашкільної освіти, відповідність інфраструктури позашкільної освіти України потребам і запитам населення, середовище, сприятливе для навчання впродовж життя.

3. Модернізувати зміст, форми та методи позашкільної освіти на основі світових та національних надбань, усталених традицій та сучасних підходів.

4. Забезпечити зростання професійної компетентності педагогічних працівників, відповідальність за результати освітньої діяльності.

5. Підвищити роль суспільних інституцій, батьків, громадськості у розвитку позашкільної освіти, забезпечення її престижу.

Це дало можливість оптимізувати можливості закладів вищої освіти щодо створення нових спеціальностей і освітньо-професійних програм.

Досвід партнерства у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя

У Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи підготовка фахівців для сфери позашкільної освіти розпочалася у 2020 р. у межах спеціальності 011-освітні, педагогічні науки за

освітньо-професійною програмою «Позашкільна та інклюзивна освіта» для здобувачів другого рівня вищої освіти. Метою ОПП є забезпечення здобувачам освіти отримання теоретичних знань і практичних умінь у сфері позашкільної та інклюзивної освіти, підготовка висококваліфікованого фахівця, здатного професійно застосовувати на практиці сучасні педагогічні форми, методи та прийоми. Зазначена освітня програма забезпечує професійну мобільність магістрів, здатних використовувати сучасні концепції, методи, інструментарій, творчо здійснювати професійну діяльність у позашкільній та інклюзивній освіті, застосовувати інноваційні підходи в організації їх партнерської взаємодії, оволодіння навичками науково-дослідницької та проєктної діяльності.

Першочерговим аспектом реалізації програми в освітньому процесі університету і підготовки фахівців такого рівня є налагодження партнерської взаємодії із закладами та установами позашкільної освіти регіону. Це особливо важливо для постійного діалогу з роботодавцями, практиками щодо якості та змісту підготовки фахівців. Ефективною формою налагодження такого діалогу стала організація круглого столу «Партнерська взаємодія закладів вищої освіти із закладами та установами позашкільної освіти», який був проведений 25 вересня 2020 року в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Його метою стало обговорення стану, актуальних проблем позашкільної освіти і визначення подальших перспектив її розвитку, побудови цілісної концепції взаємодії закладів вищої і позашкільної освіти на засадах партнерства. У роботі Круглого столу взяли участь керівники та фахівці закладів позашкільної освіти м. Ніжина та Ніжинського району (будинки-дітей та юнацтва, станція юних техніків, Ніжинська районна школа мистецтв, Ніжинський міський молодіжний центр, дитячий заклад оздоровлення і відпочинку «Зефір» та ін.), викладачі та студенти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. У резолюції круглого столу наголошено на необхідності створення платформи для проведення спільних засідань, семінарів, конференцій, круглих столів з наукових і методичних проблем позашкільної освіти; видання спільної наукової та науково-методичної продукції; розробки і реалізації спільних проєктів та програм у сфері позашкільної освіти; залучення фахівців позашкільної сфери до вдосконалення освітньої програми «Позашкільна та інклюзивна освіта», до проведення майстер-класів, до участі в аудиторних заняттях, до організації практики студентів; використання потенціалу студентського волонтерського корпусу в роботі закладів позашкільної освіти; консолідації зусиль з вирішення актуальних проблем у сфері позашкільної освіти, упровадження інновацій, популяризації різних форм змістовного дозвілля дітей та молоді.

У листопаді 2020 р. кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя було проведено III Міжнародну науково-практичну конференцію «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери», одним з важливих напрямів роботи якої став напрям «Партнерська взаємодія у сфері позашкільної освіти». Ця ініціатива дозволила зробити наступні кроки в організації партнерської взаємодії з установами і закладами позашкільної освіти м. Ніжина на шляху видання спільної наукової та науково-методичної продукції, розробки спільних проєктів та програм. Один з таких проєктів вже почав втілюватися у життя. Це реалізація навчальної програми з вивчення жестової мови у межах соціального проєкту «Почуй мене». Результати цього проєкту

мають сприяти актуалізації і методичного забезпечення одного з аспектів питання інклюзії у позашкільній освіті.

Висновки

Змістом соціального партнерства в загальному вигляді є партнерська взаємодія, яка передбачає об'єднання зусиль різних суб'єктів (соціальних партнерів) заради спільно визначених цілей, формою якої визначено рівноправне спілкування суб'єктів дій, які пристосовуються один до одного з метою спільного пошуку шляхів розв'язання певних проблем чи реалізації нових можливостей. Партнерство залежить від культурно-освітнього потенціалу, традицій, ставлення можливих партнерів один до одного, рівня економічного потенціалу тощо. Партнерство ґрунтується на співпраці, на спільних інтересах та потребах, добровільності участі у партнерській акції, рівноправності усіх партнерів у межах виконання партнерської угоди (програми, проєкту), відповідності змісту, цілей та наслідків вимогам законодавства в сфері освіти.

Партнерство відрізняється від поодиноких розрізнених дій саме змістом, пріоритетом загальних інтересів і цілей над інтересами окремого партнера. Саме тому вважаємо за доцільне для кожного напрямку партнерства розробляти довгострокові цільові програми (проєкти), які можуть бути об'єднані у загальну програму соціального партнерства навчального закладу в галузі вдосконалення і розвитку системи освіти.

Налагодження співпраці у партнерській взаємодії університету з закладами і установами позашкільної освіти передбачає створення організаційної структури в межах ЗВО. Вона повинна здійснювати координацію діяльності основних суб'єктів партнерства, детерміновану певними ціннісно-нормативними системами, які визначаються закріпленими на рівні органів самоврядування громади певними нормативними документами, культурно-ціннісними зразками соціальної взаємодії прийнятим в громаді.

Такою структурою може стати науково-дослідна лабораторія, основною метою діяльності якої є наукове дослідження і дослідно-практична розробка питань консолідації зусиль у вирішенні актуальних проблем у сфері позашкільної та інклюзивної освіти, впровадження інноваційних технологій в організацію дозвілля дітей та молоді у громаді, актуалізації волонтерського потенціалу студентської спільноти закладу вищої освіти в організації інклюзивного простору установ позашкільної освіти, організації спільних проєктів.

Rozdział 2

W poszukiwaniu nowych kompetencji współczesnego nauczyciela. Partnerstwo rodziców i nauczycieli w kreowaniu przestrzeni aksjologicznej dziecka

Beata Komorowska

Aktualność podjętej problematyki

Ostatnie lata charakteryzujące się zmianą w wielu dziedzinach życia będących konsekwencją przemian społeczno-kulturowych, cywilizacyjnych, rozwoju nauki i techniki, w istotny sposób wpływają na edukację szkolną, stawiając przed nią, a tym samym przed podmiotami szkoły coraz to nowe wyzwania i zadania. Implikują dyskurs zarówno teoretyków, jak i praktyków dotyczący poszukiwania sposobów wspierania rozwoju dziecka, wyzwalania jego potencjału i stwarzania przestrzeni sprzyjającej uczeniu się i nabywaniu doświadczeń niezbędnych dla rozwoju poznawczego, emocjonalnego, społecznego, moralnego i stymulującej rozwój fizyczny. Zmiany w szkolnictwie generowane przez założenia poszczególnych reform, zarówno te strukturalne, jak i programowe wymagają także od nauczycieli wciąż nowych kompetencji, a nierzadko nowego ujęcia, czy nawet redefinicji tych wcześniej już ukształtowanych. Proces dydaktyczno-wychowawczy jest dziś wyjątkowo dynamiczny, „żywy”. Dzieje się tak z powodu znaczących zmian jakie zaszły w ostatnich latach w obszarze m.in. dostępu do informacji, możliwości wykorzystania technologii informacyjnych w pracy dydaktyczno-wychowawczej, wiedzy, umiejętności i potrzeb z jakimi uczniowie „przychodzą” do szkoły, którzy są poddawani socjalizacji w świecie cyfrowym. Zmiany te z jednej strony otwierają nowe możliwości, sprzyjają jakości pracy, z drugiej jednak mogą generować problemy wychowawcze i nowe, niespotykane dotychczas sytuacje trudne w pracy pedagogicznej motywując do poszukiwania nowych obszarów pracy i innowacyjnych rozwiązań. Nauczyciel wciąż staje przed sytuacjami wymagającymi wartościowania, podejmowania decyzji. Ciągły rozwój zawodowy nauczyciela więc – jak pisze Ch. Day „jest konieczny, by dotrzymać kroku zmianom, dokonywać rewizji i uaktualniać własną wiedzę, umiejętność i wizję tego, czym jest dobre nauczanie”¹⁷⁹. Wyzwaniom XXI wieku, jak pisał już pod koniec XX wieku K. Denek, „może sprostać tylko człowiek wszechstronnie wykształcony i kompetentny, zdolny do myślenia w kategoriach innowacyjnych, energiczny, sprawny, wrażliwy na wartości i uznający je za drogowskazy, czyli człowiek pełny”¹⁸⁰. Dotyczy to zarówno nowych kompetencji, w jakie należy wyposażać uczniów, ale tak samo odnosi się do tych, niezbędnych w zawodzie nauczyciela.

Głównym megatrendem współczesnych czasów jest rozwój technologii, cyfryzacja i automatyzacja, wyznaczające zmiany na rynku pracy, nowe obszary kompetencji przyszłych pracowników, a tym samym zmiany w edukacji umożliwiające wyposażanie uczniów w te nowe kompetencje. Tak by przede wszystkim człowiek był zdolny do funkcjonowania w nowej cywilizacji informacyjnej. Należy jednak pamiętać, że celem edukacji jest rozwój człowieka, a nie rozwój techniki, tak by potrafił on w sposób godny, w

¹⁷⁹ Ch. Day, *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*. Gdańsk 2004, s. 17.

¹⁸⁰ K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Warszawa 1998, s. 214.

oparciu o zasady moralne korzystać z dóbr cywilizacji. Dlatego bardzo ważne jest tu, by obok kształtowania kompetencji twardych, mierzalnych potwierdzanych certyfikatami kształtować także te, które pozwalają nie zatracić *humanitas* i zdominować człowieka przez technikę. Są to głównie kompetencje aksjologiczne związane z wartościowaniem. To właśnie ten obszar dotyczący rozwoju moralnego dzieci i wprowadzania ich w świat wartości w świecie zdominowanym przez technologie informacyjne w niniejszym opracowaniu obrano za kluczowy. Zaś za główną kompetencję nauczyciela w tym obszarze uznano umiejętność tworzenia i podtrzymywania relacji partnerskich z rodzicami w obszarze wspierania uczniów w budowaniu ich świata wartości. Punktem wyjścia dla poniższych rozważań jest teza, że partnerstwo rodziców i nauczycieli w istotny, pozytywny sposób wpływa na kształtowanie się przestrzeni aksjologicznej dzieci w młodszym wieku szkolnym i warunkuje jakość wychowania do wartości. Całość rozpatrywana będzie na tle i w powiązaniu ze zmianami zachodzącymi we współczesnej szkole i w szerszej perspektywie społeczno-kulturowej.

Kompetencje nauczyciela

Pojęcie kompetencji definiowane jest najczęściej jako „zbiór wiedzy, umiejętności, dyspozycji oraz postaw i wartości niezbędnych dla skutecznej realizacji założonych zadań”¹⁸¹, czy te ujmowane jako integracja wiedzy, umiejętności, postaw, motywacji i wartościowania¹⁸². Analizując obszar historii szkoły stosunkowo wcześniej odkryta została zależność pomiędzy nie tylko wiedzą, ale i umiejętnościami oraz cechami osobowości nauczyciela a efektywnością ich pracy dydaktycznej i wychowawczej. Wielu autorów podejmowało i podejmuje się w swoich badaniach i rozważaniach naukowych opisanie kompetencji zawodowych nauczyciela i próby ustalenia ich typologii. Złożoność i wieloaspektowość zadań nauczyciela oraz specyfikę zawodu nauczycielskiego, zaprezentował Komitet Nauk Pedagogicznych PAN w swojej typologii kompetencji. Wyróżnione w niej zostały ogólne standardy działań nauczycieli, oraz szczegółowe umiejętności intelektualne i praktyczne – pogrupowane w kategorie kompetencji:

- prakseologicznych, obejmujących szczegółowe umiejętności z zakresu planowania, organizowania i ewaluacji procesów edukacyjnych;
- komunikacyjnych, które wyrażają się w skuteczności zachowań językowych w sytuacjach edukacyjnych;
- współdziałania, przejawiających się w zachowaniach prospołecznych i integracyjnych;
- kreatywnych, dzięki którym nauczyciel jest zdolny do innowacyjności i twórczego podejścia do zadań;
- informatycznych, które – przy opanowaniu języka obcego i nowych technologii – pozwalają nauczycielowi korzystać z nowoczesnych źródeł informacji;
- moralnych, stanowiących podstawę odpowiedzialności i etyki zawodowej¹⁸³.

¹⁸¹ J. Bielski, *Kompetencje ucznia i kompetencje nauczyciela*, „Lider” 2001, nr 2.

¹⁸² Zob. K. Stech, *Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenie na problem*, w: *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, red.: K. Ferencz, E. Kozioł Zielona Góra 2002.

¹⁸³ Zob. K. Denek, *Kształcenie zawodowe nauczycieli w kontekście reformy edukacji*, w: *Problemy pedagogiczne na przełomie XX i XXI wieku*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Opole 2000.

W niniejszym opracowaniu w sposób szczególny zwrócona zostaje uwaga na poszukiwanie tych kompetencji nauczycieli, które są odpowiedzią na potrzeby zmieniającej się szkoły.

Jak podkreśla D. Pankowska „zmiany społeczne określają nowe obszary w edukacji, które wymagają nowych kompetencji. Wykraczają one poza kanon podstawowej wiedzy, umiejętności i postaw stanowiących przygotowanie zawodowe”¹⁸⁴. Z syntezy przedstawionej przez Autorkę wynika, że w literaturze wśród takich kompetencji wymienia się m.in. te w zakresie edukacji informatycznej i medialnej, obywatelskiej, regionalnej, kulturalnej, zdrowotnej, integracyjnej, wielokulturowej, kompetencje diagnostyczne, metodologiczne czy terapeutyczne¹⁸⁵. Do tej swoistej „mapy” kompetencji warto dodać też te dotyczące współpracy, partnerstwa i integracji podmiotów szkoły wokół problematyki wychowania do wartości i te, które pozwalają wspierać uczniów w tym, by w świecie ciągłych zmian potrafili odnaleźć stałe punkty odniesienia. Na tym zostanie skupiona uwaga w dalszej części opracowania.

Przestrzeń aksjologiczna i jej uwarunkowania

Przestrzeń aksjologiczną człowieka wyznaczają uznawane przez niego wartości, wśród nich wartości i antywartości oraz ich hierarchia¹⁸⁶. W przestrzeni tej znajdują się te wszystkie wartości, z którymi człowiek zetknął się w życiu, poznał je i zaakceptował. Wartości te pod wpływem różnych życiowych doświadczeń, a przede wszystkim oddziaływań wychowawczych, głównie w okresie dzieciństwa, przyjmują strukturę hierarchiczną, która odpowiada za podejmowane przez człowieka decyzje, wybory osobiste, zawodowe, nadając kształt i sens ludzkiemu życiu.

Szczególnej uwagi z perspektywy rozwoju człowieka nabiera okres kształtowania się przestrzeni aksjologicznej i tzw. „kręgosłupa moralnego” mający miejsce w dzieciństwie. Doświadczenia z tego okresu i sytuacje aksjologiczne stwarzane przez dorosłych budują fundamenty dla hierarchii wartości dzieci, które w późniejszym życiu trudno jest zmienić. Mimo, że hierarchia wartości nie jest raz na zawsze ustaloną ich gradacją¹⁸⁷, i mogą w niej następować zmiany, pod wpływem różnych czynników zmieniających się z ciągu życia środowisk, potrzeb czy sytuacji losowych, to jednak ten „trzon” wyniesiony z dzieciństwa najczęściej pozostaje. Przyjmując więc z jednej strony, że przestrzeń aksjologiczną dziecka stanowią i określają uznawane i szanowane przez niego wartości, z drugiej zaś fakt, że młody człowiek styka się z wartościami, obserwując zachowania dorosłych lub uczestnicząc w sytuacjach aksjologicznych przez nich zaaranżowanych, można przyjąć, że świat wartości dziecka tworzą dorośli obecni w jego najbliższym środowisku. Przestrzeń ta jest więc w dużej mierze odzwierciedleniem świata wartości znaczących dla dzieci dorosłych.

Pojęcie przestrzeni aksjologicznej wyprowadzone jest z personalizmu, który – jak podkreśla M. Kunicka – „nie zakłada równorzędnej pozycji dziecka i dorosłych w kontekście wyborów aksjologicznych, tj. nie respektuje absolutyzacji wolności. Dziecko

¹⁸⁴ D. Pankowska, *Kompetencje nauczyciela – próba syntezy*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. XXXVI, z.3.

¹⁸⁵ Tamże.

¹⁸⁶ Zob. J. Tischner, *Studia z filozofii świadomości. Dzieła zebrane*, Kraków 2006, s. 400.

¹⁸⁷ Zob. B. Komorowska, *Hierarchia wartości*, w: *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Radom 2016, s. 400.

gromadzi wzory wartości, które oferowane są przez dorosłych dysponujących aksjologiczną świadomością refleksyjną, w odróżnieniu od dziecka, które funkcjonuje na poziomie świadomości aksjologicznej emocjonalnej. Stąd niezbędne w procesie wychowania jest obecność autorytetów i wzorów osobowych¹⁸⁸. Znaczący dorośli tworzą więc świat wartości, który z czasem staje się światem wartości samego dziecka. Doświadczenie przez dziecko wartości na poziomie: – intelektu, czyli zdobywania wiedzy o wartościach; – woli, czyli respektowania wartości, urzeczywistniania ich w codziennym życiu; – emocji, czyli określonego stosunku do wartości organizowane jest przez osoby dorosłe, tj. rodziców, dziadków oraz wychowawców i odgrywa znaczącą rolę w jego rozwoju w przedszkolu i szkole.

Aksjologiczne implikacje dla edukacji szkolnej

Zadaniem współczesnej szkoły jest zapewnienie uczniom warunków do wielostronnego rozwoju, co implikuje potrzebę „wprowadzania ich w rozumienie świata i siebie oraz kształtowanie u nich takich postaw, umiejętności i kompetencji, aby mogli świadomie i aktywnie wkraczać w rzeczywistość społeczną i ekonomiczną”¹⁸⁹. Szkoła staje się miejscem urzeczywistniania idei „zrozumieć świat i kierować sobą”¹⁹⁰. Następuje odejście od modelu edukacji adaptacyjnej na rzecz edukacji krytyczno – kreatywnej. Współczesna szkoła jest często krytykowana za to, że nie nadąża za przemianami społecznymi i cywilizacyjnymi. Stawia się przed nią wymagania nie tylko nadążania za nimi, ale także wyprzedzenia ich tak, by przygotować uczniów do przyszłych ról. Często stawiane są pytania: do czego współczesna edukacja ma przygotować młodych ludzi? Co powinno stanowić cel edukacji także w aspekcie wartości?; co należy uczynić, aby osiągnąć zamierzone cele? Dużą uwagę zwraca się obecnie na kształtowanie tzw. kompetencji przyszłości, takich jak kreatywność, umiejętność pracy w zespole, umiejętności cyfrowe, komunikacyjne, radzenia sobie ze stresem, które pozwolą człowiekowi w przyszłości odnaleźć się w zmieniającej się rzeczywistości, o której dziś jako wychowawcy niewiele wiemy, której kształtu i wymagań stawianych przyszłym pracownikom nie jesteśmy w stanie przewidzieć. Jednak niezależnie od tego jak bardzo zautomatyzowane będzie otoczenie w przyszłości, człowiek zawsze będzie potrzebny i będzie potrzebował stałych punktów odniesienia w postaci wartości, które w każdej sytuacji, jak busola, będą wskazywały mu najlepsze rozwiązania. Rozwój technologii daje duży potencjał i możliwości, ale nie zwalnia z rozwijania ludzkiego potencjału, w tym dbania o rozwój swojej sfery moralnej. Szkoła powinna więc nie zaniedbując troski o nowoczesność kształcenia, dbać o kształtowanie u dzieci i młodzieży właściwego stosunku do wartości i wspierać budowanie się ich przestrzeni aksjologicznej.

Między wartościami i celami kształcenia istnieje ścisły związek. Jak podkreśla A. M. de Tchorzewski „wartości stanowią źródło podstawowych celów i zadań, jakie winny być realizowane w ramach złożonej rzeczywistości szkolno – wychowawczej”¹⁹¹. Z kolei E.

¹⁸⁸ M. Kunicka, *Dziecko w przestrzeni aksjologicznej*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2017, t. 20, nr 3.

¹⁸⁹ Cz. Banach, *Zadania i cechy dobrej szkoły jako organizacji uczącej się i doskonalącej*, w: *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, red. B. Muchacka, t. 1, Kraków 2006, s. 105.

¹⁹⁰ Tamże, s. 110.

¹⁹¹ A.M. de Tchorzewski, *Dyskurs wokół wartości i powinności moralnych nauczyciela*, w: *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczyciela*, red. A.M. de Tchorzewski, Bydgoszcz 1998, s. 7.

Kobyłecka pisząc o edukacji, definiuje ją jako „proces polegający na wpajaniu młodzieży wartości, które są jej rdzeniem. Edukacja efektywnie służy wielostronnemu rozwojowi ucznia, gdy staje się procesem jego integracji wokół wartości. Jest to możliwe gdy wartości ‘przenikają’ cały proces kształcenia i wychowania”¹⁹². Wynika to z funkcji, jakie wartości pełnią w życiu człowieka. Są one nieodłącznym elementem egzystencji człowieka, kształtują charakter życia jednostek i całych społeczeństw. „System wartości osobistych istotnie rzutuje na proces tworzenia znaczeń dotyczących siebie, świata i własnych relacji ze światem”¹⁹³. M. Nowak pisze: „ludzka egzystencja ma charakter aksjologiczny, to jest własnemu istnieniu i istnieniu innych przypisujemy pewne wartości”¹⁹⁴. Zaś K. Popielski, rozważając temat znaczenia wartości w życiu człowieka wychodzi od stwierdzenia, że człowiek wartości odkrywa, wartościami żyje i w nich uczestniczy, wartości interioryzuje i w związku z nimi kształtuje się jego egzystencja w procesie aktywności „ku ...”¹⁹⁵. Wartości uznawane przez człowieka zaspokajają potrzebę sensu życia, hierarchizują potrzeby, dynamizują rozwój człowieka, a także nadają jego życiu określoną perspektywę. Uporządkowany system wartości sprzyja osobowemu rozwojowi człowieka, zaś jego brak może przyczynić się do wielu negatywnych skutków w psychologicznym funkcjonowaniu jednostek. Oznacza to, iż rodzaj preferowanych i urzeczywistnianych wartości ma istotny wpływ na sposób postępowania człowieka i wybór jego drogi życiowej. Ta rola wartości jest szczególnie istotna w procesie wychowania dzieci, które zaczynają poznawać i rozumieć otaczający je świat, doświadczają tego co dobre i złe, a na bazie tych doświadczeń kształtuje się ich „kręgosłup moralny”. Stąd zasadnym jest wprowadzanie dzieci w świat wartości od najmłodszych lat. Rozumienie funkcji jakie wartości pełnią w życiu człowieka stawia konieczność objęcia dzieci młodzieży edukacją aksjologiczną. Jak podkreśla E. Kobyłecka „Szkolna edukacja aksjologiczna to proces złożony i wielowymiarowy, którego celem jest wyposażenie uczniów w taką wiedzę i umiejętności, aby mogli oni samodzielnie odkrywać, rozpoznawać, zrozumieć, wybierać, hierarchizować, pomnażać wartości oraz podejmować decyzje o ich akceptowaniu i respektowaniu”¹⁹⁶. Szkoła jest więc tym środowiskiem, które w istotny sposób kreuje przestrzeń aksjologiczną uczniów. Wychowawcy i nauczyciele będący, szczególnie dla najmłodszych uczniów, osobami znaczącymi stają się współodpowiedzialni za ich kształt. Nie mogą jednak zapomnieć o najistotniejszych dla nich partnerach w tym procesie, czyli rodzicach.

Partnerstwo rodziców i nauczycieli we współczesnej szkole

O wartości i efektywności funkcjonowania szkoły decyduje w dużej mierze jakość relacji pomiędzy nauczycielami a rodzicami. Relacje te coraz częściej określane są mianem partnerstwa i do tej jakości powinny dążyć. W ostatnich latach w sposób istotny wzrasta udział i rola rodziców w szkolnej przestrzeni edukacyjnej. Jest to efektem zarówno

¹⁹² E. Kobyłecka, *Rozpoznawanie wartości przez uczniów szkół średnich w procesie edukacji*, Gorzów Wielkopolski 1998, s. 7.

¹⁹³ P. Oleś, *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, t. 5, s. 53.

¹⁹⁴ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 1999, s. 361.

¹⁹⁵ K. Popielski, *Człowiek – wartości – sens: studia z psychologii egzystencji: logoteoria, nooteoria, logoterapia i nooterapia*, Lublin 1996, s. 61-62.

¹⁹⁶ E. Kobyłecka, *Edukacja aksjologiczna w przestrzeni szkolnej codzienności*, w: *Codziennosc szkoły. Uczeń*, red. E. Bochno, I. Nowosad, M.J. Szymański, Kraków 2014, s. 133.

zwiększonej świadomości odpowiedzialności za edukację dziecka, jak i regulacji prawnych pozwalających na partycypację rodziców w życiu szkoły. Analizując regulacje prawne w tym zakresie wybranych państw europejskich K. Błaszczyk podkreśla, że w Polsce pojawiły się one – na tle innych państw (Niemcy, Francja, Austria, Finlandia, Norwegia) – stosunkowo późno, bo dopiero w 1982 roku w Karcie Nauczyciela, w postaci przyznania rodzicom niewielkich kompetencji. Dopiero kolejne dokumenty, w tym Ustawa o systemie oświaty z 1982 roku i Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 roku w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół stworzyły możliwość większego zaangażowania rodziców w życie szkoły, głównie poprzez ich udział w Radach rodziców i Radach szkół¹⁹⁷. Obecnie kompetencje Rady rodziców określone są w art. 84 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 roku Prawo oświatowe.

Relacje nauczycieli z rodzicami nie należą do najprostszych i często stanowią swoiste wyzwanie dla obu podmiotów. Jak zwraca uwagę K. Polak, prawdziwa wspólnotowość w tym zakresie jest niezwykle trudna, gdyż nauczyciele i rodzice są uwikłani w różne konteksty społeczno – obyczajowe, organizacyjne i rodzinne, które nierzadko znacznie się różnią lub są o siebie zazdrosne, co nie sprzyja integracji. Istnieje więc potrzeba otwarcia się na te różnice oraz oparcia wzajemnych relacji na tolerancji i solidarności¹⁹⁸. Podobnie uważa A. Nałaskowski, podkreślając, że „Edukacja instytucjonalna to nałożenie się trzech egoizmów. Egoizmu rodziców, uczniów i nauczycieli. To pole sprzecznych interesów”¹⁹⁹.

Jeśli jednak weźmie się pod uwagę dobro dziecka, poszukiwanie optymalnych warunków dla jego rozwoju w środowisku szkolnym, prawidłowy przebieg procesów uczenia się i wychowania, to integracja rodziców i nauczycieli jest tu warunkiem koniecznym, a jej jakość decyduje w dużej mierze o efektach działań edukacyjnych.

W pożądanym partnerstwie, jak podkreśla M. Jakowicka, „zakłada się równorzędność praw i obowiązków podejmowania decyzji przez uczestników, z ich kreatywną rolą, wnoszeniem inicjatyw w rozwiązywanie problemów, porozumiewania się i uzgodnień, przy świadomości celów, zadań cząstkowych w ich realizacji, przestrzeganiu zasady zaufania, wzajemnego uzupełniania się, akceptacji, lojalności, jedności działania, pełnego przepływu informacji. Partnerstwo wymaga częstszych kontaktów nie tylko w określeniu celów i zadań, lecz również pogłębiania świadomości poglądów, dyskusji nad możliwościami i wspólnym dokonywaniem wyborów, dojrzewaniu partnerów do coraz głębszego zrozumienia i poziomu działania”²⁰⁰. W odróżnieniu od współpracy i współdziałania partnerstwo zakłada równorzędne prawa i obowiązki przy jednakowym udziale w podejmowaniu decyzji.

Realizacja tak rozumianego partnerstwa wymaga określonych kompetencji osobowościowych, wśród których należy wymienić, takie jak: umiejętność porozumiewania

¹⁹⁷ K. Błaszczyk, *Rola rodziców w polskiej szkole w kontekście strategii oświatowych wybranych państw europejskich*, w: *Codziennosc szkoły. Uczeń*, red. E. Bochno, I. Nowosad, M.J. Szymański, Kraków 2014, s. 89.

¹⁹⁸ Zob. K. Polak, *Integracja rodziców i nauczycieli jako przykład edukacyjnej iluzji*, w: *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, red. M. Dudzikowa, K. Knasiecka-Falbińska, Kraków 2013, s. 356.

¹⁹⁹ A. Nałaskowski, *Dzikość – ucieczka od ufnosci?* w: *Fundamenty edukacyjnej wspólnoty*, red. J. Danilewska, Kraków 2005, s. 89-90.

²⁰⁰ M. Jakowicka, *Partnerstwo jako jeden z paradygmatów współczesnych przemian edukacyjnych*, „Nauczyciel i Szkoła” 2002, nr 1-2, s. 139-140.

się, pracy z innymi, otwartość na drugiego, wiara w swoje możliwości włączania się w rozwiązywanie problemów, otwartość na pomysły innych i umiejętność przewidywania²⁰¹.

Świadomość istoty partnerstwa wyznacza obszary wspólnych zadań i zmian, potrzebę ich dyskusowania, negocjowania, ustalania celów, zasad, metod oddziaływań przy jednoczesnym silnym poczuciu odpowiedzialności za ten proces. Posiadanie ww. kompetencji osobowościowych, warunkuje jakość, przebieg i efekty partnerstwa. Partnerstwo rodziców i nauczycieli jest szczególnie istotne w procesie wychowania, w tym wprowadzania dzieci w świat wartości. Integracja podmiotów szkoły wokół celów tego procesu, spektrum najistotniejszych w nim wartości oraz sposobów oddziaływań wychowawczych, jest tu warunkiem koniecznym. Niestety nie zawsze jest ona doceniana. Często kontakty nauczycieli z rodzicami koncentrują się na dbałości o intelektualny rozwój ucznia, a problematyka dotycząca rozwoju emocjonalnego czy społecznego oraz stosunku uczniów do ogólnie przyjętych norm, pojawia się głównie wtedy, gdy problemy wychowawcze się już pojawiają.

Partnerstwo rodziców i nauczycieli na rzecz kreowania przestrzeni aksjologicznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym

Rodzina i szkoła to w procesach edukacyjnych dwa uzupełniające się wzajemnie środowiska wychowawcze. Ich oddziaływanie wywiera na dzieci i młodzież istotny wpływ wychowawczy, kształtując u nich tzw. „kręgosłup moralny”. Rodzice i nauczyciele podejmując wspólne działania na rzecz kreowania przestrzeni aksjologicznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym, powinni wziąć pod uwagę specyfikę okresu rozwojowego dziecka w aspekcie kształtowania się jego wiedzy i stosunku do wartości oraz przebieg procesu przekazu wartości i w tych obszarach szukać przestrzeni dla partnerskich relacji. Punktem wyjścia powinno być tu przekonanie, że z dziećmi w wieku wczesnoszkolnym można, a nawet trzeba rozmawiać o wartościach. Co prawda struktura aksjologiczna dzieci różni się od struktury dorosłego, ale ona istnieje. Jak podkreśla K. Żurkowski „Edukacja oddziałuje na pajdialną strukturę aksjologiczną, inspirując i porządkując świat wartości wychowanków i podopiecznych w ten sposób, że wprowadza wiedzę o wartościach i normach. Edukacja przekazuje też właściwy człowiekowi dorosłemu aksjologiczny wzorzec zawierający dojrzałą hierarchię wartości. Proces aksjologizacji wychowania musi uwzględniać świat wychowanka. Wychowawca (nauczyciel) znajduje się bowiem w sytuacji interkulturowej – między modelem kultury pajdialnej a modelem kultury uniwersalnej ludzi dorosłych (...)”²⁰². Obserwacja praktyki wychowawczej pokazuje, że edukacja aksjologiczna dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym często traktowana jest marginalnie, jakby przy okazji, a głównym powodem tego stanu jest brak wiary wielu wychowawców w możliwość zrozumienia przez dzieci sfery wartości. Fakt ten stanowi istotne zagrożenie dla efektywności procesów edukacyjnych a przede wszystkim rozwoju dziecka. Jak pisze E. Ogrodzka – Mazur „właściwe rozwijanie „otwieranie” w tym okresie (wczesnoszkolnym – przyp. wł.) – z uwzględnieniem zmieniającej się rzeczywistości – świadomości aksjologicznej jednostki w zakresie wartości podstawowych i uniwersalnych będzie sprzyjało ich akceptowaniu i urzeczywistnianiu w momencie osiągnięcia przez nie dojrzałości osobowej. Opóźnienie, czy też „przesunięcie” w cyklu

²⁰¹ Zob. Tamże, s. 133-134.

²⁰² B. Żurkowski, *Wychowanie do wyboru wartości*, w: *Wychowanie personalistyczne*, red. F. Adamski, Kraków 2005.

rozwojowym dziecka wychowania do wyboru wartości może powodować niekorzystne zakłócenia na drodze do samowychowania i samorealizacji poznającego podmiotu²⁰³.

Świat wartości dzieci jest światem, w którym tworzą się ich relacje z otoczeniem, a przez pryzmat wartości postrzegają otaczającą rzeczywistość. Niedostrzeżenie tego stanu, pomijanie przez wychowawców prowadzi do zaburzeń w całym rozwoju. Poznanie świata wartości wychowanka jest pierwszym ogniwem w procesie wychowania ku wartościom, które ma doprowadzić wychowanka do pełni człowieczeństwa²⁰⁴. Niedocenywanie tego świata jest błędem, ponieważ obserwacja dzieci pokazuje, że posiadają one wrażliwość i tolerancję na potrzeby innych, np. chętnie się dzielą z innymi lub pochylają się nad każdym chorym zwierzęciem. Mimo, iż często nie posiadają wystarczającej wiedzy na konkretny temat, mają wrażliwość aksjologiczną, której nie może tak wychowawca w szkole, jak i rodzic zatracić, a powinien wzmacniać. „Jeśli dzieci są w stanie z czytanych im bajek wydobyć treści i dostrzec różnice pomiędzy złą czarownicą i dobrymi krasnoludkami, to również są zdolne do tego, aby dyskutować o dobru i złu i wyrabiać sobie własną opinię w tej sprawie”²⁰⁵. Tak więc dzieci w wieku wczesnoszkolnym wartościują różne zjawiska i mimo, że kryteria ich wartościowania różnią się od tych, którymi posługują się dorośli, nie znaczy, że należy je pomijać. Wręcz przeciwnie, należy starać się pojąć tę dziecięcą logikę i na tej podstawie projektować nowe sytuacje wychowawcze. Często to dziecięce zaangażowanie, zaciekawienie, spontaniczność, a nawet swoista naiwność pozbawiona kalkulacji, lęku przed reakcją otoczenia, analizy tego co wypada, a co nie, odkrywa świat wartości, jaki trudno znaleźć wśród młodzieży i dorosłych.

Na tym etapie bardzo ważny jest dwustronny przekaz informacji między rodzicami i nauczycielami dotyczący zaobserwowanych sytuacji, w których zauważalna jest dziecięca wrażliwość aksjologiczna, pytań o znaczenia poszczególnych wartości, interpretacji zachowań, zarówno postaci bajkowych, wirtualnych, jak i kolegów, koleżanek oraz dorosłych z otoczenia dziecka. Autentyczny dialog nauczycieli i rodziców pozwoli w pełni rozpoznać tym podmiotom charakter dotychczas ukształtowanej przestrzeni aksjologicznej dzieci i wspólnie ustalić cele i zadania w tym zakresie. Jest to szczególnie istotne, gdy mamy na uwadze znaczący wpływ środków masowego przekazu i internetu, któremu ulegają już najmłodsze dzieci. W przestrzeniach tych mogą znaleźć zarówno wartości, jak i antywartości, a także błędną lub wybiórczą, zrelatywizowaną wiedzę o wartościach. Może ona dotyczyć np. wartości życia w grach komputerowych, czy wolności utożsamianej z robieniem wszystkiego na co ma się ochotę. Świadomość u znaczących dorosłych, iż dzieci ukształtowały sobie błędny, zafałszowany świat wartości, implikuje konieczność podjęcia zintensyfikowanych działań na rzecz zdemaskowania przed dziećmi tego świata i ukazania im prawdziwego, realnego.

Warto tu także podkreślić, że specyfika okresu rozwojowego dziecka nakłada zarówno pewne ograniczenia, jak i stwarza szanse w zakresie wprowadzania dziecka w świat wartości i ich urzeczywistniania. Rozumienie i świadome urzeczywistnianie wartości narasta wraz z rozwojem człowieka. Mimo, iż od najmłodszych lat dziecko styka się z

²⁰³ E. Ogrodzka-Mazur, *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*, Katowice 2007, s. 29.

²⁰⁴ Zob. K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t.1, *Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*, Lublin – Kielce 2003, s. 51-52.

²⁰⁵ M. Lipman, A. M. Sharp, F.S. Oscanyan, *Filozofia w szkole*, Warszawa 2008, s. 7-8.

pojęciem dobra i zła, z normami zachowań dobrych i złych określanych przez dziecko jako „be” lub „cacy”, to jednak do pełnego rozumienia istoty wartości, do ukształtowania własnej ich hierarchii niezbędnym warunkiem jest zdobycie odpowiednich umiejętności poznawczych, a dla świadomego ich urzeczywistnienia ważny jest poziom rozwoju moralnego i duchowego człowieka. Ważny jest także przebieg rozwoju społecznego, bo to od niego zależy w dużej mierze ilość i jakość wartości, z którymi człowiek się styka²⁰⁶.

Według przyjętej przez B. Harwas – Napierałą i J. Trempała periodyzacji rozwoju na młodszy wiek szkolny przypada okres późnego dzieciństwa²⁰⁷. Okres ten charakteryzuje się intensywnym rozwojem we wszystkich sferach. Dla rozumienia i urzeczywistnienia wartości ważny jest rozwój poznawczy, w którym na uwagę zasługuje fakt przejścia – w późnym dzieciństwie – od myślenia przedoperacyjnego do stadium operacji konkretnych. W okresie tym pojawia się także myślenie logiczne, pozwalające na przeprowadzenie wnioskowania o charakterze przyczynowo – skutkowym. „Dzięki temu dziecko jest w stanie trafnie wyjaśnić wiele zjawisk oraz przewidywać teoretyczne następstwa zdarzeń”²⁰⁸. Ważnym jest także fakt, iż dzieci starają się zrozumieć treść przyswajanych wiadomości, dokonują analizy i przekształcania informacji wykorzystując przy tym różne strategie pamięciowe²⁰⁹. Nie bez znaczenia, dla podejmowania tematów aksjologicznych jest także zwiększający się zasób słownictwa dzieci, dzięki czemu mogą one coraz ładniej wypowiadać się, a także zadawać pytania będące przejawem ich dociekliwości. Przebieg rozwoju poznawczego dziecka jest niezwykle ważny, gdyż wraz z nim wzrasta także zdolność do rozumowania moralnego, „tj. analizowania i oceniania zdarzeń i sytuacji w kontekście nakazów, zakazów oraz norm społecznych”²¹⁰.

Charakterystyka rozwoju moralnego w życiu człowieka opiera się najczęściej na odniesieniu do koncepcji J. Piageta lub L. Kohlberga, którzy wyróżniają w nim następujące po sobie fazy. Obydwaj twórcy koncepcji rozwoju moralnego podzielają pogląd o równoległym występowaniu powiązań między określonym poziomem rozumowania moralnego a zachowaniem moralnym, jako możliwym jego rezultatem²¹¹.

Warto jednak uwzględnić, że przedstawione powyżej teorie rozwoju moralnego odnoszą się głównie do intelektualnych możliwości oceniania moralnego, a nie muszą odzwierciedlać rzeczywistych zachowań moralnych dzieci. „Fakt, że dziecko potrafi na określonym poziomie rozumieć problem moralny, czy posiada wystarczającą znajomość norm społecznych, nie daje jeszcze gwarancji na właściwe zachowanie się w realnej sytuacji”²¹². Otwiera się tu więc pole dla oddziaływań wychowawczych, w których „ważne jest u dzieci rozwijanie świadomości istnienia i sensu norm moralnych a także trenowanie refleksji nad postępowaniem własnym oraz innych osób w sytuacjach dylematu normatywnego”²¹³. Badania prowadzone przez N. Eisenberg nad rozwojem rozumowania moralnego także przypisują duże znaczenie różnicujące ten rozwój determinantom socjalizacyjnym. Pozwalają na interpretację wyborów dziecka w kontekście nie tylko

²⁰⁶ Zob. B. Komorowska, *Czas urzeczywistniania wartości, w: Wartości w pedagogice. Czas jako wartość we współczesnej pedagogice*, red. W. Furmanek, Rzeszów 2008, s. 172-173.

²⁰⁷ Zob. B. Harwas – Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2. Warszawa 2000, s. 15.

²⁰⁸ Tamże, s. 135.

²⁰⁹ Tamże.

²¹⁰ Tamże, s. 136.

²¹¹ Zob. M. Łobocki, *Wychowanie moralne w zarysie*, Kraków 2009, s. 62.

²¹² B. Harwas – Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2. Warszawa 2000, s. 138.

²¹³ Tamże.

procesów poznawczych, ale także wychowawczych realizowanych w środowisku rodzinnym i szkolnym²¹⁴. W kontekście powyższej tezy, ważny jest intensywny, w omawianym okresie rozwojowym, wzrost liczby interakcji dziecka z rówieśnikami i dorosłymi w środowisku rodzinnym i szkolnym. Skutkuje on dla dziecka bogaceniem się wiedzy o sobie, o problemach i sposobach ich rozwiązywania. Poszerza się tym samym zasób doświadczeń społecznych, które pozwalają dziecku określić obraz samego siebie i siebie w relacjach z innymi. Jest ono ciekawe tego, co je otacza, zadaje wiele pytań, eksperymentuje i próbuje samodzielnie poszukiwać odpowiedzi na nurtujące pytania²¹⁵. Ta otwartość i ciekawość charakteryzująca dzieci w wieku wczesnoszkolnym powoduje, że wciąż poszerzają one swój osobisty zasób doświadczeń na bazie czego krystalizują się kryteria, według których dziecko ocenia poszczególne przedmioty czy zadania.

Dla partnerskich relacji nauczycieli i rodziców ważne jest wzajemne zaufanie, otwartość i szczerzy przekaz informacji. Jak podkreśla M. Kocór „zdobyta (...) wiedza rodziny o szkole i wiedza szkoły o rodzinie pozwalają na rozwijanie merytorycznego dialogu o edukacji i jej uczestnikach, a dialog ten umożliwia uzgadnianie celów i wartości, w których realizację mają świadomie się angażować”²¹⁶. Może się zdarzyć, że w przestrzeni środowiska rodzinnego będą dominowały np. wartości utylitarne, a w szkolnej przestrzeni edukacyjnej np. wartości etyczne i społeczne. Czasami wartości, które dominują w różnych przestrzeniach mogą być ze sobą w konflikcie. Wtedy to ważnym jest, by wspólnie – rodzice i nauczyciele szukali takiego rozwiązania konfliktu, które będzie sprzyjało zaspokajaniu potrzeb dziecka i jego integralnemu rozwojowi. Warto tu podkreślić, że to rodzice decydują o podstawowym kanonie wartości, w duchu którego chcą wychowywać swoje dziecko, zaś nauczyciele powinni wspierać ich w tym zakresie. Rodzice mają prawo oczekiwać, by doświadczenia aksjologiczne dzieci w szkole zmierzały do rozwoju ich osobowości i by dzieci wprowadzane były w świat wartości bliski rodzicom. Z kolei celowe, zaplanowane wysiłki wychowawcze nauczycieli powinny być wzmacniane w środowisku rodzinnym. Jedynie partnerskie relacje między rodzicami i nauczycielami, zgoda co do spektrum wartości leżących u podstaw wychowania, metod i form sprzyjających tworzeniu wartościowych sytuacji edukacyjnych, wzajemne wspieranie się i wzmacnianie swoich działań wychowawczych daje dzieciom spójny obraz świata wartości, jednolity przekaz (mówienie tzw. „jednym głosem” osób znaczących), co przekłada się na poczucie bezpieczeństwa dzieci w omawianym obszarze i gwarantuje prawidłowy przebieg procesu wprowadzania dzieci w świat wartości.

Wnioski

Przestrzeń aksjologiczna dzieci w wieku wczesnoszkolnym jest w dużej mierze odzwierciedleniem przestrzeni aksjologicznej znaczących w jego życiu dorosłych. To rodzice i nauczyciele są tymi, którzy rozstrzygają w sprawach wątpliwych dla wychowanka, wspierają go w pierwszych próbach wartościowania otaczającego świata i urzeczywistniania wartości, tak by kształtowała się u niego wrażliwość aksjologiczna i nabywał stopniowo kompetencji aksjologicznych. Największym zagrożeniem dla świata

²¹⁴ Za: E. Ogrodzka – Mazur, *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*, Katowice 2007, s. 39.

²¹⁵ Zob. E. Misiorna, R. Michalak, *Wspomaganie dziecka w tworzeniu zintegrowanego obrazu świata*, w: *Nowe stulecie dziecka*, red. D. Waloszek, Zielona Góra 2001, s. 396.

²¹⁶ M. Kocór, *Partnerstwo edukacyjne w szkole*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 2, s. 268.

wartości dzieci w wieku wczesnoszkolnym jest brak partnerstwa rodziców i nauczycieli, ukazywanie różnych wzorów osobowych, wzajemne podważanie preferowanych wartości, nieumacnianie wzajemnych wysiłków i brak konsekwencji. Warunkiem sprzyjającym prawidłowemu kształtowaniu się przestrzeni aksjologicznej dzieci jest rzeczywiste, wzajemne, partnerskie zaangażowanie rodziców i nauczycieli na rzecz przedstawiania dzieciom całego spektrum wartości, ułatwianie ich prawidłowego zrozumienia i włączania do swojej przestrzeni, ukazanie sposobów urzeczywistniania wartości i inicjowanie sytuacji stwarzających dzieciom możliwość postępowania zgodnie z wartościami oraz wspieranie ich wysiłków w budowaniu własnej hierarchii wartości. Zarówno rodzice, jak i nauczyciele powinni być dla dziecka, z jednej strony przewodnikami po ujednoliconym i jednoznacznym świecie wartości, z drugiej zaś autorytetami i wzorami do naśladowania w tym zakresie. Przed nauczycielami współczesnej szkoły wyrasta w tym zakresie bardzo istotne zadanie. Z jednej strony potrzebne są kompetencje moralne, które pozwolą nauczycielowi stwarzać sytuacje aksjologiczne sprzyjające budowaniu przez uczniów ich osobistego świata wartości, pomagające w opanowaniu umiejętności wartościowania świata, co jest niezwykle istotne szczególnie w czasach określanych mianem chaosu aksjologicznego. Z drugiej zaś niezbędne są kompetencje komunikacyjne oraz te z obszaru współpracy i animacji środowisk wokół ważnych problemów współczesnego wychowania i profilaktyki. Ważnym jest bowiem, by w szybko rozwijającym się świecie, w dobie wszechobecnych technologii umieć się odnaleźć, zachować wrażliwość na piękno, uczciwość, wzajemny szacunek i dążyć do prawdy.

Rozdział 3

Pedagogika partnerstwa w nowej ukraińskiej szkole

Tetiana Gordienko, Nadija Bilousova

Педагогіка партнерства в Новій українській школі

Тетяна Гордієнко, Надія Білоусова

Актуальність проблеми

Педагогіка партнерства і співробітництва як орієнтир у гуманному і творчому підході до кожного учасника освітнього процесу набуває значної ролі. Від 14 грудня 2016 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 988-р реалізовується Концепція реалізації державної політики в напрямку реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», котра ґрунтується на новому рівні стосунків між вчителями, учнями, батьками і громадою. Виклики сучасності стимулюють до формування у закладі освіти умов для плідної співпраці педагогів, здобувачів освіти, батьківської громадськості, соціальних інститутів, закладів освіти та наукових установ регіону з метою створення інноваційного розвивального середовища – «поля креативності», яке спонукає, мотивує, організовує і спрямовує їх до творчої діяльності в ім'я спільної мети – формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству. Компетентний учитель є вирішальним фактором розвитку особистості дитини; демократизація взаємовідносин учнів і вчителів значно стимулює інтелектуальні здібності дітей, розвиває в них якості творчої особистості, поглиблює мотивацію до навчальної діяльності, створює сприятливу атмосферу співробітництва.

Аналіз останніх наукових досліджень

Проблему сутності педагогіки співробітництва і партнерства досліджувала І. Дичківська. Дослідниця обґрунтовує її як новаторський напрямок в педагогічній теорії і практиці, де дитина розуміється як активний суб'єкт спільної з учителем діяльності, котра ґрунтується на засадах творчості, демократії і партнерства²¹⁷.

Педагогіка співробітництва – це науковий напрям в вітчизняній педагогіці, система методів і прийомів освіти і виховання, котрі засновані на принципах гуманізму та творчого підходу до розвитку дитини. Засновниками і авторами педагогіки співробітництва є Ш. Амонашвілі, В. Шаталов, І. Волков, Є. Ільїн, І. Іванов, С. Лисенкова, Л. та Б. Нікітіни, М. Щетінін та ін. Автори теорії, педагоги-новатори мали значний педагогічний досвід, і в 1986 р. уклали Маніфест «Педагогіка співробітництва»²¹⁸. У той же час розгортається активне обговорення запропонованої теорії, викристалізуються її пріоритетні ідеї, доводиться важливість впровадження засад педагогіки співробітництва в освітній процес.

²¹⁷ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. С. 214

²¹⁸ Маніфест «Педагогіка співробітництва» http://www.uznajka.com/images/pdf_files/20151216_1764.pdf

Реалізація ідей педагогікі співробітництва у Бременських школах

Для нас важлівым і цінным ё досвід педагогічнаго співробітництва в експериментальных Бременських школах на пачатку ХХ ст. та діяльність педагогів-реформаторів Л. Гурліта, Г. Шарельмана та Ф. Гансберга.

Вони віділілі основоположні прынцыпы тэхналогіі співробітництва, а саме:

- асвітній процес варто арганізавуваці, виходячы з інтэресів дцітціны.
- Вучытелю відводіцца роль помічніка в самостійній работі учнів;
- асвітній процес мае буці побудаваній на засадах «справжнього педагогічнаго жытця», перадбачаці свабоду учнів, аднакові вимогі до всіх, та выключаці насільство і подвійні стандарты²¹⁹;
 - повага і довіра до дцітціны;
 - толерантні стасункі, вызнанія аўтономнасці дцітціны і вяршэння канфліктів на аснове взаёмнаго даговору і згоды;
 - поеднанія дцітчаой самостійнасці і педагогічнаой підтрымкі;
 - індывідуальній підхід до учнів, як аснова прыродавідповіднасці;
 - адекватнасці педагогічных вимог та відмова від невправданых пакарань і забарон. Аналагічна практыка таакож выкорыстоувалася в діяльнасці О. Ніла і діяльнасці школы Саммерхілл, де свабода поеднувалася із забаронаю порушуваці права іншых²²⁰;
 - управаджэння шкільнаго самавярдуванія, як афектывнаго засобу справжніх стасунків співробітництва;
 - зміцненія аўторытету вчытэля на аснове його асобнаго прыкладу, людянасці, гуманнасці, справядлівасці²²¹.

Отже, педагогіка співробітництва Бременських шкіль пачатку ХХ ст. ё атуальнаой, адже заснавана на ідэях відмовы аўтарытарызму в школі, гуманнаму ставленні до дітэй і вызнанні кожнаго учня як рівнаправнаго партнера в асвітньаому процесі.

Педагогіка співробітництва в ідэях радянських педагогів-наватарів

Абговарэння та дыскусіі стасовна педагогікі співробітництва разгортаюцца напрыкінці ХХ ст. на сторінках педагогічнаой радянскаой перыодыкі. У світ выходяць ґрунтвнн педагогічнн досліджэння Ш. Амонашвілі «Псыхалагічнн асновы педагогікі співробітництва», Р. Абдыраїмова «Педагогіка співробітництва: «учытелі і учнн», М. Аромштама «Дцітціна дорослій в педагогіці пережыванія», В. Казакова «Співпрацюемо з учнямы», В. Калошына «Педагогіка співробітництва – асновы гуманізаціі», М. Ніколіна «Співавтор уроку – учень: ще раз про педагогіку співробітництва» та іншн науковн пошукі, монографіі, посібнныкі. У той час стваровалася аўторскн школы і класы, прэзентувалася рэзультаці практычнаго

²¹⁹ Белова С. А. Педагогіка співробітництва у практыці експериментальных Бременських шкіль 20-х рр. ХХ ст. *Науковн запускі РДГУ* Випуск 17(60), 2017. С. 62.

²²⁰ Гуманістычна ідэя щастя та свабоды в школі Саммерхілл. URL: http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/4_nekrutenko.doc.htm

²²¹ Белова С.А. Педагогіка співробітництва у практыці експериментальных Бременських шкіль 20-х рр. ХХ ст. *Науковн запускі РДГУ*. Вип. 17(60), 2017. С. 61.

впровадження педагогіки співробітництва, презентувався педагогічний досвід, проводилися симпозиуми і конференції з майстер-класами по створенню розвивального середовища педагогіки співробітництва.

Для педагогіки співробітництва властива педагогічна імпровізація, суть якої у творчості, у пошуках вчителями і учнями нового, оригінального, несподіваного, що дозволяє активізувати психічні процеси, відшуковувати найефективніші рішення і ставить учня у статус суб'єкта. Теоретики і практики педагогіки співробітництва значну роль відводили спілкуванню, створенню сприятливого психологічного мікроклімату, відчуттю партнерства, рівності, важливості, які є умовами результативності.

Технологія співробітництва є актуальною і такою, що відповідає вимогам сучасного суспільства і сучасної системи освіти, адже містить важливі положення:

- навчання – творча взаємодія учителя і учня;
- навчання без примусу;
- навчання з важкою метою – учень отримує складне завдання, а разом з тим отримує підтримку учителя і віру в можливість її подолання;
- навчання великими блоками – об'єднання тем і уроків в окремі блоки;
- навчання з опорами (використання схем С. Лисенкової, опорних деталей Є. Ільїна, опорних сигналів В. Шаталова);
- навчання з самоаналізом, колективним або індивідуальним підведенням підсумків освітньої діяльності;
- навчання на основі вільного вибору, планування вчителем часу для кращого засвоєння учнями;
- навчання з інтелектуальним фоном, здобуття глибших від навчальної програми знань і умінь;
- навчання на основі колективної творчої діяльності;
- навчання на основі самоврядування учнів;
- навчання на основі особистісного підходу вчителя;
- співробітництво між вчителями;
- співробітництво вчителів з батьками.

Педагогіка співробітництва надала творчого імпульсу творчій діяльності вчителів, виробила прийоми, котрі дозволяють кожній дитині відчути себе важливою особистістю, відчути повагу вчителя та надати учню моральну захищеність і упевненість, що ніхто не звинуватить його в нездатності до навчання.

Педагогіка партнерства в ідеях та діяльності В. Сухомлинського

Педагогіка партнерства і співробітництва укорінена у вітчизняній педагогічній думці. В. Сухомлинський запропонував тріаду «школа-родина-громада» у якій має здійснюватися виховання дитини. Він обґрунтував ідею співробітництва всіх учасників освітнього процесу. Великий педагог жив і працював у часи авторитарної педагогіки, та проголошував принципи:

- Вчитель має виконати мету суспільства;
- Учень має відповідати ідеальній моделі суспільства.

Ідеї В. Сухомлинського містять гуманістичну парадигму й основну роль у реалізації педагогіки партнерства він надавав саму вчителю, адже, якщо в ньому

немає любові і поваги до дітей, то його діяльність буде безуспішною²²². Як приклад налагодженого партнерства доцільно розглянути досвід освітнього процесу Павлівської школи В. Сухомлинського. В школі під відкритим небом, школі природи і емоційного сприйняття світу відбувалося введення дітей в оточуючий світ. Організація В. Сухомлинським школи на партнерських засадах сприяла самореалізації школярів, їх всебічному розвитку.

Основною ознакою педагогіки партнерства В. Сухомлинського є *врахування індивідуальних особливостей*. Важливо звертати увагу на індивідуальні здібності дітей, їх задатки, нахили, захоплення, враховувати властивості їхнього мислення і інтелекту²²³.

Наступною ознакою педагогіки партнерства В. Сухомлинського є *вивчення дитини в школі і родині*. Двічі на місяць засідання педагогічної ради Павлівської школи присвячувалися дитині.

Третя ознака – *стимулювання до нових успіхів*, адже розвиток дитини В. Сухомлинський вважав рухливим і живим процесом, і стверджував, що через певний час учень досягне успіху в будь якій справі, головне – вчасно розкрити здібності і нахили учня та вмотивувати їх до розвитку²²⁴.

Четверта ознака – *наставництво*. Суть партнерства в школі В. Сухомлинського полягала в допомозі вчителя, якщо учню не вдалося досягти успіху з першого разу. Якщо ж і вдруге його спіткала невдача, то вчитель-наставник радив, як підійти до вирішення завдання з іншої сторони. Завдяки такому наставництву діти вчилися перемагати труднощі та розвивали свої здібності.

Поступово педагогічне наставництво мало перерости в *здатність учня до самоосвіти* – п'яту ознаку педагогіки партнерства В. Сухомлинського. Самовиховання – це результат виховної діяльності не тільки самої особистості, а і тих людей, котрі на партнерських засадах цьому сприяють, адже передбачали віру в людину і підростаючу особистість.

Педагогіка партнерства передбачає оволодіння мовою почуттів – *виховання чуйності до інших*. Під «людським проникненням» педагог розумів душевну чутливість до переживань інших людей, здатність прийняти до серця і біди і радості інших.

В. Сухомлинський категорично виступав проти підпорядкування особистості колективу, тому виділяємо цьому ознаку – *гармонізації інтересів особистості та колективу*. Лише тоді, на думку великого педагога, колектив є дієвою силою, коли людина вкладає сили душі в іншу людину, виявляє турботу про неї. В згуртованому колективі індивідуальні особливості мають підкреслюватися і сприяти саморозвитку кожного його члена²²⁵.

222 Білецька І.О. Педагогіка партнерства та її реалізація в творчій спадщині В. Сухомлинського. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Сер.: Педагогічні науки. 2018. Вип. 171. С. 37.

223 Заболотська О. Гуманістична педагогіка В.О. Сухомлинського як джерело збагачення сучасної педагогічної науки. Наукові записки. Випуск 78 (1). Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 62.

224 Ящук І. П. Основи соціального партнерства в навчально-виховному закладі у творчій спадщині В. Сухомлинського. Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. 2014. Вип. 1.46 (108). С. 179.

²²⁵ Там само.

Найважливішу місію школи В. Сухомлинський бачив у боротьбі за особистість, за подолання негативних впливів на неї та створення простору для позитиву. Педагог радив вчителям буди мудрими і терплячими до слабкостей дітей. Покарання категорично має бути виключене з арсеналу педагогічних методів.

Саме вчителю В. Сухомлинський надає головну роль в реалізації педагогіки партнерства, бо той, хто не поважає і не любить дітей, не буде успішним в педагогічній діяльності. «Все шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності», «у школі має панувати дух поваги до людської гідності, дух взаємного довір'я вихователів і вихованців, дух віри в людину», тільки на основі поваги вчителя до учнів, виникає повага і любов дітей до вчителя, його ідей, знань тощо²²⁶.

Виділимо риси, без яких на думку В. Сухомлинського педагог не відбудеться: віра в успішний розвиток учнів, чуйність, гармонія розуму і серця, розуміння особливостей дитинства, турбота про інших, стриманість і володіння собою.

Аналізуючи творчий доробок В. Сухомлинського, відзначимо, що він створив особливу методичку спільної роботи педагогів Павлиської школи і батьків учнів. Методика отримала назву Батьківська школа і спрямована вона була на підвищення педагогічної культури батьків²²⁷. В. Сухомлинський у своїх творах чітко описав особливості співпраці з батьками учнів на принципах педагогіки співробітництва. «Усе, що в дитині в голові, душі, у зошиті, щоденнику, – усе це ми повинні розглядати з поглядом взаємин батьків і дітей»²²⁸.

Світовий досвід впровадження педагогіки партнерства в освітній процес

Щодо організації педагогіки партнерства в українських школах важливо проаналізувати досвід європейських країн. У 1982 р. науковець Д. Епштейн проводила дослідження, довівши залежність якості освіти від ефективної організації співпраці школи і родини. Дослідниця також запропонувала активності, які мають поєднати родину, школу і громаду:

1. *Батьківство*. Родина має забезпечити дитині сприятливі умови, безпеку, а школа має надавати батькам інформацію, щодо навчання, щоб зрозуміти дітей і спільно сприяти їх розвитку;
2. *Спілкування*. Школа має звітуватися перед батьками щодо успішності учнів будь якими, зручними для батьків засобами.
3. *Волонтерство*. Батьки можуть допомагати школі відповідно до своїх інтересів і талантів.
4. *Домашнє навчання*. За методичної підтримки вчителів, батьки можуть допомагати дітям дома.
5. *Прийняття рішень*. Школа надає батькам важливу роль в прийнятті спільних рішень.

²²⁶ Рацул А. Б. Сухомлинський про сімейношкільне та родинне виховання. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 78(1). Кіровоград: РВВ ДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С.276.

²²⁷ Бондаренко Г. Л. Творча діяльність учителя як основна умова формування творчої особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. URL: www.psyh.kiev.ua

²²⁸ Рибальченко І. М. Взаємодія з батьками. Харків: Вид група «Основа», 2007. С. 48.

6. *Співпраця з громадою.* Школа має враховувати та використовувати ресурси громади, місцевого бізнесу, закладів вищої освіти місцевості для вдосконалення освітнього процесу²²⁹.

В американському державному дослідницькому університеті Небраски в Лінкольні запропонували орієнтири для організації партнерської моделі школи:

- спільна діяльність для заохочення учнів;
- часте спілкування;
- визнання культурного розмаїття і його врахування в створенні освітнього простору;
- чіткі ролі і підтримка;
- визначена мета для дитини та коригування її за потреби.

А. Шляйхтер у своїй книзі «Найкращий клас у світі: як створити систему ХХІ століття» доводить, що учень тоді буде більш умотивованим і результативним, коли відчує, що є частиною шкільної громади²³⁰.

У *Швеції*, де провідними ідеями в освіті є солідарність і партнерство, для кожного школяра створюється індивідуальний план, проводяться зустрічі і комунікації з батьками дитини. Батьки приймають активну участь у наглядних радах. Школа регулярно інформує батьків за допомогою будь яких цифрових інструментів²³¹.

В *Австралії* створено Путівник для учасників освітнього процесу для покращення співробітництва між родинами і школами, де містяться правила побудови партнерських стосунків між школою та родиною:

- створення спільних сімейно-шкільних груп для планування і організації спільної діяльності;
- опис шкільної політики для практики результативного партнерства;
- створення мережі шкільних спільнот та обмін кращим досвідом партнерської взаємодії;
- звіти школи перед громадою²³².

З 1990 х рр. педагогіка партнерства є частиною державної освітньої політики в *Іспанії*. Університет Ов'єдо регулярно проводить конференції для продуктивної взаємодії в освіті. Відбувається дизайн освітніх програм враховуючи потреби і запити батьків²³³.

Дослідники вважають, що українська модель партнерства, котра закладена в НУШ, є близькою до Швеції, та все ж таки має шанс стати унікальною, адже більше сфокусована на особистості дитини.

Впровадження ідей педагогіки партнерства в сучасній школі

Цінності й принципи педагогіки партнерства знайшли своє відображення в Державному стандарті початкової освіти, а також в зміні підходів до оцінювання роботи вчителя початкових класів.

Так, у Державному стандарті початкової освіти метою початкової освіти визначено всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та

²²⁹ *Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ.* URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/>

²³⁰ Там само.

²³¹ Там само.

²³² Там само.

²³³ Там само.

наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості²³⁴.

Сучасні дослідження в напрямку педагогіки співробітництва проводять Ю. Палеха, Ю. Шиян, В. Герасимчук. Також ґрунтовне дослідження педагогіки співробітництва здійснив О. Вишневський довівши, що її суть у гуманному і демократичному ставленні до учня, у забезпеченні права дитини на вибір і бути такою, якою вона є, а не якою її прагне бачити учитель. Значну увагу дослідник приділяє освітньому простору, котрий оточує учня. Також науковець стверджує, що співробітництво можливе там, де учні і вчитель мають спільну мету, і де школа для всіх є рідною²³⁵. Психологічною основою педагогіки співробітництва на думку О. Вишневського є співпраці двох суб'єктів – суб'єкт-суб'єктні стосунки. Такі взаємостосунки в освітньому процесі є найоптимальнішими, бо зберігають за учителем функції менеджера, а учню дозволяють працювати самостійно. І. Ящук та О. Шапран стверджують, що партнерство – це взаємодія учасників тієї чи іншої діяльності²³⁶. І. Цікра та І. Куліда порівняли традиційну педагогіку та партнерську. Узагальнено їх ідеї пропонуємо у вигляді таблиці²³⁷:

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційної і партнерської педагогіки

Характеристики	Традиційна педагогіка	Педагогіка партнерства і співробітництва
Ідея	Пріоритет загального над особливостями учнів	Рівність
Тип спілкування	Монологічність	Діалогічність
Особистість педагога	Авторитарна	Демократична
Ставлення до педагогічної діяльності	Відповідність до нормативних вимог, слабке тяжіння до інновацій, некритичне сприйняття	Пошук нових методів і прийомів, інноваційність, критичність
Статус вчителя	Консерватизм, стереотипність, уникання відповідальності	Незалежність, пошук, самовираження
Ставлення до учнів	Формалізм, знеособлення, орієнтація на дисципліну	Довіра, співпереживання, розумна вимогливість
Мета освітнього процесу	Знання, вміння і навички	Саморозвиток, самоосвіта, самовизначення
Зміст	знанняцентризм	Способи ставлення дитини до себе і світу
Методи	Трансляція знань, запитально-відповідальна система за типом «правильно-неправильно»	Діалогічність, пошук інформації, відкриті запитання
Освітній менеджмент	Привілей вчителя	Рівноправність і створення простору для самовизначення

²³⁴ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>, с.1

²³⁵ Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 2-е. Дрогобич: Коло, 2006. С.75.

²³⁶ Шапран О. Сучасні аспекти впровадження педагогіки партнерства В. Сухомлинського в практику роботи Нової української школи. Humanitarium. 2018. Т. 41, Вип. 2. С.147.

²³⁷ Цікра І. О. Педагогіка співробітництва – основа сучасної моделі навчально-виховного процесу у вищих військових навчальних. *Військова освіта*. 2013. № 2. С. 175.

У Новій українській школі надзвичайно важливе співробітництво батьків, дитини, вчителя та адміністрації, адже це основна умова формування індивідуальної освітньої траєкторії дитини²³⁸.

Педагогіка співробітництва і партнерства важлива тому, що:

- сприяє розкриттю потенціалу кожної дитини, формує її творчість і ініціативність;
- сприяє відчуттю значимості і важливості, зменшує стрес та дозволяє інтелекту ефективніше працювати;
- сприяє підготовці дитини до майбутньої ролі активного громадянина.

Для впровадження ідей партнерства слід:

- терпляче шукати спільну мову з дитиною, батьками, адміністрацією, та бути готовим, що це повільний процес;
- вивчати моделі різних способів мислення та обрати найефективніші;
- розвивати уяву і творчість як батькам, так і вчителя;
- вчитися слухати інших, а не лише аргументувати свою позицію;
- почуття гумору;
- розробити Меморандум про співпрацю між дітьми, батьками, вчителями та адміністрацією школи.

Н. Бібік, І. Большакова, Ю.Найда, О. Онопрієнко, Н. Софій, М. Прітінська пропонують для реалізації педагогіки партнерства в НУШ використовувати такі інструменти: захоплюючі і цікаві розповіді, зустрічі із цікавими людьми і знайомство з історіями успіху, власний приклад, спільні справи, спільний пошук інформації, спільне виконання проектів, соціальні, екологічні, благодійні акції та ін.²³⁹.

Партнерській взаємодії між учнями в освітньому процесі сприятимуть спільне розв'язання проблемних завдань і діяльність з обміну думок і вражень. Вважаємо, що основною формою організацією партнерської взаємодії в освітньому процесі є *діалог*, адже саме він дозволяє учасникам взаємодіяти, адже в спільній діяльності для результативності треба вчитися домовлятися, узагальнювати, висловлювати і відстоювати думки. Саме вчителю належить роль модератора в діалогічній взаємодії учнів на засадах партнерства для забезпечення активності всіх учнів, узгодженості їх дій та комфортності для всіх. Вчитель має впроваджувати в освітній процес інноваційні форми роботи, організувати спільний аналіз навчальних проблем, адже саме це дозволить створити на уроці позитивний мікроклімат під час дитячої комунікації та сприятиме позитивній мотивації до навчання.

О. Шапран на основі досвіду В. Сухомлинського пропонує поради для сучасних вчителів для реалізації педагогіки партнерства:

1. *Постановка проблеми*, котра є актуальною для дітей і враховує їх інтереси і потреби та сприяє міжособистісним контактам в класі;
2. *Мотивування дітей до діалогічної взаємодії*, надання підказок, пропозицій, побажань, забезпечення ситуації успіху;
3. *Організація діалогічної взаємодії*, розвиток уяви, творчого мислення, фантазії учнів, вільний обмін думками і виділення спільних ідей у учнів:

²³⁸Закон України «Про освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

²³⁹ Шапран О. Сучасні аспекти впровадження педагогіки партнерства В. Сухомлинського в практику роботи Нової української школи. *Humanitarium*. 2018. Т. 41, Вип. 2. С. 144.

4. Оцїнка ефектйвностї дїалогу, проведення спільного аналізу тих проблем і їх причин, котрі виникли в процесї обговорення²⁴⁰.

Педагогїка партнерства є складовою Нової української школи та входить до формули НУШ, яка складається з дев'яти ключових компонентів. Ключове місце у формулі займає педагогїка партнерства, тобто педагогїка, що ґрунтується на партнерствї між учнем, учителем і батьками та спрямована на побудову довірливих стосунків між школою та сім'єю. Родина учня в НУШ приймає активну участь у становленнї його як особистостї на шляху до успішного життя. Педагогїка партнерства співзвучна з мїсією НУШ і полягає в розкриттї талантів і здібностей кожної дитини в результатї тїсної співпраці закладу середньої освіти з родиною учня. Батьків дитини, учнів та вчителїв об'єднують спільність мети, рївноправність як учасників освітнього процесу, добровільність, зацікавленість та відповідальність за результат розвитку особистостї.

В основї такого пїдходу лежать наступнї принципи:

повага до особистостї;

- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- дїалог – взаємодїя – взаємоповага;
- розподїлене лїдерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рївність сторїн, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей)²⁴¹.

Педагогїка партнерства змінює пїдхід до методїв викладання, заснованих на співпраці (їгри, проєкти – соціальнї, дослідницькї, експерименти, груповї завдання тощо). Учнї залучаються до спільної дїяльностї, що сприяє їхній соціалїзацїї та успішному перейманню суспільного досвїду. Усе це можливо досягнути лише у змїненому новому освітньому середовищї НУШ на засадах індивїдуального пїдходу з використанням новїтнїх освітнїх технологїй. Саме тому педагогїка партнерства є одним з критерїєм оцїнки якостї освітнього процесу.

Педагогїка партнерства – це чїтко окреслена система взаємостосункїв учасників освітнього процесу (дїтей, їх батьків, вчителїв і адмїнїстрацїї закладу освіти, громади), котра організована на основї принципїв спільних інтересїв, добровільностї, поваги, рївноправностї з урахуванням цїнностей всїх сторїн, і передбачає дотримання прав і обов'язків, включення всїх учасників в освітнїй процес і готовність нести відповідальність за результат.

Учителю дуже важливо знайти спільну мову з батьками, адже саме від того, якї слова про школу звучать у сім'ї формується світогляд учнів про функцї навчання в життї, їхнї взаємовідносини з однолїтками, з учителями. Батьки в НУШ є активними учасниками формування індивїдуальної траєкторїї учня. Це дає можливість вчасно реагувати на виклики й задовольняти потреби учнів, розвивати здібностї дїтей, знаходити компромїси, зменшити ризик виникнення конфлїктних ситуацїй. У результатї такої роботи дитина буде краще пїдготовлена до самостїйного життя в соціумї.

²⁴⁰ Шапран О. Сучаснї аспекти впровадження педагогїки партнерства ... С. 147.

²⁴¹ Концепцїя Нової української школи. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/, С. 14.

Методика контактної взаємодії допомагає класним керівникам встановити контакт з батьками. Її основні етапи такі:

1. Встановлення контакту під час першого спілкування.
2. Проведення анкетування з метою віднайти тему, яка б цікавила і класного керівника і батьків.
3. Вироблення спільних вимог щодо виховання учня.
4. Взаємоспілкування з метою встановлення дружніх стосунків.
5. Індивідуальний підхід до учня.
6. Самокорегування діяльності педагогом.

Співпраця з батьками в Новій українській школі передбачає:

- вивчення родини учня: цінності сім'ї; рівень культури, освіти, вихованості; дані про кожного її члена.
- інформування вчителя про можливості родин (у тому числі й технічні), надання інструкцій, підтримка з боку вчителя на основі співпраці й довіри;
- постійну комунікацію в соціальних мережах і месенджерах (Facebook, Viber, Telegram, Instagram, WhatsApp);
- неформальне спілкування поза межами класу (відвідування концертів та змагань учнів; зустрічі з батьками в неформальній обстановці);
- залучення батьків до участі в святах, учнівських виставах, тематичних вечорах.

Серед дієвих форм налагодження дружніх довірливих стосунків вчителя з батьками учнів можна виділити:

Індивідуальні зустрічі. У НУШ ввели індивідуальні батьківські збори на зразок спілкування вчителя з батьками учнів у розвинених країнах світу. На кожного батька чи матір відводиться певна кількість хвилин для спілкування з вчителем. У визначений час батьки один на один з вчителем, спілкуючись, шукають разом шляхи, як допомогти конкретній дитині вирішити проблеми або вдосконалюватися й надалі. Вважаємо це дуже інноваційним підходом, адже батьків у першу чергу мають цікавити лише успіхи та взаємовідносини власної дитини. Для полегшення роботи радимо спілкуватися в чатах, через відеозв'язок тощо.

Участь у дискусіях. Такі зустрічі проводяться з метою вирішення нагальних питань у класі, для вироблення спільної точки зору, для прийняття рішення. Також на таких зустрічах батьки вчать вислуховувати думку інших, висловлювати аргументи, наводити докази, конструктивно критикувати інших. Такі заходи дозволяють виробити пропозиції, поспілкуватися, порозумітися.

Тренінги. На них батьки ознайомлюються не лише з теоретичними положеннями, а й можуть прокачати свої уміння з навичками в результаті тісної співпраці з батьками однокласників на принципах рівноправ'я та партнерства.

Ділова гра. Батьки, як учасники гри, можуть продіагностувати свої сильні та слабкі сторони; знайти рішення щодо вирішення проблем. Батьки можуть приміряти на себе ролі: ініціатора, послідовника, координатора, орієнтувальника, оцінювача, збирача інформації.

Майстер-класи батьків для учнів. Залучення батьків до такого виду роботи з учнями дозволяє підняти батьків дитини в її очах, налагодити емоційний контакт з

власною дитиною та учнямі класу; спрыяе фармуванню довірлівых взае́мовідносін у сістемі: бацькі-учні-учытель;

Вігатовленне дыдактычных матэрыялаў, поробок. У пачатковых класах бацькі пастойна ўключаюцца да вігатовлення спільна з дитиною тэматычных поробок до рільных сьвіт. Такаж інколі бацькі зустрэчаюцца маленцькімі групамі з мэтою вігатовлення рэквізіту.

Прыкрашаньне класу ці залі до сьвята. Діці під уроків могуць вігатовіці матэрыял, якім плануюць прыкрасіці прымішчэньне, а бацькі дапамогуць прыкріпіці на стелю, стіні тощо. Така робота аб'яднуе, дазваляе творчо пйдійці до оформленьня прастору, згуртоуе.

Спільна ўчасць в акцыях мілосердыя. Наразі дуже часта в закладах загальнай сярэдняй асьвіці та позашкільных закладах арганізуюць рільні акцыі в дапамогу ўчаснікам АТО, ветэранам, людям похільнаго віку, вихованцям інтэрнатыў тощо. Учасць сім'і дазваляе дцінін вклучаціся в маштабный процас дапамогі, відчуці свою прыналежність до чогась значушчаго, добраго; несіці відповідальність у майбутньому за свої діі та вчінкі.

Волонтерство. Це добровільна, безкорыслыва, соціально спрыяванна діяльність, яка здійснюецься індывідуальна або групой людзей²⁴².

Зазвычай у школах за кожным класом закріплюецься вчытель-пенсіонер. Учні дапамагаюць такому вчытелю по господарству, вітаюць зі сьвятамі тощо. Такаж учні могуць буці членамі волонтерських арганізацій міста, села, де теж беруць ўчасць іхні бацькі та прыносіці корысьць своєю безкорыслывой діяльністю.

Учасць в озелененні школі, міста, району. Ужэ гарной традыцыяй стало замісьт впуськаго врасаджуваці алей до дерев у місті на згадку про себе. У деякіх школах та позашкільных закладах врасаджуюць окремі дерева на своему подвір'і, прыкрашаюць клумбі. То чому б не започаткуваці таку традыцыю на 1 вересня в 1 класі, а потім протягом навчаньня доглядаті за врасаджэнымі дрэвамі й росці разам з нымі? Такым чыном учні не тількі будуць учыціся берегці прыроду, а й прымножуваці іі.

У процасі взае́модіі, спілкуваньня з бацькамі важлыво знаціці кампромісі і врасобіці спільнае рільшэньне. Існуе декілька тыпів прыняття рільшэньня:

1. *«Непомітне» рільшэньне.* Чіткай пазыціі в групі не врасловлено, рільшэньне внаскае нібі сама собою, без його павнога усвідомленьня ўчаснікамі дыскусіі

2. *Авторытетнае рільшэньне.* Думака авторытетнаго члена групы врасылася беззаперечной, хоча попередні крокі дыскусіі містылі чымало іншых думок. У цьому враспадку члены групы не спрымаюць рільшэньне як свое.

3. *Рільшэньне меншості.* Актывна меншість, забеспечуючы підтрымку одне одному, прасоводыць свое рільшэньне. Усі інші члены групы малы власні уявленьня стасовно врасільшэньня прасблемы, однак єдыноі тчыкы зору врасобіціці не вдалосься.

4. *Компроміснае рільшэньне.* Колі ніяк не вдаецься під час дыскусіі знаціці одне рільшэньне, потрільбні взае́мні паступкі, і тоді можлывой є сатуацыя, колі буде прынято рільшэньне, якого ніхто не праспонував.

²⁴²Волонтерство. URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

5. *Рішення більшості.* Уважається демократичним, і тому – правильним, хоча це не завжди так. Крім того, у тих, хто залишився в меншості, виникає відчуття, що вони не змогли досить чітко висловити свою позицію тощо.

6. *Рішення взаєморозуміння.* Виникає в ході дискусії, яка триває доти, доки кожен з учасників не зможе хоча б частково приєднатися до висунутої пропозиції. При цьому всі відчувають, що вони мали можливість здійснити вплив на рішення, і кожен знає, чому прийшли саме до такого рішення.

7. *Одностайне рішення.* Для складних проблем такий спосіб вирішення трапляється рідко. Повної одностайності досягти неможливо в принципі, хоча б через попередній розподіл функцій і привласнення ролей учасниками дискусії²⁴³.

Співпраця з учнями в НУШ включає в себе: взаємодію на онлайн платформах (особливо під час дистанційного навчання); підтримку, зворотній зв'язок від учителя за допомогою соціальних мереж, електронної пошти, месенджерів; довіру; донесення до учнів загальних правил з чіткими роз'ясненнями. Учителі, а особливо класні керівники сприяють створенню дружньої відповідальної спільноти в класі.

Для успішного навчання учні мають бути спокійними, почуватися в безпеці. Думки дітей мають стосуватися навчання, а не про те, що сталося вдома, дорогою до школи, у класі...

Потиснувши руки, обійнявши, посміхнувшись дитині, вчитель отримує для себе інформацію про стан дитини та її настрій.

Ранкове коле, ранкові зустрічі, щоденники вражень – це інструменти вчителя, які дозволяють позитивно налаштувати учнів на цілий день, сприяють формуванню у них дружніх взаємовідносин.

Поради вчителям для налагодження взаємодії з учнями:

- 1) називати учнів на ім'я,
- 2) хвалити,
- 3) спілкуватися з ними на перервах, у соціальних мережах,
- 4) вивчати учнів,
- 5) цікавитися успіхами у позакласній роботі, позитивно їх коментувати, ставити в приклад таких дітей,
- 6) посміхатися учням,
- 7) вітати учнів, коли вони заходять до класу,
- 8) вітати з Днем народження учнів,
- 9) звертати увагу на різну поведінку учнів і робити відповідні висновки, діяти,
- 10) дивитися учню в очі під час спілкування з ним,
- 11) писати позитивні повідомлення чи листи батькам, телефонувати їм, щоб розказати щось гарне,
- 12) сміятися разом з учнями, але в жодному разі не з них,
- 13) цікавитися, чому учні відсутні у школі,
- 14) відвідувати позакласні заходи, де учні приймають участь і підтримувати їх,
- 15) цікавитися дитячою субкультурою, знаходити спільні інтереси, обговорювати їх,
- 16) думати про кожного, як такого, який здатний досягти успіху,

²⁴³ Тесты и методики деловых игр для менеджера: сборник / А. Б. Боровский, И. А. Грабская. Киев: МЗУУП, 1994. С. 106.

- 17) говорити добрим, спокійним, врівноваженим голосом,
- 18) слухати й чути кожного учня,
- 19) бути справедливими та чесними,
- 20) менше критикувати учнів, більше хвалити.

Навчання – це ризик зробити помилку, висловити свою думку, виконати д/з, підтримати дискусію... Якщо учень не буде відчувати турботу й увагу від вчителя, то він не буде ризикувати. Учні хочуть, щоб вчитель турбувався про них. Для створення комфортного середовища в класі важливо, щоб учні поважали один одного, турбувалися про однокласників.

Для формування почуття спільноти стануть у нагоді:

- 1) щоденне ранкове коло,
- 2) постановка цілей та підбиття підсумків,
- 3) можливість вибору для кожного учня,
- 4) вправи на знайомство,
- 5) активності на спілкування та взаємодію,
- 6) командні активності на досягнення спільної мети,
- 7) навчання та співпраця в парах та групах,
- 8) спільні обговорення,
- 9) класні посиденьки,
- 10) спільні проекти тощо.

Також у НУШ передбачено тісну співпрацю з адміністрацією закладу освіти, коли представники адміністрації повинні постійно виходити на контакт з батьками та учнями. Це відбувається під час загальних батьківських зборів у ЗЗСО. У багатьох закладах освіти існує скринька довіри. Також батьки завжди мають змогу записатися на прийом до директора, заступника директора. Посильну допомогу може надати й психолог закладу освіти. День відкритих дверей в ЗЗСО дозволяє усім бажаним ближче познайомитися з роботою закладу, з'ясувати, яким чином відбувається освітній процес, поспостерігати за своєю дитиною під час навчальних занять.

Основними напрямками педагогіки партнерства в НУШ є:

- цифрові технології, як швидкий обмін інформацією;
- індивідуалізація навчання, як спільний інтерес учителя, учнів та батьків;
- суспільний договір між батьками й вчителем;
- довіра;
- поінформованість;
- конструктивне обговорення проблем, а не взаємозвинувачення;
- корегування.

Л. Гриневич під час виступу на EdCamp марафоні 2020 наголосила про відповідальність батьків, що якщо взяти 10-бальну шкалу та порівняти вплив учителя й батьків на результати учнів, то учительська підтримка поліпшує результати учнів на 4 бали, а батьківська – на 10 б.

Отже, в основі педагогіки партнерства лежать взаємодія, спілкування, співпраця, спільна мета, зацікавленість, добровільність, рівноправність і відповідальність за результат. Партнерство можливо реалізувати лише у взаємодії, в основі якої – діалог. Діяльність потребує комунікації, вмінь домовлятися, тому без діалогу не вийде взаємодії і партнерства. З діалогу педагог має виключити

роздратування, бути відкритим до взаємодії, емоційно стриманим, терпляче вислуховувати дитячі думки, сприяти зниженню тривожності учнів.

Висновки

Педагогіка партнерства характеризується трансформацією атмосфери авторитарного навчання в атмосферу радості, гуманності, оптимізму. Учитель при цьому знаходиться всередині освітнього процесу та виступає як організатор освітнього середовища навчання, посередник між учнями і досвідом.

Партнерські стосунки між батьками, учителями та учнями будуть можливі, якщо усі учасники освітнього процесу будуть добре знати одне одного, об'єднуються в групи за інтересами, будуть працювати пліч-о-пліч, мати безліч варіантів для вирішення проблем і прийняття рішення. Заклад освіти та батьківська громада – це два соціальних інститути, від узгодженості дій яких залежить ефективність освітнього процесу.

Rozdział 4

Nowoczesne podejście do wprowadzenia edukacji włączającej w szkołach wyższych Ukrainy

Anna Zaplatinskaya, Tetiana Chernenko, Swietłana Borisyuk

Сучасний підхід до упровадження інклюзивної форми навчання у закладах вищої освіти України

Анна Заплатинська, Тетяна Черненко, Світлана Борисюк

Актуальність проблеми

Забезпечення системи вищої освіти, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір є однією із цілей реформування системи вищої освіти в Україні. Формування та вдосконалення нормативно-правового регулювання сфери вищої освіти, зокрема забезпечення якості освіти в Україні відповідно до європейських стандартів є одним з пріоритетів діяльності як вищих органів влади у сфері освіти, так і самих закладів вищої освіти (далі ЗВО). Так, стратегією реформування вищої освіти (п.3.2.) передбачено створення системи забезпечення та постійного поліпшення якості вищої освіти, яка відповідає рекомендаціям і стандартам Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), враховує кращі світові практики та виступає головною технологією досягнення відповідності освітньої системи вимогам і потребам суспільства та особистості. Державна політика у сфері освіти спрямована на забезпечення освітніх потреб, створення всебічної підтримки дітям з особливими освітніми потребами. Наразі актуальним є забезпечення упровадження європейських цінностей і принципів в освітній простір вищої школи України, підготовки педагогічних кадрів до роботи в інклюзивних закладах вищої освіти²⁴⁴. Інклюзивне навчання являється одним з пріоритетних напрямків освітньої реформи в Україні, світовою тенденцією, що віддзеркалює цивілізаційний рівень суспільства різних держав. За останні роки в питанні нормативно-правового, організаційно-педагогічного, методичного, матеріального забезпечення, упровадження та розвитку інклюзивного навчання наша держава зробила вагомий крок уперед. Однак слід зазначити, що значимі здобутки спостерігаються в організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, дошкільної освіти. Складніше йде процес залучення дітей до інклюзивного навчання у закладах позашкільної освіти та у закладах вищої освіти.

Актуальна у наукових колах проблема була предметом наукових розвідок багатьох учених. Різні напрями означеної проблеми представлено в роботах українських та іноземних учених. У їхніх роботах розкрито: концептуальні засади інклюзивної освіти (А. Колупаєва, В. Кремінь, В. Синьов, Н. Софій, А. Шевцов та ін.), аналіз науково-теоретичного фонду інклюзивного навчання (В. Бойко, Л. Вавіна, М. Ворон, Т. Гінетова, Л. Даниленко, Ю. Ільїна, А. Колупаєва, І. Кузава, М. Малофєєв,

²⁴⁴ Качалова Т. В., Черненко Т. В. Упровадження європейських інклюзивних цінностей і принципів в освітнє середовище закладу вищої освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2019. № 17 С. 65-69.

С. Мікшина), головні принципи, нормативно-правові засади, історія, досвід та перспективи впровадження інклюзивного навчання (В. Бондар, В. Бойко, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Кузава, А. Коробейнікова, Г. Кукуруза, С. Миронова, Ю. Найда, В. Синьов, Н. Шматко та ін.).

Аналіз досліджень вітчизняних науковців засвідчує неухильне зростання наукового інтересу до сучасних підходів впровадження інклюзивного навчання в українських закладах освіти, створення інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти, що спонукало авторів до проведення власних наукових пошуків. *Метою нашого дослідження є розкриття актуальних сучасних підходів до впровадження інклюзивного навчання в закладах вищої освіти України.*

Нормативно-правове забезпечення та порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти України

У процесі реформування сфери освіти України наразі вже здійсненні перші кроки, спрямовані на удосконалення нормативно-правового регулювання щодо забезпечення якості освіти, серед яких: прийняття Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту». Однак, нині виникає нагальна потреба подальшої розробки, вдосконалення та приведення у відповідність нормативно-правових актів до нової законодавчої бази у сфері освіти.

Вагомим інструментом у нормативно-правовому регулюванні забезпечення якості освіти стали Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. та Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р.

Законом України «Про освіту» передбачено ряд позитивних новел, серед яких є вдосконалення поняття якості освіти (п. 29 ст. 1) з внесенням змін до Закону України «Про вищу освіту» та коригуванні поняття якості вищої освіти. Так, якість вищої освіти – це відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом вищої освіти та/або договором про надання освітніх послуг (п. 23 ст. 1)²⁴⁵

Закон України «Про освіту» (ч. 2 ст. 41) стосовно складових систем забезпечення якості освіти не вносив корективи, оскільки Закон України «Про вищу освіту» чітко та повно сформував вказані складові. Згідно із ст. 16 Закону України «Про вищу освіту» система забезпечення якості вищої освіти в Україні складається із:

- 1) системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);
- 2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти;
- 3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти²⁴⁶.

Натомість Законом України «Про освіту» (ч. 3 ст. 41) розширено перелік процедур і заходів, що здійснюються для забезпечення системи якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості)

²⁴⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/law/2231>

²⁴⁶ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text1>

павярна із перелікам, перадбачаным Законом Украіны «Пра вышчу асвіту» (ч. 2 ст. 16). Так, Законом Украіны «Пра асвіту» дадаткова вызначані такія працедуры та заходи:

4) опрылюднені крытэрыі, правіла і працедуры ацiнювання педагагічнай (навукова-педагагічнай) дiяльнасці педагагічных та навукова-педагагічных працiвнiкiв;

5) опрылюднені крытэрыі, правіла і працедуры ацiнювання управлiнскай дiяльнасці керiвнiх працiвнiкiв закладу асвіты.

Ці дадатковы заходи забеспечуюць правядзення манiторингу управлiнскай дiяльнасці усiх рiвнiв, зокрема, і керiвнiкiв структурнiх пiдроздiлiв та дослiдження пругресiвнiх напярмкiв та праблем у такiй дiяльнасці. З цiєю метою першочерговым є надання уповноваженим органам методичнай дапамоги закладам вышчай асвіты у фармуванні такiх крытэрыiв (методичнi рэкамендацiі, iншы дакументи надає Мiнiстерство асвіты і навуки Украіны вiдповiдно да Положення про Мiнiстерство асвіты і навуки Украіны, затверджена постановою Кабiнетом мiнiстрiв Украіны вiд 16. 10. 2014 № 630 (п. 20, 68), правiл і працедур ацiнювання управлiнскай дiяльнасці, а такж затвердження та опрылюднення закладами асвіты вказанiх працедур.

Заклады вышчай асвіты маюць адну з асновнiх мiсiй – це стварення неабхiднiх умов для рэалiзацiі учаснiкамі асвітняго працесу iхнiх здiбнiстей і талантiв. Саме з метою досягнення вказанiх цiлей рэфармування у сфэры вышчай асвіты та асновнiх мiсiй закладiв вышчай асвіты неабхiдна забеспечыць якасна ановленне нарматывно-прававой базы у сфэры вышчай асвіты, зокрема щодо забеспечення асвітняго працесу. Базовым нарматывным дакументам, що вызначаюць та рэгулююць внугрiшнє забеспечення якасці асвітняго працесу є Закон Украіны «Пра асвіту» та Закон Украіны «Пра вышчу асвіту».

Закон Украіны «Пра асвіту» (ст. 1) вызначає асвітняй працес як сiстему навукова-методичнiх і педагагічных заходiв, спярмванiх на развiток асобнасці шляхам фармування та застосування iі кампетентнасцей. Тэрмiн «асвітняй працес» набув свого падальшого бiльш деталiнiшого змiсту у сфэры вышчай асвіты у Законі Украіны «Пра вышчу асвіту». Так, статтею 47 Закону Украіны «Пра вышчу асвіту» паняття асвітняй працес характэрiзуецься як iнтелектуальна, творча дiяльнiсть у сфэры вышчай асвіты і навуки, що правадiцца у закладі вышчай асвіты (навукай устанаві) праз сiстему навукова-методичнiх і педагагічных заходiв та спярмвана на перадачу, засваення, примноження і вiкорыстання знань, умiнь та iншiх кампетентнасцей у асiб, які навчаюцца, а такж на фармування гармонiйна развiненай асобнасці²⁴⁷.

Отже, асновна мета асвітняго працесу – це фармування насправдi гармонiйна развiненай, вiсококвалiфікаванай асобнасці. Паняття асвітняй працес є справдi багатагранным та камплексыным тэрмiном, який вклучає в себе в шырокому значеннi рiзнi елементы, серед якіх: форма здобуття асвіты, рiвнi асвіты, формы арганiзацiі асвітняго працесу та вiды навчальнiх занятъ, атрымання квалiфікацiі, учаснiкы асвітняго працесу: здобувачі вышчай асвіты та навукова-педагагічнi працiвнiкы, акадэмічна мабiльнiсть та iнше.

Новым Законом Украіны «Пра асвіту» зафiксавана вiзнання асновнiх вiдiв асвіты упродовж жытця та iх пiдтрымку дэржавою. Так, паряд із звичным вiдом формальнай асвіты, пiд якою вiдповiдно да ст. 8 цього закону разумiюць асвіту, що

²⁴⁷ Пра вышчу асвіту: Закон Украіны...

здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою, законодавець надав особі право на неформальну та інформальну освіту.

Крім цього, з приводу спеціалізованої освіти, яка відповідно до Закону України «Про освіту» (ст. 21) є освітою мистецького, спортивного, військового чи наукового спрямування необхідно розробити Положення про заклади спеціалізованої освіти відповідно до визначеного законом спрямування та затвердити у встановленому спеціальним законом порядку.

Законом України «Про освіту» врегульовано поняття кваліфікації, в тому числі і надано визначення поняття «професійна кваліфікація» та визначено суб'єктів та підстави її присвоєння. Так, відповідно до ст. 34 цього закону це визнана кваліфікаційним центром, суб'єктом освітньої діяльності, іншим уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання), що дозволяють виконувати певний вид роботи або здійснювати професійну діяльність. Однак, Процедура присудження (присвоєння), підтвердження кваліфікацій, а також порядок утворення та діяльності і правовий статус суб'єктів, що здійснюють діяльність з оцінювання і визнання освітніх та/або професійних кваліфікацій, необхідно визначити спеціальними законами та іншими нормативно-правовими актами.

Ще одним із прогресивних положень Закону України «Про освіту» (ст. 40) є запровадження Єдиного державного реєстру документів про освіту, що забезпечить функціонування єдиної систематизованої інформаційної бази щодо здобутої освіти. З метою забезпечення реалізації вказаної норми закону та забезпечення функціонування вказаного реєстру необхідно розробити Порядок функціонування Єдиного державного реєстру документів про освіту та затвердити у встановленому законом порядку, який буде одним із елементів Положення про функціонування Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635. Він визначає організаційні засади інклюзивного навчання у закладах вищої освіти незалежно від форми власності та підпорядкування з метою реалізації права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття якісної вищої освіти з урахуванням потреб та можливостей таких осіб²⁴⁸. У вищезазначеній Постанові терміни вживаються в такому значенні:

здобувачі освіти з особливими освітніми потребами – особи з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в закладах вищої освіти;

інклюзивна група – група у закладі вищої освіти, де поряд із іншими здобувачами освіти навчаються одна або більше осіб з особливими освітніми потребами.

Інші терміни вживаються у значенні, наведеному в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту».

²⁴⁸ Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова КМУ від 10.07.2019 № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>

Заклади вищої освіти надають освітні послуги здобувачам освіти на рівній основі, без дискримінації, незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального і майнового стану, національності, мови, походження, стану здоров'я, ставлення до релігії, наявності судимості, а також від інших обставин із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності усіх здобувачів освіти, рекомендацій індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю (за наявності) та/або висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини (за наявності), що надається Інклюзивно-ресурсним центром.

Розглянемо більш детально як на законодавчому рівні прописана організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в закладах вищої освіти. Вона передбачає:

- створення інклюзивного освітнього середовища; застосування принципів універсального дизайну в освітньому процесі; приведення території закладу вищої освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм, стандартів та правил. У разі, коли наявні будівлі, споруди та приміщення закладів вищої освіти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням універсального дизайну;

- забезпечення здобувачів освіти з особливими освітніми потребами вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації державної та комунальної форми власності необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим Міністерством освіти і науки України;

- забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації навчального процесу;

- забезпечення в разі необхідності розумного пристосування; застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами методів і способів спілкування, в тому числі української жестової мови, рельєфно-крапкового шрифту (шрифту Брайля) із залученням відповідних фахівців і педагогічних працівників;

- забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та ін.).

Засновник закладу вищої освіти або уповноважена ним особа забезпечує створення у закладі вищої освіти інклюзивного освітнього середовища. Керівник закладу вищої освіти на підставі письмового звернення здобувача освіти з особливими освітніми потребами або одного з батьків (інших законних представників), а також індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю (за наявності), іншої документації, що підтверджує наявність в особи особливих освітніх потреб, утворює інклюзивну групу. Утворення інклюзивної групи в закладі вищої освіти та припинення її діяльності здійснюється відповідно до наказу керівника закладу вищої освіти.

Гранична чисельність здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в одній групі визначається виходячи з індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких здобувачів освіти, спеціальності, пристосованості аудиторій тощо.

З мэтай арганізацыі інклюзывнага навчання у закладзе вышэй асветы в межах існуючай штатнай чысельнасці можа створавацца спецыяльны навчальна-рэабілітацыйны падраздзел або група псіхалага-педагагічнага суправоду.

Спецыяльны навчальна-рэабілітацыйны падраздзел або група псіхалага-педагагічнага суправоду дзе на падставе цьога Порядку, статыту закладу вышэй асветы та відповіднаго палажэння, затверджэнаго вченою радою закладу вышэй асветы. Керівнік і штатні працівнікі спецыяльнага навчальна-рэабілітацыйнаго падраздзелу прызначаюцца та звільняюцца керівніком закладу вышэй асветы. До складу групы псіхалага-педагагічнага суправоду залучаюцца навукава-педагагічны працівнікі закладу вышэй асветы, прадставнікі адміністрацыі закладу вышэй асветы та іншы фахіўцы за патрэбы.

Спецыяльны навчальна-рэабілітацыйны падраздзел або група псіхалага-педагагічнага суправоду выконуе такі завданні:

- спіўпрацуе із структурнымі падраздзеламі закладу вышэй асветы щодо арганізацыі інклюзывнага навчання та забеспечэння навчальна-рэабілітацыйнаго суправоду здобувачів асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі;
- разробляе індывідуальны навчальны план здобувача асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі, праводіць маніторынг яго выканання, вносіць до нього змін;
- арганізуе падготовку (підвышэння кваліфікацыі) навукава-педагагічных працівніків закладу вышэй асветы та сацыяльных працівніків, волонтерів для работы із здобувачамі асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі шляхам правядзення лекцый, семінарів, тренінгів, засідань за круглым сталом тощо;
- консультуе та надае методичну дапамогу навукава-педагагічным працівнікам закладу вышэй асветы щодо арганізацыі асветнаго процесу здобувачів асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі;
- праводіць інфармацыйна-просвітніцку дзяльнiсть з фармування толерантнаго ставлення до здобувачів асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі;
- спіўпрацуе із закладамі сацыяльнага захісту населення, грамадскімі аб'яднаннямі з мэтай правядзення волонтерскай дзяльнiсть, спрямаваной на падтрымку здобувачів асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі.

Індывідуальны навчальны план здобувача асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі разробляецца за яго участю, з урахуванням рэкамендацый індывідуальнай праграмы рэабілітацыі асобы з інваліднасцю (за наявнасці) та/або высновку про комплексну псіхалага-педагагічную ацінку развітку дзітны (за наявнасці), підпісуецца здобувачем асветы та затверджуецца керівніком закладу вышэй асветы.

Спецыяльны навчальна-рэабілітацыйны суправід здобувачів асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі у закладах вышэй асветы прадбачае, зокрема:

- навчальна-аганізацыйны суправід – дапамогу учаснікам асветнаго процесу в арганізацыі асветнаго процесу, напісання та маніторынг выканання індывідуальнаго навчальнаго плану здобувача асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі, арганізацыю індывідуальных консультацый тощо;
- псіхалага-педагагічны (псіхалага-андрагагічны) суправід — системну дзяльнiсть, яка вклучае надання псіхалагічнай та педагагічнай дапамоги здобувачам асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі під час асветнаго процесу;
- сацыяльны суправід – заходи щодо створаення умов для сацыяльнай та сацыяльна-побутовай падтрымки здобувачів асветы з асоблівымі асветнімі патрэбамі,

в тому числі надання інформації та допомоги у влаштуванні до гуртожитку, отриманні технічних засобів реабілітації, організації волонтерської допомоги для підтримки таких здобувачів освіти.

З метою створення належних умов для забезпечення навчально-реабілітаційного супроводу заклади вищої освіти можуть обладнувати ресурсні кімнати; приміщення для надання консультацій психологом, відпочинку, особистої гігієни, медичного обслуговування; зали для занять з лікувальної фізкультури. Супровід здобувача освіти з особливими освітніми потребами можуть здійснювати батьки (інші законні представники) або особи, уповноважені ними, соціальні працівники (робітники), волонтери. Особливо варто відмітити, що згідно з чинним законодавством, заклади вищої освіти надають освітні послуги здобувачам освіти з особливими освітніми потребами за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших не заборонених законодавством джерел.

Умови організації навчання студентів з інвалідністю в закладах вищої освіти

На сучасному етапі становлення вищої освіти в Україні, з урахуванням змін та доповнень до Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту» та Законопроекту про «маломобільні групи населення» можемо зробити припущення що до закладів вищої освіти найближчим часом будуть вступати абітурієнти з різними групами інвалідності, особливими освітніми потребами та труднощами у навчанні. Такі об'єктивні виклики щодо зміни діяльності закладів освіти відбуваються й за рахунок активності світових та українських громадських організацій, котрі лобюють питання дотримання прав і свобод усіх громадян країни.

З метою ефективного упровадження інклюзивної форми навчання в закладах вищої освіти необхідно проаналізувати та схарактеризувати значення таких понять, як «соціальна інклюзія», «універсальний дизайн», «архітектурна доступність», «соціальна згуртованість», «маломобільні групи населення», «особи з інвалідністю»²⁴⁹.

Таким чином, соціальна інклюзія в дослідженнях науковців та практиків розглядається як інструмент, спрямований на подолання бар'єрів та обмежень на шляху до соціального благополуччя та добробуту (Н. Єсіна, О. Стрельнікова). Зокрема, це доступність освіти для усіх громадян України, що відбувається в межах того освітнього середовища, до котрого особа чи група осіб намагається долучитися (А. Колупаєва). Одним із факторів соціальної інклюзії є формування правових основ держави, що передбачають вплив суспільства і середовища на особистість та її активну участь у соціальному житті.

Поняття універсального дизайну дослідники (Л. Байда, Ю. Найда, О. Іванова) розглядають як доступні стратегії спрямовані на проєктування середовища, виробів, комунікацій, інформаційних технологій, що відповідають вимогам спільного користування²⁵⁰

²⁴⁹ Заплатинська А. Б. Навчання маломобільних груп населення в закладах вищої освіти у світлі ідей соціальної згуртованості. *Європейські цінності та розвиток соціальної згуртованості в освіті: матеріали міжн. конф., 12 грудня 2019*, Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. 100 с.

²⁵⁰ Універсальний дизайн в освіті: посібник. Під заг. ред. Софій Н. З. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 76 с.

Архітектурна доступність, розглядається авторами як забезпечення рівних можливостей у реалізації права на освіту з врахуванням потреб усіх користувачів закладу освіти шляхом покращення функціональності об'єкта для всієї громади²⁵¹.

Соціальна згуртованість людського суспільства, обґрунтована П. Сорокіним і розглядається як об'єктивна необхідність розвитку суспільства в цілому, що проявляється, в процесі зближення суспільно-економічних систем. Тобто передбачає активну участь населення у вирішенні питань життєдіяльності, у подоланні соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції (А. Колот, В. Кучереносов, Ю. Полунєєв) ²⁵².

Маломобільні групи населення – це категорія громадян, яка включає осіб з інвалідністю (зокрема, осіб з порушеннями функцій опорно-рухового апарату та сенсорних систем (слуху та зору), осіб з тяжкими порушеннями мовлення та ін.), для яких передбачаються засоби безперешкодного доступу до усіх об'єктів середовища, в тому числі навчального²⁵³.

Особа з інвалідністю – це особа, міра втрати здоров'я якої у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист²⁵⁴.

З урахуванням процесів реформування системи управління державою, зокрема освіти, медицини, соціальної інфраструктури зумовили у 2010 р. внести зміни та доповнення до ряду нормативно-правових актів, що регулюють будівельні норми, зокрема до ДБН В.2.2-3-97 «Будинки і споруди навчальних закладів», які стосувалися вимог щодо забезпечення умов для організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти. Цим документом визначено такі критерії доступності до закладу освіти: доступність прилеглої території до будівлі навчального закладу; безбар'єрний вхід та безперешкодний рух до усіх приміщень закладу; доступність до дверних і відкритих прорізів; пристосованість санвузлів, місць відпочинку та усіх без винятку приміщень у закладі.

З метою створення безперешкодного доступу до будівлі та навчальних приміщень закладу освіти для студентів з глибокими порушеннями зору та слуху зокрема, незрячих та нечуючих рекомендуємо користуватися Державними будівельними нормами В.2.2-31:2011 «Будинки і споруди. Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху». У документі вміщено технічні вимоги до застосування тактильних наземних та підлогових покажчиків у будинках і спорудах. Наприклад, для осіб з порушеннями зору, для незрячих студентів передбачати систему тактильної та звукової інформації; забезпечити необхідне тактильне (рельєфне) та візуальне (жовтим кольором) попередження на сходовій клітці: сходовий проліт, перша та

²⁵¹ Архітектурна доступність шкіл: навч.-метод. посіб. за заг. ред. Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. Київ, 2012. 88 с.

²⁵² Кучереносов В. Соціальна згуртованість та розбудова спроможностей в українських громадах. Матеріали для тренінгу. Київ, 2015. 56 с.

URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/social_cohesion_training_materials.pdf

²⁵³ Універсальний дизайн в освіті: посібник. Під заг. ред. Софій Н. З. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 76 с.

²⁵⁴ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 19.12.2017№ 2249-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

остання сходуны сходуваго маршу; облаштувати поруччы па абидва боки сходувых маршів. Для нечуочых студэнтаў та студэнтаў з парушэннямі слуху перадбачыты сістэму візуальнаў інфармацыў²⁵⁵.

Такым чынам, у працэсі арганізацыў навчаньня для студэнтаў з інваліднасьцю, асоблівымі асьвітнімі патрэбамі та трудношчамі у навчаньні закладам вышчой асьвіты слўд апірацца на прынцыпы арганізацыў асьвітньаго прастору з урахуваньням вимог унівэрсальнаго дызайну, што спрыятиме іх максымальнай даступнасьці да навчальнаго працэсу: рўвнўсть та даступнасьць выкарыстаньня; гнучкўсть выкарыстаньня; прастота й інтуўтывнасьць выкарыстаньня; даступна выкладена інфармацыя; тэмпымўсть да памілок; малў фізычны зусілля; наявнўсть неабхўднаго рўзмўру, мўсця, прастору.

Прапонуэмў да рўзгляду асновнў крокў заклада вышчой асьвіты, спрыямованў на створення незалежнасьці абўтураўнтам і студэнтам з інваліднасьцю та трудношчамі у навчаньні:

1. Заклад вышчой асьвіты маэ перадбачыты штатнаго спўвробўтнўка, напрыклад посаду коардынатора вўддўлу для студэнтаў з асоблівымі асьвітнімі патрэбамі з пытань арьентуваньня та супроводу.

2. На посаду коардынатора слўд абіраць людынў, яка маэ досвўд рўботы з асобамі із трудношчамі у навчаньні та інваліднасьцю, а також здўбнасьці для арганізацыў рўботы фахўвцўв вўддўлу. До асновнўх завдань дўяльнўстў вўддўлу вўдносьцца: ведення дакументацыў, дотрымання вўзначеных закладам асьвіты працедур; навчаньня выкладачўв та працўвнўкўв; рўзроблення та друк навчальнўх пўсўбнўкўв; праведення акадэмічных консультацўв, монўторнўнг успўшнасьці студэнтаў та рэалўзацыя праграмы лўтньаго переходу (для першокурснўкўв)²⁵⁶.

Праграма лўтньаго переходу перадбачаэ, што фахўвець спўльна з бацькамі абўтураўнта та фахўвцўвма школы плануьт вўварўнты вўпускнўх курсўв та рўзробляьт рэалўстичнўй план переходу до заклада вышчой асьвіты з урахуваньням індўвўдуальнўх патрэб майбутньаго студэнта. Тобто, враховуьтцца запыты самаго школяра: Куды учень плануэ пўты пўсля закінчення школы?, Що пўтрьбно зрўбўты зараз, щоб дўсягчы свўўх цўлей?, Хто пўвнўнен бўты залученўй до цўьаго працэсу?, Хто бўде рэалўзувати та кантрьлювати перадбаченў перехўднў заходи та перэглядаць прогрэс студэнта?²⁵⁷.

Фахўвцў вўддўлу арьентуьтцца на такў етапы для ацўнкў готўвнўстў та вўдпўвўднўстў абўтураўнта рўвнў квалўфікацыў вў абраному закладў вышчой асьвіты: вўвчення пўточнўх навчочкў; вўзначення дадатковўх навчочкў, якў абўтураўнт хочэ рўзвўваць до того, як пўты до ЗВО і дўзнатўся пра вўмогы та пўдтрымку ўаго навчочкў й індўвўдуальнўх асоблўвостей у закладах, якў вўн рўзглядаэ для вўступу²⁵⁸.

3. Коардынатор спўльна з працўвнўкамі вўддўлу рўзробляэ та рэалўзуэ Праграму супроводу та пўдтрымкў студэнта заклада вышчой асьвіты, вў якўй перадбачено такў формы рўботы: аднў на аднў, у малых групах та вў групах для формуваньня навчальнўх навчочкў та навчочкў управлўння часом. Вўзначена праграма рэалўзуэцца за напўрамамі: формуваньня навчочкў сацўальна-пўбутоваго арьентуваньня вў закладў асьвіты, формуваньня навчочкў прыёму лўкўв та інше.

²⁵⁵ ДБН В.2.2-3:2018 Буднўкў і споруды заклады асьвіты Кўў: Мўнрўгон Украўны. 2018, 57 с.

²⁵⁶ College for Students with LD and/or AD/HD by Loring Brinckerhoff, Ph.D. 2006. 27p. URL: https://www.dys-add.com/resources/Adults_College/CollegeInfo.pdf

²⁵⁷ Там само.

²⁵⁸ Там само.

4. Консультант координує роботу працівників факультету (викладачів, асистентів, лаборантів) щодо організації освітнього процесу студента з інвалідністю, повідомляє про його індивідуальні особливості та потреби в адаптації чи модифікації навчального процесу²⁵⁹. Також закладам вищої освіти важливо передбачити доступність дистанційної форми навчання для зазначеної вище категорії осіб з особливими освітніми потребами, зокрема визначення форм навчання і контролю якості знань.

Отже, світова глобалізація та зміна парадигми щодо освіти в Україні сприяють розробленню та упровадженню більш ефективних форм навчання з метою формування конкурентоспроможності молодого фахівця з інвалідністю саме у період навчання у закладі вищої освіти.

Принципи та педагогічні умови формування навчального середовища для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами

На думку авторів, однією з важливих умов, що сприятиме залученню осіб з інвалідністю до здобуття вищої освіти за інклюзивною формою навчання є запровадження універсального дизайну. Універсальний дизайн – це дизайн предметів, середовища, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально доступними для використання усіма учасниками освітнього процесу без необхідності в адаптації чи спеціальному дизайну. Універсальний дизайн зручний усім: батькам із малолітніми дітьми; дітям у школах; пацієнтам у лікарнях; людям похилого віку; людям з інвалідністю; вагітним жінкам; людям з великою вагою тіла; людям низького чи високого зросту; будь-якій людині, якщо в певний період часу вона менш уважна або менш мобільна; педагогам, які мають інвалідність та хочуть займатися улюбленою справою.

Універсальний дизайн в освіті – це підхід, що забезпечує розробку широкого спектру навчальних продуктів та довідки з урахуванням потреб усіх учнів та вихованців. Стосується як аспектів навчання: програми, навчального плану, оцінювання знань, викладання, шкільного дизайну, бібліотеки, спортивних майданчиків, гуртожитків, веб-сайтів, інструкцій, так і шляхів реформування публічного управління освітою осіб з інвалідністю. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на основних принципах універсального дизайну.

Принцип 1. «Рівність та доступність використання». Архітектурно доступне та безпечне середовище; навчальні матеріали підготовлені таким чином, що можуть бути використані студентами, учнями та вихованцями з різними функціональними порушеннями; веб-сайти закладів освіти розроблені так, що інформація на ньому доступна для осіб з порушеннями зору, слуху та ін.

Принцип 2. «Гнучкість використання». Освітній процес відповідає широкому спектру індивідуальних можливостей учнів; забезпечує гнучку методику навчання, викладання та представлення матеріалу; доступні та гнучкі навчальні плани й програми.

Принцип 3. «Простота та інтуїтивність використання». Навчальні матеріали прості та чіткі у використанні незалежно від навичок та досвіду здобувачів освіти;

²⁵⁹ College for Students with LD and/or AD/HD by Loring Brinckerhoff, Ph.D. 2006. 27p. URL: https://www.dys-add.com/resources/Adults_College/CollegeInfo.pdf

лабораторне обладнання та обладнання в майстернях із чіткими та інтуїтивно зрозумілими кнопками управління.

Принцип 4. «Доступно викладена інформація». Врахування різного впливу освітнього середовища на «сенсорний досвід» студента; використання кольору, світла, звуків, текстури; легкий доступ до інформаційно-комунікативних технологій.

Принцип 5. «Терпимість до помилок». Здобувачі освіти повинні мати вдосталь часу, щоб надати відповідь на питання; використання навчального програмного забезпечення, що має вказівки/застереження, коли здобувач робить неправильний вибір.

Принцип 6. «Малі фізичні зусилля». Двері, які легко відкривати, здобувачам з різними функціональними порушеннями; застосування ергономічних вимог/деталей (наприклад, дверні ручки, меблі).

Принцип 7. «Наявність необхідного розміру, місця простору». Доступні навчальні місця для здобувачів, у тому числі з прилеглим простором для асистентів; меблі, фурнітура та обладнання, що підтримують широкий спектр навчання та навчальних методик; можливість регулювання середовища (наприклад, освітлення) для різноманітних потреб здобувачів освіти у навчанні та інше.

Приходимо до висновку, що виконання означених умов сприятиме рівноправному доступу до якісної освіти осіб з особливими освітніми потребами та з інвалідністю зокрема, забезпечить реалізацію їх конституційного права на освіту.

Застосування інформаційно-ресурсного забезпечення в інклюзивному просторі закладу вищої освіти

З урахуванням сучасних вимог до організації освітнього процесу студентів закладів вищої освіти академічні бібліотеки були й залишаються основними інформаційними центрами, котрі забезпечують виконання завдань семінарських, практичних, лабораторних, самостійних робіт та написання кваліфікаційних робіт. Електронні ресурси бібліотек відіграють важливу роль в обслуговуванні користувачів, у тому числі з інвалідністю, а саме в наданні таких послуг, як:

- доступ користувачів до повнотекстових баз даних, що розвиває дослідницьку діяльність студента;
- послуги довідкового характеру з метою виконання читацьких запитів;
- підтримка дистанційної та змішаної форми навчання та інше²⁶⁰.

Зокрема, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують вдосконалення, доступність та ефективність навчального процесу, підготовку молоді до інформатизації освіти, вдосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки²⁶¹.

Використання сучасного інформаційно-ресурсного забезпечення в закладах вищої освіти стає чинником освітніх змін у навчанні, в тому числі студентів з

²⁶⁰ Вітушко Н. Електронні інформаційні ресурси у сучасній бібліотеці. *Наук. пр. Нац. б-ки Укр. ім. В. І. Вернадського*. 2007. В. 18. С. 13-25.; Воскобойнікова-Гузєва О., Бровкін А. Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 6. С. 9-15.

²⁶¹ Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>

інвалідністю та особливими освітніми потребами, адже це відкриває широкі можливості для підвищення доступності, покращення якості освіти. Сучасний рівень розвитку інформаційно-ресурсного забезпечення значно розширює можливості організації освітнього процесу, спрощуючи доступ до освітніх та професійних даних та сприяє доступу до міжнародних інформаційних ресурсів у галузі освіти, науки і культури.

Створення інформаційного середовища передбачає комплексне інформаційно-ресурсне й методичне забезпечення, зокрема:

- матеріально-технічне та науково-методичне забезпечення закладів освіти;
- розроблення методик використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі під час вивчення усіх навчальних курсів.

Сучасний стан розвитку освіти в умовах карантину переконливо доводить, що використання дистанційних форм навчання є дієвою підтримкою освітнього процесу в закладах освіти та дає змогу:

- надати студентам різнорівневу навчальну інформацію;
- створити умови для рівного доступу до якісної освіти;
- розширити спектр освітніх послуг;
- підвищити інформаційну компетентність усіх учасників освітнього процесу²⁶².

Вважаємо за потрібне виокремити шляхи використання інформаційно-ресурсного забезпечення у процесі реалізації інклюзивної форми навчання:

- з метою компенсації (технічна допомога та підтримка, часткової компенсації або заміщення відсутніх природних функцій, що сприяє залученню до процесів спілкування й взаємодії);
- з метою комунікації та спілкування (допоміжні прилади і програмне забезпечення, програми альтернативної та заміщуючої комунікації, котрі полегшують або сприяють розширенню способів отримання та передачі інформації, специфічний для кожного виду функціонального обмеження);
- з дидактичною метою (задоволення індивідуальних потреб)²⁶³.

Отже, використання інформаційно-ресурсного забезпечення та інформаційних технологій у сфері освіти є вимогою часу і сприяє повноцінному залученню студентів до інклюзивного освітнього процесу.

Розглянемо способи застосування інформаційно-ресурсного забезпечення та інформаційних технологій в освітньому процесі:

- використання електронних лекторів, тренажерів, підручників, енциклопедій;
- розробка ситуаційно-рольових та інтелектуальних ігор з використанням штучного інтелекту;
- моделювання процесів і явищ;
- забезпечення дистанційної форми навчання;
- проведення інтерактивних освітніх телеконференцій;
- побудова систем контролю й перевірки знань і умінь студентів (використання контролюючих програм-тестів, генераторів тестів, кросвордів, ребусів, «хмари тегів» і т. і.);

²⁶² Козлакова Г. О. Теоретичні і методичні основи застосування інформаційних технологій у вищій технічній освіті: монографія. Київ: ІЗМН, ВІПОЛ, 1997. 180 с.

²⁶³ Запорожченко Ю. Г. Використання засобів ІКТ для підвищення якості інклюзивної освіти. Інформаційні технології в освіті: Збірник наукових праць. Херсон: ХДУ. 2013. № 15. С. 138-145.

- створення і підтримка сайтів закладів освіти;
- створення презентацій, аудіо, відеосюжетів навчального матеріалу;
- здійснення проєктної і дослідницької діяльності студентів тощо²⁶⁴.

Необхідно відзначити, що використання інформаційно-ресурсного забезпечення та інформаційних технологій в освітньому процесі сприяє:

- підвищенню мотивації студентів до навчання;
- реалізації соціальної мети, а саме – інформатизації суспільства;
- інтенсифікації процесу навчання;
- розвитку особистості студента;
- розвитку навичок пошукової, науково-дослідницької діяльності;
- розвитку навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом;
- підвищенню ефективності навчання за рахунок його індивідуалізації.

Таким чином, застосування інформаційно-ресурсного забезпечення та інформаційних технологій в освіті сприяло і сприятиме появі нового покоління інформаційних освітніх технологій, що дають змогу підвищити якість навчання, створити нові засоби отримання та передачі інформації та ефективніше взаємодіяти педагогам зі студентами з особливими освітніми потребами в процесі забезпечення дистанційної форми навчання.

Сучасні аспекти упровадження інклюзивної форми навчання в систему Нової української школи

Нова українська школа (НУШ) – покликана формувати в учнів такі вміння, як: критичне мислення, самооцінювання, висловлювання власної думки та її обґрунтування, відповідальність і застосування набутих у школі знань у повсякденному житті. Цьому сприяє дизайн і планування освітнього середовища закладу, що передбачає розвиток в учня мотивації до навчання шляхом самостійного здійснення вибору, розвиток та вдосконалення навичок у практичній діяльності, формування позитивного ставлення до інших²⁶⁵.

Новацією у практиці НУШ є структурування змісту освіти, що передбачає міжпредметні зв'язки з використанням інтегративного підходу із застосуванням таких форм роботи, як: групова, ігрова, проєктна та дослідницька діяльність, що впроваджується за допомогою таких методів педагогічної роботи, як: «ранкове коло», інтерактивні заняття у парах та групах на умовах співпраці, «щоденні п'ять», рефлексія та інше.

Команда фахівців НУШ особливу увагу приділяє збереженню та зміцненню фізичного здоров'я учнів, їх моральному та громадянському вихованню. З цією метою упроваджується охоронно-педагогічний режим (розпорядок дня), що передбачає ретельне планування шкільних заходів, що структурують діяльність учня і визначають його поведінку. Результатами такої діяльності є вивчення стану здоров'я дитини та врахування її індивідуальних можливостей з метою здійснення особистісно-орієнтованого навчання та виховання²⁶⁶.

²⁶⁴ Воскобойнікова-Гузєва О., Бровкін А. Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки. *Бібліотечний. вісник*. 2005 № 6. С. 9-15.

²⁶⁵ Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / української школи 27/10/2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

²⁶⁶ Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / української школи 27/10/2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Прыорытетным в НУШ виступае застосуванна прынцыпу «сацыяльнай інклязійі» в асвіці для рэалізацыі якога было разроблена і впрываджана стандарты та крытэрыі грамадска-актыўнай школы (ГАС). Зокрема, за стандартом «Сацыяльна інклязія», шо вызначана як невід'ёмна частына шкільнай палітыкы, перадбачана такі крытэрыі:

– Школа мае чітко апысану палітыку, про яку павідомляе учням, прадставнкам грамады та іншым арганізацыям, і наголошуе на доступнасці до навчанна та сацыяльнай справядлывасці;

– Школа забеспечуе належні тренінгы та надае підтрымку працівнкам, батькам, волонтерам і членам грамады на засадах різноманіття й рівнасці²⁶⁷.

Таким чыном, асвітня палітыка НУШ, формується згідно з міжнароднымы стандартамы. Зокрема, у Концепції НУШ перадбачана рэалізацыю складовых засад інклязіі на прынцыпі дытыноцэнтрызму: доступне саередовище та асобыстычно-аріентаванае навчанна в якому може рэалізуватыся кожна дытына незалежна від її можлывасцей, співпраця з пазашкільнымы закладамы асвіці з метою выявлєнна індывідуальных здібнасцей кожнай дытыны для цілеспрывованого развотку і профораіентації²⁶⁸.

У формуванні виховного саередовища, згідно Концепції, братыме участь колектыв школы, який працюватыме на засадах «педагогікы партнерства», шо вклячае спілкуванна всіх учасныків асвітнього процеса і командну взаємодію та зміню парадыгмы асвітнього процеса з урахованнамы:

– ідеї зміню стосунків з учнямы (увага вчытєля до учнів, залучєнна дітєй до навчанна за допомогаю успіху, перспектывы развотку);

– ідеї важкої мєты, «віра дытыны у можлывість подоланна трудносців» – учытєль ставыть якомога складнішу мєту і різнымы засабыма формує в учнів упевненість, шо мєта будє досягнута, та вывчєна за допомогаю запропонованого інструментарію;

– ідеї опоры на наочність (символы, схємы, таблиці, слова тощо) – учытєль надає учням опорні сыгналы для забеспечєнна кращого розумінна, структуруванна, запам'ятовуванна матєрыялу, а також для побудовы відповіді;

– ідеї навчанна без прымусу – перадбачає вклячєнна всіх засабыв прымусу з арсеналу педагогічных засабыв, зокрема, оцінкы/балу;

– ідеї вільного вобору – учытєль надає дытыні свободу вобору у процесі навчанна (учєнь може обырати завданна, браты участь у складанні завдань шоо почуваты себе партнером педагога в навчанні);

– ідеї выпєреджєнна – учытєль вклячає у заняття більш складныи матєрыял, об'єднує його в блокы, закладає перспектыву вывчєнна темы наступного уроку;

– ідеї великых блоків (об'єднанна 6-10 уроків або тем в одын блок) спрывають легшому встановлєнню логічных зв'язків, выокремлєнню головної думкы, постановці та выршєнню проблемы;

– ідеї відповідної форми – урок за своєю формою має відповідаты прєдмету, шо вывчається;

– ідеї самоаналізу – учытєль насправді рєалізує ідею колектывного аналізу та оцінюванна діяльносці кожного учня (учні знають, шо їх праця будє оцінена тому працюють старанніше);

²⁶⁷ Стандарты грамадска-актыўнай школы: сацыяльна інклязія: навч.-метод. посіб. Найда Ю. М., Ткачєнко Л. М. Під заг. рєд. Даныленко Л. І. Кыв: ТОВ «Вывавнычыи дім «Плєяды», 2014. 68 с.

²⁶⁸ Нова україньска школа: концептуальні засады ...

- ідэі інтэлектуальнага фону класу – перадбачае стварэння загаліх жыццёвых цілей та ціннасцей у класі;
 - ідэі калектыўнага творчага вихавання – дзіцей вчать калектыўнай суспільнай творчасці з першага класу да выпусканага.
 - ідэі спіўпраці з бацькамі – фармування довірлівага ставлення дзіцей да дарослых у школе, родіні, а таакож фармуваці у бацьків уміння любіці власных дзіцей і бачіці іх успішнасць.
 - ідэя асобісціснага підходу – «педаагагіка спіўробітніцтва» прапонуе прыіомы за дапамааою якіх фармуецься відчуття асобісціснай вартасці, та повагі до себе.
 - ідэі спіўробітніцтва вчителів – перадбачае взаємодію вчителів з метаю вправадження новых/авторських ідей в освіту (технаологіі, прыіомы, завдання)²⁶⁹.
- Тааым чіном, організація інклюдывноі форми навчання для дзіцей з асоблівывма освітніма потребама та іі спеціфіка в НУШ буде полягати у забезпеченні спеціальных умов та врахуванні індывідуальных засобів корекції, а саме:
- аадаптування змісту та структури навчального матеріалу, практичних дій з ураахуванням пізнавальних і фізичних здібнасцей учня;
 - викаористання різноманітних відів наочнасці (напрыклад, наатуральні прадметы, аадаптовані / тактыльні посібныкі, схема, таабліці);
 - упавільнення праоцесу пояснення навчального матеріалу (напрыклад, надаецься довша пауза для учня між зааітаанням і відпавідду, відваодиться більша часу для викаористання практичного завдання);
 - баагаторазове праавторення (напрыклад, перад вивченням і поясненням нового матеріалу, в праоцесі праагадування вивченого, введеення в састему знань окремих фактів і праавья засвоєних учнем в різній період навчання);
 - оптімізація темпу раоботы та дынамікы втомлюванасці (напрыклад, організація праереключення увагы учня на різні вяды діяльнасці з метаю заапабігання втомлюванасці; викаористання у праоцесі викаладу матеріалу цікавых фактів; емоційнасць викаладу матеріалу; стварення састуацій успіаху таоао);
 - залучення учня до саамаостійноі пізнавальноі діяльнасці (напрыклад, зменшення даапамааы зі сааоронны вчителя, праерехід від детальных інаструкцій до цілісных дій);
 - індывідуально-диференційований підхід до учня (напрыклад, корекційно-развивальна раобота прааводиться з учнем із врахуванням асобісцісных праавенційных маажливосцей, а не з його праавушенням);
 - гра і прааця як засабы корекції (напрыклад, спеціальный підбір завдання, дозування і регламентація заапропонованих зуаиль, уточнення та разшырення уявлень прао наваколішнє саередовище, развіток функцій, аналізааорів та руховых навичок);
 - доаааімання оаоронного педаагагічного раажыму (напрыклад, праавочні і саанітарно-праавереджувальні сааостереження за саааном здравья учнів, консультації лікаарів, разрабка та вправадження у навчально-виховный праавоес індывідуальных састем корекції);
 - стімулююча функція педаагагічного оцінювання (напрыклад, асоблівыва увага

²⁶⁹ Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учеб. пособ. Москва: Народное образование, 1998. 256 с.

приділяється докладним зусиллям та внутрішній мотивації)²⁷⁰.

Укладання індивідуальної програми реабілітації з урахуванням SMART-цілей

Зміни освітньої парадигми щодо навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку, труднощами у навчанні потребують переорієнтування корекційно-реабілітаційної діяльності фахівців не лише в питаннях діагностування, оцінювання навчальних досягнень, процесу організації, а й організацію та реалізацію індивідуальних програм реабілітації, корекції, навчання.

У процесі реалізації індивідуальної програми в закладах освіти слід дотримуватися принципів *універсального дизайну*, про що автори зазначили у попередніх параграфах нашої роботи.

Особливим у формуванні навчально-виховного середовища, згідно нормативно-правової бази є обладнання, підготовка колективу навчального закладу, який працюватиме відповідно до вимог на засадах «педагогіки партнерства». Зокрема, передбачає якісно-нове спілкування всіх учасників навчального процесу і командну взаємодію з урахуванням можливостей та інтересів дітей з особливими освітніми потребами.

Проведений аналіз науково-методичних та практичних джерел дозволяє передбачити особливості побудови індивідуальної програми розвитку з використанням сучасних технічних засобів, психолого-педагогічних методик та доповнюючих технологій навчання. Саме вони дозволяють відзначити та враховувати відмінності, такі як: навчальне середовище, психолого-педагогічний супровід, команда фахівців, залучення батьків та інше.

У процесі корекційно-реабілітаційної роботи з метою реалізації такої програми фахівці потребують знань та умінь щодо застосування додаткових технологій, які б враховували індивідуальні психофізичні, пізнавальні та особистісні потреби кожної дитини та сім'ї, яка виховує учня з порушеннями психофізичного розвитку.

Отже, індивідуальна програма реабілітації передбачає особистісно орієнтований вплив на усі сфери життя дитини, її родини та закладу освіти. Тому визначені цілі навчання, з урахуванням усіх сфер життя учня, доцільно розробляти за *системою SMART* (аббревіатура від англійських слів): Specific – конкретні; Measurable – вимірювані; Achievable – досяжні; Result-oriented – орієнтовані на результат; Time-related – визначені в часі.

Основними *правилами* побудови програми визначаємо:

- формування навичок навчання та їх застосування у навколишньому середовищі (самостійне застосування в процесі навчання);
- визначені завдання та вимоги (передбачає встановлення довгострокових цілей, пов'язаних з їх використанням у сім'ї, адаптуються з урахуванням індивідуального темпу розвитку дитини);
- комунікація (створення середовища спілкування, соціальні мікрогрупи);

²⁷⁰ Заплатинська А. Б. Модифікація та адаптація навчально-методичного забезпечення у процесі інклюзивного навчання. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ: БДПУ. 2012. № 1. С. 111-116.

- мобільність (супровід батьків для визначення оптимального навчального середовища дитини, що формує мотивацію до рухової активності; навчальної діяльності);
- підтримка досягнень дитини (сформовані свідомі діяльність стає базой для формування навчальної навички);
- домашнє життя (діяльність, пов'язана з певними умовами навколишнього середовища);
- міжособистісні відносини (здатність передбачати та уникати в процесі реалізації програми в сім'ї таких особливостей виховання, як гіперопіка, надмірні очікування, бажання уникати прийняття реальної ситуації розвитку дитини та інше);
- основні сфери життя (допомога у визначенні періодів активності та відпочинку дитини, розробка щотижневого сімейного плану, який включає участь у заходах з розвитку, самостійні ігри з дитиною, консультації з фахівцями, привітання гостей тощо).

Одним із правил укладання і реалізації індивідуальної програми розвитку є врахування взаємодії «сім'я-середовище-суспільство» та динаміки самого процесу, що забезпечується принципом «прийняття рішень на основі проблемно-орієнтованого підходу». Програма забезпечується роботою спеціалістів різних галузей знань, що є основою транс дисциплінарної команди: соціальних педагогів, вчителів-реабілітологів, вчителів-дефектологів (за нозологіями), логопедів, психологів, дитячих неврологів та педіатрів, фізичних реабілітологів/терапевтів, інших фахівців.

В основу укладання програми покладено такі *аспекти життєдіяльності учня*: рухові вміння та навички (функціональні вміння та будова тіла); сенсорно-перцептивні здібності; когнітивні навички (психічний розвиток та інтелектуальний рівень); здатність до комунікування/спілкування/рівень мовлення; соціальні навички (режим життя, ролі, ритуали); вплив простору та властивостей об'єктів оточення.

Також звертаємо увагу на необхідності дотримуватися алгоритму при укладанні програми: уточнення та узгодження заявки батьків; визначення рівня мотивації дитини; оцінка здатності дитини щодо визначення ключової проблеми на підставі аналізу особливостей розвитку дитини за міжнародною класифікацією функціонування (МКФ). Цей аналіз проводиться на трьох рівнях: активність та участь дитини, структура та функціональність, фактори навколишнього середовища, а його результати є основою для визначення мети втручання.

На наступному етапі підготовки та втілення всеохоплюючого плану виокремлюються *обов'язки фахівців*: визначити спеціалістів, які працюватимуть з дитиною та рівень їх відповідальності за обрані методи та засоби, за допомогою яких буде досягнута мета / цілі; визначити застосування коригувальних та терапевтичних методів, які застосовуватимуться фахівцями; визначити технічний та інтерактивний інструментарій / засоби, які будуть використовуватися під час реалізації програми.

Індивідуальна програма розвитку формується за *принципами*:

- індивідуальний підхід у роботі – заняття плануються з урахуванням порушення розвитку, емоційного стану: фахівець користується рекомендаціями, які отримані від фахівців міждисциплінарної команди, при цьому протягом роботи оцінюється динаміка формування навички і варіюється ступінь, складність та інтенсивність сенсорного навантаження.

- етапність – на початковому етапі фахівець встановлює емоційний контакт з дитиною, далі знайомить з обладнанням, згодом визначає інтенсивність та тривалість впливу і починає безпосередню корекційно-розвивальну роботу.
- діяльність міждисциплінарної команди – фахівець розробляє заняття і фіксує його хід, потім обговорює процес реалізації з усіма галузевими спеціалістами, які працюють з дитиною.
- безперервність – під час занять мають бути присутні батьки, які отримують рекомендації на формування та закріплення вправ з розвитку дитини, що дає можливість продовжувати та закріплювати роботу фахівців у домашніх умовах.

Висновки

Таким чином, цільове упровадження інклюзивної форми навчання включає ряд факторів, що забезпечують умови укладання, реалізації та супроводу здобувачів освіти в процесі виконання поставлених цілей в програмі розвитку. Використання запропонованих вище підходів є актуальними в сучасних умовах трансформації спеціальної освіти, запровадження інклюзивного навчання і потребує подальшого ґрунтовного теоретико-методологічного вивчення.

Отже, можемо констатувати недостатність досліджень проблем охоплення інклюзивною формою навчання молоді з інвалідністю та з особливими освітніми потребами. Питання організації сучасних підходів до упровадження інклюзивного навчання потребують спеціально організованого вивчення та апробації в практичній діяльності. Відповідно робота має перспективу подальших розвідок у зазначеному напрямку. Наразі автори констатують недостатнє усвідомлення пріоритетності залучення осіб з особливими освітніми потребами до здобуття освіти в інклюзивних закладах вищої освіти України.

Rozdział 5

Interakcje specjalistów sfery społecznej w zakresie rozwiązywania problemu childfree w środowisku młodzieży

Lesia Klimenko, Ruslan Novgorodsky, Halina Bejger

Взаємодія фахівців соціальної сфери щодо подолання проблеми чайлдфрі у молодіжному середовищі

Леся Клименко, Руслан Новгородський, Галина Бейгер

Актуальність дослідження

Проблема «чайлдфрі» на сьогодні виступає необхідною складовою в процесі формування усвідомленого батьківства, тому вона одна з найбільш складних та мало дослідженої тематики сучасної науки. Якість виховання, усвідомлене виконання батьківської ролі визначають стан суспільства, інституту родини і психологічне здоров'я особистості наступних поколінь. У наш час звичайними явищами стають малодітна сім'я, відхід від традиційного розподілу ролей і відповідальності в родині, збільшення кількості одnodітних і бездітних сімей, фемінізація, послаблення виховного потенціалу батьків, ріст бездоглядності, значне зниження стабільності сучасної сім'ї та інші актуальні проблеми в сфері родини та дитячо-батьківських відносин.

Родина є першим інститутом соціалізації дитини. Саме сімейне виховання є найбільш природним і відіграє визначальну роль у розвитку та формуванні особистості, але у др. пол. ХХ ст. відбулися важливі соціальні, культурні та економічні зрушення, що визначили зміни батьківських практик у сучасних суспільствах. З поміж них можна виділити наступні:

– *відокремлення сексуальності від репродукції* та, як наслідок, *зміна соціокультурної моделі планування сім'ї* від нормативної до більш раціональної, що неминуче пов'язано зі зменшенням кількості дітей у родинях. Нормативність та обов'язковість народження дітей, обумовлена традиціями аграрного суспільства та значною мірою стимульована соціальною політикою радянських часів, поступово йде з культурного життя.

– *розділення батьківства та шлюбу*, що виявляється, зокрема, у поширенні монобатьківських (зазвичай, мономатеринських) сімей;

– *відокремлення батьківства від його біологічної основи*. Деякі батьки не живуть зі своїми дітьми, поширеними є зведені сім'ї, розвиваються інститути усиновлення та прийомних сімей²⁷¹.

Одна із тенденцій сьогодення – поширення стилю життя як жінок, так і чоловіків, не пов'язаного зі шлюбом та народженням дітей.

²⁷¹ Клименко Л. В. Чайлдфрі: гендерні відмінності та перспективи зміни життєвої позиції. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: зб. матеріалів II Міжн.наук.-практ. конф., 15-16 лист., 2018 р.,* Ніжин / за заг. ред. С. О. Борисюк та О. В. Лісовця. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 87-89.

Люди, які свідомо відмовилися від народження дітей, були завжди. З розвитком суспільства їх кількість збільшилася, тому що розширення прав людини і, зокрема, прав жінок дало можливість відмовитися від моделі сім'ї, в якій функція дружини зводилася до народження й виховання дітей, хатньої роботи, що традиційно склалася. Крім того, робити такий вибір дала змогу поява і широке використання протизаплідних засобів.

Аналіз наукових досліджень

Аналіз соціологічної, психологічної, демографічної, соціально-педагогічної літератури свідчить про наполегливі пошуки механізмів соціально-психологічної та соціально-педагогічної роботи з майбутніми батьками, спрямованої на формування усвідомленого ставлення до народження і виховання майбутньої дитини. Так, у демографічних та соціологічних дослідженнях розглядаються проблеми сім'ї, їх причини, закономірності розвитку; ціннісні орієнтації майбутніх батьків (О. Баланірева, В. Береговий, В. Бойко, О. Яременко, Ю. Якубова, та ін.). У соціально-педагогічній літературі сьогодення достатньо розкриті проблеми пов'язані з психолого-педагогічною готовністю чоловіка та жінки стати батьками, вплив психологічної атмосфери сім'ї на психологічний розвиток плоду, на формування позитивного ставлення матері до майбутньої дитини (А. Буттєва, А. Брусиловський, Р. Овчарова, Г. Філіпова та ін.).

Говорячи про ступінь вивченості феномену «чайлдфрі»і, можна сказати, що за останні десять років вийшла велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних наукових статей, присвячених цій проблемі, проводяться емпіричні дослідження. Найвідомішими дослідниками течії є Дж. Е. Віверс, К. Джіллеспі, О. Г. Ісупова, Л. Чансі, Н. Маркова, О. В. Форотинська, Є. Буркетт, М. Дірленд, К. Морелл.

Аналіз наукових робіт показав, з одного боку – наявність багатьох проблем (психологічних, медичних, фізіологічних, побутових та ін.) у сім'ї, у чоловіків і жінок, які вирішили стати батьками; з іншого боку дослідники соціальної сфери О. Безпалько, І. Зверєва, В.Кравець, Г. Лактіонова, Т. Лях, В. Молочний, Т. Цюман, присвятили свої дослідження проблемам усвідомленого батьківства, про те в їх доробках малодослідженим залишилося питання «чайлдфрі» серед жіночої молоді. Тому, виходячи з актуальності цієї проблематики, нами було обрано тему подолання проблеми «чайлдфрі» у молодіжному середовищі.

Сутність основного поняття «чайлдфрі»

Термін «чайлдфрі» (від англ. childfree – вільний від дітей) виник на противагу слову «childless» – бездітний, що означає людину, яка з певних причин не може, але бажає мати дітей. Таким чином, можна зазначити, що «чайлдфрі» – це явище, при якому люди свідомо відмовляються від народження дітей, не маючи на те будь-яких фізіологічних обмежень.

Хотілося б відзначити, що в англійській літературі щодо цього феномену спостерігається велика варіативність у термінах. Так, можна зустріти поняття «without children» (без дітей), «childless» (бездітний), «nonmother» (немати) та «childhate» (дітоненависники), які звертають увагу саме на відхилення від встановлених норм. Тобто немає єдиної термінологічної системи з цієї проблеми. Проте можна сказати, що всі ці поняття об'єднує одна особливість – це те, що в кожному із них є негативне

відношення до факту свідомого народження дитини. Тому ми вважаємо, що це є ключовим моментом у визначенні цього поняття і може слугувати основним індикатором при дослідженні цього явища серед жіночої молоді.

Так, на думку О. Стрельник, якщо визначити бездітність як факт відсутності дітей досить легко, то класифікувати групи бездітних досить важко. Більшість дослідників, вона зазначає, концептуалізують явище бездітності фокусуючись переважно на групах жінок і натомість чоловіки є практично виключеними із досліджень репродуктивних практик загалом та з проблем добровільної бездітності зокрема. Приклади таких досліджень досить численні в європейській та американській соціології, але відсутні у вітчизняних соціально-демографічних розвідках²⁷².

Ну думку цього ж автора, поза полем аналізу залишається діадичний характер процесу прийняття рішення про народження дітей або відмову від їх народження та вплив партнера/партнерки на таке рішення. Хоча у деяких дослідженнях показано, що у подружніх союзах репродуктивні рішення завжди є результатом певного обговорення, навіть якщо репродуктивні настановлення партнерів розходяться, все одно є присутній їх взаємовплив²⁷³.

По-друге, результати кроскультурних досліджень добровільної бездітності важко порівняти через різні підходи до визначення цього поняття та неоднозначність його критеріїв (відсутність біологічних дітей, висловлене небажання мати дітей, збереження репродуктивних можливостей)²⁷⁴.

По-третє, оскільки бездітні чоловіки та жінки будь-яких вікових груп можуть бути тимчасово бездітними, у деяких дослідженнях добровільної бездітності особлива увага приділяється групі бездітних жінок 40-44 років, тобто групі жінок, які фактично знаходяться на стадії завершення репродуктивного віку. Ці жінки часто відносяться до категорії добровільно бездітних, що не є виправданим, адже бездітність, навіть за умови збереження природної фертильності, може бути наслідком різних життєвих обставин²⁷⁵.

Розглядаючи проблему «чайлдфрі» віднаходимо, що мотивами прийняття цієї проблеми стають:

- відсутність потреби в дітях (відсутність материнського інстинкту, страх вагітності та пологів, неприязнь до дітей, спогади про травми власного дитинства, нелюбов до власних батьків, відсутність емоційного контакту з батьками, неповага до них, особисті образи);
- установка на індивідуалізм і гедонізм (прагнення зберегти власну свободу, небажання жертвувати заради дитини своїм розміреним та розпланованим життям, спокоєм, здоров'ям, фізичними силами, бажання присвячувати свій вільний час виключно собі та своїм інтересам);
- як виправдання бездітності (прагнення не примножувати людські страждання на Землі, що неминуче виникають з народженням дітей, уявлення про безглуздість продовження людського роду, звернення уваги на проблему

²⁷² Стрельник О. О. (Не)батьківство як вибір. Добровільна бездітність у наукових та суспільних дискусіях. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук.пр.* 2012. № 2 (14). С. 41-45.

²⁷³ Там само.

²⁷⁴ Там само.

²⁷⁵ Там само.

перенаселення планети і виснаження ресурсів, а також увага загострюється на поганих соціально-економічних умовах країни).

Серед причин, які можуть викликати появу цього феномену дослідники виокремлюють два блоки: глобальні й особистісні психологічні фактори.

До блоку глобальних причин відносяться:

- знецінення людського життя як такого. Це пов'язано із такими глобальними потрясіннями як Друга світова війна, атомне бомбардування Хіросіми і Нагасакі, сексуальною революцією. Говорячи про нашу країну, можна сказати, що настрої свідомої відмови від дітей почали поширюватися в 90-х рр. ХХ ст. Тобто вітчизняні чайлдфрі – це, переважно, діти перебудови, у яких і досі є побоювання щодо власної безпеки, не говорячи вже про захищеність своїх дітей.

- наступною причиною є політична та економічна нестабільність. Молодь відмовляється від продовження роду не маючи впевненості в завтрашньому дні, переважній більшості хочеться мати всі матеріальні блага для того, щоб ростити дитину живучи без проблем, а не виживаючи.

- третя причина – «криза достатку». Тобто це характеристика, яка проявляється у вільному виборі жіночої половини, коли їй вагітніти та й чи робити це взагалі. Появу цієї причини можна пояснити тим, що ніколи жінка не була настільки соціально вільною: суспільство лояльно відноситься до всіх можливих проявів «вільного вибору» в порівнянні з минулими століттями, коли жінка (нехай навіть і безплідна), котра не мала дітей піддавалася остракізму, презирству та була приречена на звинувачення в неповноцінності. В наш час добровільна відмова від дітонародження в певних колах вважається ознакою прогресивного мислення.

Серед особистісних причин появи феномену чайлдфрі науковці виділяють наступні:

- Прагнення до економічно більш стабільного життя, яке не вимагає поступок у кар'єрі, витратах, тощо. Жінки-чайлдфрі, як правило, працюють, багато хто з них має успішну кар'єру. Дитина сприймається ними як завада успішній кар'єрі. Одночасно з цим, чайлдфрі, як жінки так і чоловіки, відмічають перевагу економії грошей на відсутності дітей та можливість збудувати більш комфортний стиль життя, позбавлений батьківства. Це люди, які досягли певного рівня життя (багато хто з них не мав його у батьківській родині) та не бажає його втрачати або поступатися ним.

- Прагнення витратити свій час на себе. Чайлдфрі розуміють, що при появі дитини треба виділяти на її виховання багато часу, який можна витратити на мандрівки, хобі, спілкування, саморозвиток тощо.

- Бажання створити сім'ю, збудовану більше на любові та бажанні бути разом, ніж на батьківських обов'язках.

- Емоційні мотиви. Представники течії чайлдфрі мають кардинально різне емоційне ставлення до дітей – від ненависті та несприйняття до загалом позитивного емоційного ставлення до чужих дітей. Загалом чайлдфрі позбавлені мотивації продовження роду як самоцілі і вважають її безглуздою.

- Бажання уникнути родів як таких. Жінки чайлдфрі наголошують на тому, що народження дитини пов'язано із втратами у здоров'ї, значним погіршенням фізичної форми, тощо. Можливість вагітності часто викликає у них відразу, тривогу, страх та гнів.

Безумовно, існують також і неусвідомлені особистісні мотиви та причини. Ці причини маловивчені, але самі представники течії коментують, що більшість з них мають психологічні дитячі травми. Досить часто це пережите «дитинство без дитинства» старших дітей у родині (особливо дочок) у багатодітних родинах. Змушені батьками змалку вживатися в роль «господині дому та матусі» вони не прагнуть реалізувати батьківські функції у дорослому житті. Деякі чайлдфрі припускають, що відмову від продовження ними роду могли викликати емоційно несприятливі стосунки із власними батьками. Однак це питання докладно не вивчено жодним із дослідників.

Аналіз дослідження відношення жіночої молоді до народження дітей

Аналізуючи сучасну літературу щодо дослідження феномену «чайлдфрі» вітчизняними дослідниками, можна констатувати, що воно майже не проводилося. З огляду на це, нами було розроблено анкету «Відношення сучасної молоді до питань планування сім'ї» з метою виявлення причин можливої відмови від продовження роду та мотивів, якими керуються при цьому молоді жінки.

Створюючи анкету, ми орієнтувалися на сучасні зарубіжні дослідження добровільно бездітних жінок, які враховують такі фактори, як, наприклад, ціннісні орієнтації опитуваних, вік, участь на ринку праці. Важливою складовою анкети були питання, які стосувалися сім'ї, в якій виховувалися респонденти. Загалом на питання анкети відповіло 69 жінок, віком від 16 до 35 років.

Перші два питання анкети були ознайомчі та стосувалися віку та статі опитуваних. Оскільки дослідження спрямовано на жіночу половину респондентів, чоловіків було опитано для того, щоб мати змогу порівняти відповіді респондентів обох статей з метою виявлення причин свідомої відмови від народження дітей.

Опитувані відповідали на питання № 3 «Сім'я, у якій Ви виховувались», з яких в одnodітних – 23 %, середньодітній сім'ї – 42 %, багатодітна – 15 %, повній сім'ї – 16 %, неповній – 4 %. Вважаємо, що це питання є одним з головних в анкеті, адже саме в сім'ї починають формуватися установки стосовно того, чи народжувати в майбутньому власних дітей. В ході аналізу відповідей респондентів нами було помічено цікаву закономірність: майже всі жінки, які виховувалися в багатодітних родинах не хочуть в найближчому майбутньому народжувати дітей, пояснюючи це відсутністю потрібних матеріальних благ, необхідних для повноцінного задоволення всіх потреб.

Підтвердженням цієї тенденції виступають дослідження ЮНІСЕФ, в яких свого часу було названо сім основних форм дитячої бідності: відсутність нормальної їжі, безпечної питної води, санітарних умов, здоров'я, житла, освіти і доступу до інформації. Спираючись на ці складові, тільки в ЄС було виявлено 19 млн дітей, які живуть в бідності. Причому практично половина з них проживала у двох типах сімей, що найбільше ризикують опинитися за межею бідності: 22 % – неповна сім'я, 25 % – багатодітна родина. В Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, проблема бідності та нерівних можливостей серед дітей постає особливо гостро. Так, у 2012 р. рівень бідності в Україні склав 26 %, причому 11,2 % населення визнано найбільш злиденим. Через те, що весь спектр наслідків фінансової кризи відчули на собі люди середнього віку, у яких підростають діти, показник дитячої бідності сягнув

33,3 %. Причому яскраво вираженою стала пряма залежність рівня бідності від кількості дітей в родині: до бідних належать 26,4 % родин з однією дитиною; 42 % родин, які мають двох дітей, трьох – 53,8 %, чотирьох і більше – 76,4 %.

Також, важливим фактором, який залежить від внутрішньосімейних відносин та впливає на відмову від потомства є *розрив поколінь*. Ця проблема виявляється, наприклад, в руйнації звичної ієрархії, у якій знання і досвід спрямовувалися від світу дорослих до світу дитинства, а також у неможливості точного прогнозування майбутніх умов життєдіяльності сьогоднішніх дітей, що підривають впевненість старшого покоління у власній компетентності, позбавляють сім'ю виховних орієнтирів для забезпечення належного зв'язку поколінь. Респонденти, які проживали в неповній сім'ї, підтвердили свою відмову від дітонородження, пояснюючи це тим, що все своє свідоме життя не підтримували контакт зі своїми батьками, так як останні постійно працювали. Проте мова йде не тільки про зайнятість, а й про небажання включатися в життя своєї дитини. Ці відповіді теж можна обґрунтувати, використовуючи дані всеукраїнського дослідження, яке показало:

- майже кожній четвертій дитині бракує спілкування з батьками;
- більше половини батьків недостатньо обізнані з проблемами своїх дітей.
- У результаті дорослі живуть своїм життям, а діти – своїм, посилюючи таким чином відчуження поколінь.

Найважливішою цінністю для опитуваних жінок стала, як не дивно, сім'я. Але попри це, багато хто з молодих дівчат (які, до речі, і на наступні питання анкети відповідали як типові чайлдфрі) вибрали цінності, які, згідно досліджень, є пріоритетними важелями, котрі спонукають до свідомої відмови від материнства. Серед таких цінностей: 87 % – здоров'я, 60,9 % – цікава робота, 56,5 % – матеріальна забезпеченість, 34,8 % – свобода, незалежність, 34,8 % – освіта, 20,3 % – власне задоволення та розваги.

Що стосується гендерних відмінностей серед представників чайлдфрі, то тут спостерігаються певні закономірності:

- чоловіки, які не хочуть мати дітей характеризуються в середньому нижчим рівнем доходів і освіти, ніж жінки;
- учасниками Інтернет-спільнот чайлдфрі частіше є молоді жінки. Це пояснюється тим, що говорити про відмову від дітей заради кар'єри більш соціально прийнято, ніж «не розмножуватися» заради того, щоб витратити увесь свій заробіток на себе;
- серед чоловіків завжди більше остаточно бездітних, що пов'язано з тим, що жінки свідомо прагнуть мати дітей, а чоловіки часто просто «пливуть за течією» в цьому питанні;
- у чоловіків з високим рівнем доходів більше дітей, в той час як більш високий особистий дохід жінки звичайно корелює із меншою кількістю дітей на одну жінку.

Таким чином, на думку Т. Соломатіної, для жінки бути чайлдфрі – це, перш за все, право на вільний вибір професії, а для чоловіків – це звільнення від зайвих обов'язків.

Бачимо, що на питання «На вашу думку, скільки дітей найкраще мати в наш час?» значний відсоток опитуваних жінок вибрав варіанти А і Б (44 (64 %) жінки

вважає, що найкраще виховувати двох дітей, 21 (31 %) респондент є прихильником малодітної родини), 1 % дали відповідь трьох і більше дітей і 4 % зазначили, що дітей краще не мати.

Паралельно з анкетуванням, саме це питання я задавала знайомим дівчатам дітородного віку. Результати мене не здивували: із 10 дівчат чотири підтримують варіант А, шість – Б. Але цікавим є те, яким чином дівчата визначають критерії підходящої кількості дітей для того, щоб сім'я була щасливою. Такі критерії часто зустрічаються в жіночих журналах та в блогах. Слід сказати, що майже всі опитані вважають, що одну дитину жінка народжує не з метою подальшої професійної реалізації, а для того, щоб приділяти єдиній дитині більше уваги та дати все саме найкраще. Крім того, щоб позбавити цю дитину від ревнощів братів і сестер – тобто, подарувати всю свою любов тільки їй. Серед плюсів родини, де виховується один малюк, слід виокремити:

- світогляд єдиної дитини набагато широкий, ніж в дітей з багатодітних родин;
- всі пориви батьків (виховання, увага, освіта) направляється на одного малюка;
- дитина отримує все, що потрібно для її росту, розвитку і, природно, гарного настрою.

Разом із плюсами у малодітності є і свої мінуси, серед яких найчастіше опитувані виділяли:

- дитині складніше вливатися в дитячий колектив;
- на підростаючу дитину виявляється неабиякий тиск з боку батьків, які прагнуть, щоб вона виправдала всі їх надії та втрачені сили;
- у дитини більше шансів вирости егоїстом – вона з дитинства звикає до того, що світ повинен обертатися довкола неї;
- прояв гіперопіки, притаманний більшості батькам одної дитини, породжує та зміцнює дитячі страхи. Існує великий ризик того, що дитина виросте залежною від батьків, не здатною на рішучі дії, не самостійною.

Респонденти, які обрали варіант Б, аргументують свою відповідь тим, що у сім'ях, де виховується дві дитини, у більшості випадків ці діти стають друзями, їм цікаво разом грати і проводити вільний час, до того ж – завжди можна залишити молодшу дитину на старшого брата/сестру, коли батькам потрібно зайнятися своїми справами.

Щодо тих жінок, які вважають, що дітей краще не мати, то, на нашу думку, саме від таких думок і починає формуватися установка на свідому бездітність, яка може призвести до багатьох проблем як локальних, так і загальнодержавних (наприклад, демографічна криза в країні).

Проаналізувавши відповіді на питання «Скількох дітей Ви б хотіли мати в майбутньому, якби у вас були всі необхідні умови?», бачимо, що 4 % опитаних жінок взагалі категорично настроєні проти народження дітей; 7 % не можуть однозначно дати відповідь на це питання; 67 % не проти мати двох дітей; 9 % трьох і більше дітей; 13 % одну дитину.

На мою думку, чинником трансформації моральних норм сучасних жінок є ціннісний хаос, свідками якого вони стають ще з раннього віку. До слова, стимульоване масмедіа заперечення традиційних устоїв не лише загострило

характерний для будь-якого суспільства ціннісний конфлікт поколінь, а й занурило молодь в атмосферу хибних ідеалів та переконань. Результатом є те, що молоді люди, починаючи з молодшого віку, починають культивувати у своїй свідомості егоїзм та споживацтво. Якщо раніше, завдячуючи державній ідеології та цілеспрямованому впливу соціальних інститутів, дитинство було захищеним від шкідливої інформації періодом ігор і навчання, то нині, безпосередньо зіткнувшись із негативними явищами дорослого світу, воно втрачає будь-які правила існування. Отже, демонструючи негативні явища дорослого світу та проблеми, до ряду яких можна віднести феномен чайлдфрі, сучасні ЗМІ змалечку підривають у дитини віру в загальнолюдські ідеали (прикладом ідеалу є материнство, усвідомлене батьківство). В цьому питанні також можна спостерігати закономірність, яка полягає в тому, що представники багатодітних сімей, відмовляються від великої родини, бажаючи подарувати достойне життя хоча б одній дитині.

Наступне питання анкети «Яке Ваше ставлення до добровільної відмови від продовження роду?» – саме мало такі результати: 72 % жінок вважають, що це вільний вибір кожної людини; 22 % опитуваних вважають, що не можна відмовлятися від народження дітей; 6 % серед опитаної жіночої молоді схвально ставляться до добровільної відмови від продовження роду, відповідно вони виступають прихильниками руху чайлдфрі, про що свідчать і відповіді на інші питання анкети

Причому деякі молоді дівчата висловлюються так: «Ставлюся абсолютно байдуже, це їх вибір і я його поважаю. Єдине, що починає дратувати – те, що деякі представники чайлдфрі починають ображати інших, пропагують ненависть до дітей. Але це не має відношення до стилю життя та ідеології чайлдфрі. Скоріш за все, це демонстрування елементарної невихованості». Тобто більшість респондентів ставляться до руху свідомо бездітних з абсолютним розумінням, поважаючи вибір відмови від дітонародження, що свідчить про хибність стереотипу про те, що більшість жінок засуджує цей рух.

Віковий склад дівчат, які обрали варіант Б, від 19 до 35 років (одnodітна родина – 4 представники, середньодітна – 5, багатодітна – 6 жінок). Отже, бачимо, що більшість опитаних – дівчата, які виховувалися в багатодітних родинах. Цікавим є спостереження: тільки одна із шести дівчат хоче в майбутньому мати велику родину, всі інші планують народити одну – дві дитини. Це черговий раз підтверджує таку закономірність: дивлячись на всі труднощі, з якими зустрічалися батьки великого сімейства та зробивши відповідні висновки, діти просто відмовляються повторювати батьківські помилки, бажаючи дати достойне життя тільки одній, максимум – двом дітям.

Відсоткове співвідношення між відповідями на питання «Діти повинні народжуватися, ...»: демонструє, що більшість респондентів віддають перевагу зачаттю та народженню дітей тільки в тому випадку, коли вони самі будуть психологічно готові до їх народження (10 % – в будь-яких умовах, адже діти – найбільше щастя; 61 % – коли батьки психологічно готові до їх народження; 23 % – коли є всі потрібні матеріальні умови).

Цей фактор є важливим, на наш погляд, адже саме психологічна неготовність до пологів та виховання дітей, найчастіше стає причиною поширення феномену чайлдфрі. Велика частка опитаних вважає, що зачаття дитини можливе тільки в тому випадку, коли у подружжя є всі необхідні матеріальні умови для її забезпечення,

10 % дівчат вважає, що діти – найбільша цінність і їх потрібно народжувати в будь-яких умовах. Говорячи, про ці 10 %, варто зазначити, що вони є прихильниками пронаталізму, який трактує материнство як сутність жіночої ідентичності. Для опису цього явища дослідники часто використовують поняття «гегемонне материнство» як домінуюче уявлення про те, що всі жінки за своєю природою є матерями та бажають мати дітей.

Слід сказати, що аналізуючи відповіді саме на це запитання, можливість професійної самореалізації, яка часто виступає головною причиною відмови від потомства не здається нам проявом егоїзму та зацикленості на собі. Якби не парадоксально це звучало, але діти, які народжуються в сім'ях, для яких головне їх кількість, а не якість умов проживання, приречені на виживання в суворих реаліях сучасності. Як зазначалося вище, це може призвести до поширення таких соціальних явищ як дитяча бідність, бездоглядність, девіантна поведінка підростаючого покоління та соціального сирітства.

В цілому, можна сказати, що батьківські установки дівчат чайлдфрі суттєво відрізняються від установок дівчат, які в подальшому планують материнство. Свідомо бездітні молоді жінки мають досить суперечливі батьківські установки. З одного боку, вони вважають, що батьки повинні більше надавати дитині можливість висловити власні думки та почуття, менше оберігати дитину від труднощів, давати більше простору для самостійності, забезпечити необхідними речами. Тобто, в порівнянні з дівчатами, які планують ставати мамами, дівчата чайлдфрі мають навіть більш сприятливі, конструктивні установки. Однак, з іншого боку, чайлдфрі мають більше страхів стосовно батьківства, їх внутрішня картина цього процесу є більш похмурою та не сприятливою для розвитку повноцінної особистості. Вони бачать стосунки з дітьми не товаришескими, більш «жертвними», «мученицькими». Для дівчат чайлдфрі батьківство – це відмова від своєї особистості, планів, можливостей кар'єрного росту тощо. Таким чином, ми бачимо, що установки досліджуваної аудиторії мають певні особливості, які можуть стати предметом психологічної корекції.

Відповіді на питання «Чи чули Ви про громадський рух чайлдфрі?» розподілилися майже рівним чином. Метою саме цього питання є визначення рівня обізнаності з феноменом чайлдфрі, послідовники якого об'єднуються в групи однодумців. Так, бачимо, що для жінок нашої країни цей рух є новим і маловідомим, адже всього 46% відсотків респондентів знають, хто ж такі чайлдфрі, інші 54% – намагаються перекладати це слово з англійської мови, не знаючи достеменно особливостей його прояву.

Підводячи підсумок, вважаємо, що питання «Як Ви ставитеся до ідеології «чайлдфрі», яка полягає в добровільній відмові від народження дітей на користь комфортного способу життя та саморозвитку?» дало змогу нам отримати точну цифру прибічників руху чайлдфрі серед 69 опитаних молодих жінок. 6 % жінок не бажає виконувати свою батьківську функцію; 29 % негативно ставляться до ідеології «чайлдфрі», 39 % – нейтрально та 26 % – невизначено говорять про це явище та відношення до нього.

Аналіз питання «Який вік Ви вважаєте найоптимальнішим для народження дитини» дав нам можливість виокремити такий прогностичний фактор бездітності як вік. 21 % опитаних жінок, які обрали варіант оптимального віку для народження від

27-30 ро́кiв; 4 % – вiд 31-35 ро́кiв; 3 % – обрали два варiанти оптимального вiку для народження – вiд 18-22 р. та 36-40 %. Найбiльший вiдсоток 69 % обрали оптимальний вiк для народжуваностi саме вiд 23-26 р. Це нас наштовхнули зробити висновки про те, що цих жiнок можна вiднести до категорiї «тих, хто постiйно вiдкладає народження дитини». Вони не вiдмовляються вiд iдеї мати дiтей, але iх тимчасове «потiм» призводить до остаточної вiдмови вiд виконання материнської функцiї (момент, коли в них зникає бажання заводити потомство, або цього зробити не дозволяє стан здоров'я).

В рейтингу причин, якi спонукають дiвчат поповнити ряди чайлдфрi, перше мiсце, за пiдрахунками вiдповiдей, займає власний комфорт та можливостi для саморозвитку, iншими причинами вважаються:

- вiдсутнiсть потреби в дiтях;
- невпевненiсть як в своїй безпецi, так i в безпецi своїх дiтей;
- вiра в те, що продовження роду – не є одним з найголовнiших призначень сучасної людини.

Дослiдивши вiдомi причини свiдомої бездiтностi, ми виокремили i вiдносно новi, не дослiдженi причини вiдмови вiд батькiвства:

1) По-перше, це вiк дослiджуваних. Побутує думка, що в визначений промiжок часу серед молодих жiнок доволi часто зустрiчаються бездiтнi (в зв'язку з навчанням або початком професiйної дiяльностi), якi з роками не змiнюють своєї позицiї. Але, безумовно, iснують i такi виключення, коли впевненiсть жiнок у небажаннi мати дiтей, iх пояснення та iнтерпретацiя своєї бездiтностi змiнюються з плином часу.

2) По-друге, це шлюб та шлюбнi вiдносини. Одним з основних прогностичних параметрiв, якi вказують на вибiр моделi бездiтностi, є безшлюбнiсть. Для жiнок, якi вагалися у виборi стратегiї чайлдфрi, вiршальним фактором виступала вiдсутнiсть пiдходячого партнера i часу, необхідного для виховання дитини.

3) По-третє, це соцiально-економiчний статус опитуваних. Слiд вiдмiтити, що люди з високим рiвнем освiти, iнтелектуальними даними частiше приймають рiшення про свiдому вiдмову вiд батькiвства, або вiдкладають появу первiстка на невизначений час. Деякi жiнки вважають вiдсутнiсть фiнансових засобiв прiоритетним фактором у виборi бездiтностi. Також на це рiшення частково впливає повна зайнятiсть на роботi, хоча вибiр мiж дiтьми та улюбленою роботою жiнками здiйснюється без чийогось примусу, про що i заявляють деякi з представниць руху.

Взаємодiя соцiального працiвника з жiночою молоддю

Проблема подолання iдеологiї «чайлдфрi» серед жiночої молодi звичайно потребує спiльних зусиль соцiальних працiвникiв та цiєї категорiї. Серед поглядiв сучасних дослiдникiв проблеми взаємодiї соцiального працiвника з клiєнтами розподiляють всi форми i методи взаємодiї на двi групи: робота з проблемою клiєнта i робота з приводу цiєї проблеми з iншими установами, органiзацiями, службами, учасниками. У серединi цих груп, у свою чергу, йде класифiкацiя рiзних видiв соцiальної взаємодiї. Так, наприклад, до першої групи належать питання про характер проблеми клiєнта (втрата роботи, розлучення, вiдмова вiд народжуваностi дитини, iнвалiднiсть тощо), з одного боку, i про особливостi клiєнта, з iншого.

Взаємодія – це взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності. Йдеться про те, що люди обмінюються не тільки інформацією, а й різними діями. Ці дії забезпечують планування спільної діяльності, її координацію і розподіл функцій.

Важливим компонентом взаємодії соціального працівника із жіночою молоддю виступають його професійні вміння та навички і, зокрема, ступінь володіння методами підтримки, соціальної терапії, профілактики, корекції та реабілітації. Взаємодія соціального працівника і клієнта становить частину цілеспрямованого процесу практичного впливу з боку всіх учасників.

У процесі соціально-терапевтичного взаємодії соціального працівника і клієнта чи групою клієнтів, зокрема жіночою молоддю, важливе значення має вербальна і невербальна поведінка. Як відомо, життєвий досвід людини виражається за допомогою двох способів: вербальним (мовою слів) і невербальним (мовою тіла). Людська здатність вербально-мовного спілкування виникла з необхідності постійних міжособистісних контактів або взаємодії в процесі різних видів суспільної діяльності. Вербальна комунікація переважно визначається законами психолінгвістики і пов'язана з формуванням висловлювання (експресивна мова) і його сприйняттям реципієнтом (імпресивна мова).

Особливість соціально-терапевтичного контакту з жіночою молоддю полягає в тому, що в процесі взаємодії з ними соціальний працівник впливає на їх бачення проблеми і тим самим на їх поведінку, життєві цінності та переконання. Саме над цими аспектами слід працювати при роботі з жіночою молоддю, яка свідомо відмовляється від дітонародження.

Саме такий підхід було покладено в запропонований проєкт *«Студентського центру планування сім'ї при психологічній службі НДУ імені Миколи Гоголя»*, який базується на технології формування навичок усвідомленого батьківства.

Актуальність проєкту. Проблема відповідального батьківства є надзвичайно актуальною на тлі сучасного суспільного життя. Складна економічна ситуація, інфляція та зростання безробіття негативно впливають на інститут сім'ї, що нині, як і суспільство в цілому, перебуває в кризовому стані. На готовність молоді до створення родини та усвідомленого батьківства впливає низка чинників: омолодження шлюбів, недостатня економічна і соціальна захищеність, загальне послаблення моральних норм у суспільстві, поширення нетрадиційних форм шлюбу, раннє фізіологічне дозрівання дівчат і хлопців, що поєднується з психологічною та духовно-моральною безвідповідальністю стосунків, небажанням мати дітей або відкладанням цього акту на невизначене майбутнє.

Про те, що повноцінна сім'я поступово втрачає свою важливість свідчать і статистичні дані. У 2016 р. на Чернігівщині народилися 8506 малюків. Це на 598 немовлят, або на 7 % менше, ніж у попередньому році. Щоденно на світ з'являлися, у середньому, 23 малюки. Дві третини дітей народилися в міських поселеннях. Серед народжених 4356 хлопчиків та 4150 дівчаток.

На 1 тисячу населення області припадало 8,2 новонароджених проти 8,7 – у 2015 р. У межах області цей показник був найбільшим у Бобровицькому районі (10,0), найменшим – у Талалаївському (6,2). У міських поселеннях народжуваність традиційно вище, ніж у сільській місцевості (8,4 проти 7,7).

Половина жінок, які народжували, стали мамами вперше, дещо більше третини (36 %) – удруге, кожна сьома – народила третю й більше дитину (двоє з них народили десяту за рахунком дитину). У минулому році в області на світ з'явилися 77 двійнят. Середній вік породіль становив майже 28 років, а мам, які народили первістка – 25 років.

Наймолодшими батьками стали одна 12-річна, три 14-річні дівчини та троє 17-річних хлопців. Найстаршими – 47-річна жінка та 64-річний чоловік. Найбільша різниця у віці батьків – 30 років.

У минулому році 22 % немовлят з'явилися на світ у матерів-одиначок або в батьків, шлюб яких не зареєстрований. У міських поселеннях кожна п'ята дитина народилася поза шлюбом, у сільській місцевості – кожна третя.

Мета проєкту: створення студентського центру планування сім'ї при психологічній службі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя з метою профілактики явища «чайлдфрі».

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

1. Відбір та підготовка кадрів до роботи в Центрі.
2. Підбір приміщення, тематичних матеріалів, необхідних для повноцінного функціонування Центру.
3. Інформування цільової аудиторії проєкту про Студентський центр планування сім'ї при психологічній службі НДУ ім. Миколи Гоголя.
4. Залучення студентства до тренінгової та інших форм роботи Центру.
5. Узагальнення досвіду реалізації проєкту шляхом написання аналітичного звіту щодо його підсумків.

Очікувані результати реалізації проєкту

У результаті виконання всіх запланованих завдань проєкту «Студентський центр планування сім'ї при психологічній службі НДУ ім. Миколи Гоголя», очікується:

1. Розробити положення про «Центр планування сім'ї при психологічній службі НДУ ім. М. Гоголя»
2. Сформувати в клієнтів центру як учасників комплексу тренінгів потребу мати повноцінну сім'ю, бажаних та запланованих дітей, а також змінити ставлення кожної молодої людини до проблем планування сім'ї.
3. Організація вебінарів, відеолекторіїв серед учасників проєкту щодо стану реалізованості соціального проєкту та його результатів.
4. Інформування громадськості міста та району про підсумки реалізації проєкту у ЗМІ (періодичних виданнях міста), а також в соціальних мережах.

Учасники проєкту: спеціально відібрані кадри (ними можуть бути студенти старших курсів, магістранти факультету психології та соціальної роботи), студентська жіноча молодь НДУ ім. М. Гоголя.

Робочий план реалізації проєкту

- I. Підготовчий етап:
 - 1) Розробка мети, цілей та завдань проєкту.
 - 2) Розробка діагностичного інструментарію та вивчення думки об'єктів соціального проєкту щодо проблем планування сім'ї, їх обізнаності стосовно існуючих способів вирішення цієї проблеми.

3) Підготовка пакету документації, мультимедійних презентацій та іншого методичного забезпечення для проведення тренінгових занять зі студентською молоддю.

4) Залучення та підготовка волонтерів з числа студентів вузу для проведення анкетування, набору груп та допомоги у проведенні тренінгових занять.

5) Закупівля необхідної кількості канцприладдя для повноцінного проведення тренінгів, передбачених проєктом; підготовка приміщення тощо.

Форми та методи роботи: індивідуальні і групові (мозковий штурм щодо ідей проєкту; анкетування; індивідуальні бесіди та визначення плюсів та мінусів проєкту разом з його учасниками).

Відповідальні: організатори соціального проєкту.

Термін реалізації етапу: квітень 2021 р.

II. Етап реалізації проєкту:

1) Поширення інформації про реалізацію соціального проєкту шляхом розміщення інформаційних повідомлень на сайтах (сайт університету, Facebook), залучення волонтерів до розповсюдження інформаційних листівок серед ніжинського студентства;

2) Розподіл обов'язків та ролей серед учасників проєкту щодо різних форм роботи (тренери, волонтери, посередники).

3) Проведення тренінгових занять зі студентською молоддю.

4) Контроль за ефективністю проєктної діяльності та (за необхідності) корегування робочого плану.

5) Налагодження співпраці с потенційними донорами, іншими установами соціальної сфери.

Форми та методи роботи: формами та методами роботи на цьому етапі реалізації проєкту можуть виступати індивідуальні та групові заняття з цільовою аудиторією проєкту, а також діагностична робота (яка передбачає індивідуальну та групову психодіагностику, психокорекцію та тренінгові заняття), просвітницька робота, основне спрямування якої полягає в проведенні профілактично-освітньої роботи зі студентською молоддю з питань етики і психології сімейного життя, профілактики незапланованої вагітності і захворювань, що передаються статевим шляхом, негативних явищ в молодіжному середовищі, комплекс відео лекцій.

Відповідальні: Організатори соціального проєкту, волонтери, студенти ВНЗ, фахівець відділу по роботі з сім'єю та молоддю.

Термін реалізації етапу проєкту: травень-вересень 2021 р.

III. Підсумковий етап

1) Оцінка результативності здійснення проєкту та формулювання висновків щодо його подальшої реалізації.

2) Написання звіту про хід та виконання соціального проєкту.

3) Представлення результатів виконаної роботи на сторінках Інтернет ресурсів (на офіційних сторінках учасників проєкту, в групі проєкту), публікація статей як у фахових виданнях, так і у місцевій пресі.

Відповідальні: Організатори соціального проєкту, студенти факультету психології і соціальної роботи.

Термін реалізації етапу: впродовж жовтня-листопада 2021 р.

Ресурсне забезпечення проєкту:

– трудові ресурси – всі працівники, які задіяні в реалізації проєкту: викладачі НДУ ім. М. Гоголя, фахові кафедри факультету психології та соціальної роботи (кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи, кафедра загальної та практичної психології), волонтери.

– інформаційні ресурси – наукові журнали, періодичні видання, Інтернет-ресурси, наукові статті.

– матеріальні ресурси – приміщення для проведення тренінгових занять, мультимедійні засоби (ноутбук, проєктор); фліп-чарт, канцприладдя.

Методи і технології соціального проєкту:

Для розв'язання визначеної мети та завдань соціального проєкту мною були використані такі методи:

– теоретичні: аналіз соціально-педагогічної літератури, систематизація, узагальнення, порівняння результатів дослідження;

– емпіричні: анкетування, опитування, тестування, проєктування, спостереження.

Технологія соціального проєкту включає три основні етапи: підготовчий, етап безпосередньої реалізації та підсумковий (заклучний). Процес реалізації соціального проєкту є циклічним та передбачає послідовну реалізацію вищезазначених етапів. Кожний етап відображає зміст соціальної роботи та відповідає плану реалізації соціального проєкту.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми «чайлдфрі» дав нам можливість констатувати, що ця проблема є малодослідженою. Серед сучасних причин виникнення цього феномену у суспільстві ми називаємо наступні:

- найбільш поширена причина банальна і передбачувана егоїзм.
- порушення психоемоційного стану, зважаючи на отримання важкої психологічної травми в дитинстві;
- повна відсутність материнського (батьківського) інстинкту.
- національність та громадянство, релігійні погляди;
- повна зайнятість на роботі, коли намагаються досягнути кар'єрного росту;
- небажання жертвувати особистим простором і часом, а також красою заради дитини.

У ході дослідження було виявлено цікаву закономірність: жінки з багатодітних сімей не хочуть прирікати своїх майбутніх дітей на бідність, тому більшість з них або взагалі не планує материнство, або хоче мати одну дитину (але ні в якому разі не повторювати батьківських помилок). Загальна цифра прихильників руху свідомо бездітних склала 6 % опитаних. Це свідчить про те, що в переліку їх цінностей сім'я та діти знаходяться далеко не на першому місці.

Було розроблено проєкт «Студентського центру планування сім'ї при психологічній службі НДУ імені Миколи Гоголя» на засадах двох способів: вербальним (мовою слів) і невербальних (мовою тіла). Людська здатність вербально-мовного спілкування є основною засадою щодо взаємодії соціального працівника та жіночої молоді.

Bibliografia

Do rozdziałów w języku polskim:

1. Banach Cz., *Zadania i cechy dobrej szkoły jako organizacji uczącej się i doskonalącej*, w: *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, red. B. Muchacka, t. 1, Kraków 2006.
2. Bernardyn P., *Machiavel nauczycielem. Manipulacje w szkolnictwie. Reformy czy plan zniszczenia?*, tłum. P. Kalina, Warszawa 1997.
3. Bielski J., *Kompetencje ucznia i kompetencje nauczyciela*, „Lider” 2001, nr 2.
4. Błaszczak K., *Rola rodziców w polskiej szkole w kontekście strategii oświatowych wybranych państw europejskich*, w: *Codziennosc szkoły. Uczeń*, red. E. Bochno, I. Nowosad, M.J. Szymański, Kraków 2014.
5. Chałas K., *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t.1, *Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*, Lublin – Kielce 2003.
6. Day Ch., *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*. Gdańsk 2004.
7. Dembowski B., *O profesorze Władysławie Tatarkiewiczzu (1886–1980). Wspomnienia ucznia*, w: „Filo-Sofija” 2011/2-3, nr 13-14.
8. Denek K., *Kształcenie zawodowe nauczycieli w kontekście reformy edukacji*, w: *Problemy pedagogii na przełomie XX i XXI wieku*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Opole 2000.
9. Denek K., *O nowy kształt edukacji*, Warszawa 1998.
10. Gmurowski A., *Doskonałość chrześcijańska w myśl zasad św. Tomasza z Akwinu*, Gniezno 1934.
11. Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2. Warszawa 2000.
12. Jakowicka M., *Partnerstwo jako jeden z paradygmatów współczesnych przemian edukacyjnych*, „Nauczyciel i Szkoła” 2002, nr 1-2.
13. Jan Paweł II, *Evangelium Vitae*, Poznań 1995.
14. Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Wrocław 1994.
15. Kempys M.J., *Rola cnót moralnych w dążeniu ku pełni człowieczeństwa w świetle pism o. Jacka Woronieckiego*, Kraków 2005.
16. Kobyłecka E., *Edukacja aksjologiczna w przestrzeni szkolnej codzienności*, w: *Codziennosc szkoły. Uczeń*, red. E. Bochno, I. Nowosad, M.J. Szymański, Kraków 2014.
17. Kobyłecka E., *Rozpoznawanie wartości przez uczniów szkół średnich w procesie edukacji*, Gorzów Wielkopolski 1998.
18. Kocór M., Partnerstwo edukacyjne w szkole, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 2.
19. Komorowska B., *Czas urzeczywistniania wartości*, w: *Wartości w pedagogice. Czas jako wartość we współczesnej pedagogice*, red. W. Furmanek, Rzeszów 2008.
20. Komorowska B., *Hierarchia wartości*, w: *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Radom 2016.
21. Koneczny F., *O pajdokracji*, „Biblioteczka Słowa” 1912, nr 3.
22. Krąpiec M. A., *Dzieciństwo jako forma życia ludzkiego*, w: *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas-Biela, Lublin 2001.
23. Krąpiec M.A., *Człowiek podmiotem wychowania*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2004(4), nr 2.
24. Krasnodębski M., *Pedagogika Jacka Woronieckiego i Feliksa Wojciecha Bednarskiego jako egzemplifikacja etyki tomizmu tradycyjnego*, „Studia Etckie” 2009, nr 11.

25. Kunicka M., *Dziecko w przestrzeni aksjologicznej*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2017, t. 20, nr 3.
26. Łach-Kiereś J., *Czy Arystoteles byłby dobrym coachem?* „Człowiek w Kulturze” 2011/2012, nr 22.
27. Lipman M., Sharp A. M., Oscanyan F. S., *Filozofia w szkole*, Warszawa 2008.
28. Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Kraków 2009.
29. Majchrowicz F., *Historja pedagogiki ze szczególnym uwzględnieniem dziejów wychowania i szkół w Polsce*, Warszawa 1922.
30. Maryniarczyk A., *Recta ratio*, w: A. Maryniarczyk (red. nacz.), *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8, Lublin 2007.
31. Maryniarczyk A., *Źródła dehumanizacji współczesnej kultury i polityki*, w: *Polityka a religia. Przyszłość cywilizacji Zachodu*, red. P. Jaroszyński [i in.], Lublin 2007.
32. Misiorna E., Michalak R., *Wspomaganie dziecka w tworzeniu zintegrowanego obrazu świata*, w: *Nowe stulecie dziecka*, red. D. Waloszek, Zielona Góra 2001.
33. Nalaskowski A., *Dzikość – ucieczka od ufności?* w: *Fundamenty edukacyjnej wspólnoty*, red. J. Danilewska, Kraków 2005.
34. Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 1999.
35. Ogrodzka-Mazur E., *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*, Katowice 2007.
36. Oleś P., *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, t. 5.
37. Pankowska D., *Kompetencje nauczyciela – próba syntezy*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. 36, z.3.
38. Pańpuch Z., *Doniosłość antropologiczna pedagogiki Jacka Woronieckiego*, w: *Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin 2013.
39. Pastuszka J., *Filozoficzne i społeczne idee Hitlera (rasizm)*, Lublin 1938.
40. Polak K., *Integracja rodziców i nauczycieli jako przykład edukacyjnej iluzji*, w: *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, red. M. Dudzikowa, K. Knasiecka-Falbierska, Kraków 2013.
41. Popielski K., *Człowiek – wartości – sens: studia z psychologii egzystencji: logoteoria, nooteoria, logoterapia i nooterapia*, Lublin 1996.
42. Schoenebeck H., *Antypedagogika w dialogu*, Kraków 1994.
43. Skrzydlewski P., *Filozofia władzy w ujęciu O. Jacka Woronieckiego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2020, t. 12(48) nr 1.
44. Skrzydlewski P., *Pedagogika personalistyczna wobec bezpieczeństwa osoby i rodziny. Kontekst antropologiczno-personalistyczny*, w: *Pedagogika rodziny. Podejście interdyscyplinarne*, red. J. Mariański, M. Marczewski, Gdańsk 2015.
45. Stech K., *Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenie na problem*, w: *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, red.: K. Ferenz, E. Koziół Zielona Góra 2002.
46. *Św. Tomasz z Akwinu, Dzieła wybrane*, tłum. i oprac. J. Salija, Poznań 1994.
47. Tchorzewski de A.M., *Dyskurs wokół wartości i powinności moralnych nauczyciela*, w: *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczyciela*, red. A.M. de Tchorzewski, Bydgoszcz 1998.
48. Tischner J., *Studia z filozofii świadomości. Dzieła zebrane*. Kraków 2006.
49. Woroniecki J., *Długomyślność jako właściwa cnota wychowawcy*, w: „Szkola Chrystusowa” 1930, nr 4, Lwów.
50. Woroniecki J., *Paedagogia perennis. Św. Tomasz a pedagogika nowożytna*, Lwów 1924.
51. Woroniecki J., *Umiejętność rządzenia i rozkazywania*, Warszawa 1992.

52. Żurakowski B., *Wychowanie do wyboru wartości*, w: *Wychowanie personalistyczne*, red. F. Adamski, Kraków 2005.

Źródła internetowe:

Kolejne przypadki naruszeń praw rodziców w Norwegii. Trybunał w Strasburgu wydał orzeczenia; <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/kolejne-przypadki-naruszenia-praw-rodzicow-w-norwegii-trybunal-w-strasburgu> [dostęp dnia 18. 01. 2021].

Do rozdziałów w języku ukraińskim:

1. Александер Дж. После неофункционализма: Деятельность, культура и гражданское общество. *Социология на пороге XXI века*; [пер. с англ. Т. В. Дорофеевой]. Москва: Интеллект, 1998. С. 231-249.
2. Алімова Ю. А., Гордієнко І. В. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків: упровадження в роботу. *НейроNEWS: психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2017. № 6 (90). С. 37-40.
3. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1996. 496 с.
4. Артеменко І. Суб'єктні моделі взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у процесі формування і реалізації молодіжної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1. С. 43-47.
5. Архипова С. П. Основы андрагогики: навч. посіб. Черкаси-Ужгород, 2002. 184 с.
6. Архітектурна доступність шкіл: навч.-метод. посіб. за заг. ред. Байди, Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. Київ, 2012. 88 с.
7. Базиліук А. Соціальне партнерство як засіб вирішення соціально-економічних проблем. *Україна: аспекти праці*. 1997. № 1. С. 22-25.
8. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
9. Бейгер Г., Борисюк С. О. Робота на «Телефоні Довіри». Люблін, Ніжин, 2013. 187 с.
10. Бейгер Г., Лісовець О., Плахотнік О. «Телефон довіри» як спеціалізована соціальна служба: навч. посіб. / за заг. ред. С. Борисюк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 139 с.
11. Бєлова С. А. Педагогіка співробітництва у практиці експериментальних Бременських шкіл 20-х рр. XX ст. *Наукові записки РДГУ*. Вип. 17 (60), 2017. С. 60-63.
12. Бєльська Т. В. Моделі взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 140-147.
13. Білецька І. О. Педагогіка партнерства та її реалізація в творчій спадщині В. Сухомлинського. *Наукові записки Центрально-українського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. 2018. Вип. 171. С. 34-39.
14. Борисюк С. О. Досвід використання Позитум-підходу у підготовці студентів-волонтерів Телефону Довіри. *Научно-практический журнал «Позитум Украина» Украинский институт Позитивной кросс-культурной психотерапии и менеджмента*. 2007. № 1. С. 50.
15. Буніна Л. М. Усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище. *Вісник Луганського держ. пед. університету ім. Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2003. № 7. С. 18-20.
16. Бурдые П. Начала. Choses dites; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. Москва: Socio-Logos, 1994. 288 с.

17. Вайнілович Н. Волонтерський рух у сучасному українському суспільстві: мотиваційний аспект. *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. № 2. С. 407-410.
18. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 2-е. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
19. Вітушко Н. Електронні інформаційні ресурси у сучасній бібліотеці. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2007. Вип. 18. С. 13-25.
20. Воскобойнікова-Гузєва О., Бровкін А. Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 6. С. 9-15.
21. Галлямов Р. Р., Горбунова Г. Д. Отечественные и зарубежные определения понятия «межсекторное социальное партнерство»: сравнительный анализ основных подходов. *Вестник ВЭГУ*. 2013. № 1 (63). С. 26-32.
22. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 335 с.
23. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Власенко Н. С., Виноградова Л. Д., Калачова І. В. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 56 с.
24. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення / Ю. М. Галустян, Г. В. Герасименко, О. В. Макарева та ін.; за ред. О. Мінакова-Гончаренко. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.
25. Герасименко Г. В., Ничипоренко С. В., Хмелевська О. М. Підходи до формування політики протидії гендерно зумовленому насильству в Україні. *Український соціум*. 2016. № 2(57). С. 97-104.
26. Горбунова-Рубан С. О., Сичова В. В. Діяльність Харківської міської ради щодо протидії гендерно-обумовленому насильству. *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 20-21 квітня 2017. Харків: ХНМУ, 2017. С. 6-7.
27. Гринкруг Л. С. Обновление образовательной системы вуза: модель взаимодействия с внешней средой. *Университетское управление: практика и анализ*. 2011. № 3. С. 29-36.
28. Гэмбли Г. Телефонная помощь: руководство для тех, кто желает помогать по телефону. Москва: Версия, 1992. 57 с.
29. ДБН В.2.2-3:2018 Будинки і споруди заклади освіти Київ: Мінрегіон України. 2018, 57 с.
30. Демографічне старіння в Україні на фоні загальносвітової тенденції прискореного старіння населення: реферативний огляд / Укл.: Н. В. Добра, Є. О. Корнілова, Ж. В. Самохіна; Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2015. 32 с.
31. Дем'яненко Н. М. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Педагогічні науки*. Полтава, 2011. № 2. С. 39-44.
32. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
33. Доценко И .Г. Социально-педагогическая деятельность: от классики до современности. *Педагогика*, 2009. № 1. С. 48-55.
34. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: 2-ге вид. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
35. Ермолаева М. В. Психология развития: метод. пособ. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2003. 376 с.
36. Жданенко С. Б. Партнерська взаємодія у процесі становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. Харків. 2003. 16 с.

37. Житинська М. О. Модель соціально-педагогічної підтримки життєдіяльності людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2014. № 11. С. 115-123.
38. Житинська М. О. Соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2018. 150 с.
39. Заболотська О. Гуманістична педагогіка В. О. Сухомлинського як джерело збагачення сучасної педагогічної науки. *Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки*. 2008. Вип. 78 (1). С. 62.
40. Заплатинська А. Б. Модифікація та адаптація навчально-методичного забезпечення у процесі інклюзивного навчання. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ: БДПУ. 2012. № 1. С. 111-116.
41. Заплатинська А. Б. Навчання маломобільних груп населення в закладах вищої освіти у світлі ідей соціальної згуртованості. *Європейські цінності та розвиток соціальної згуртованості в освіті: матеріали міжн. конф. (12 грудня 2019)*. Київ: Видавництво «НПУ ім. М. П. Драгоманова», 2019. 100 с.
42. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А., Чернець К. О. та ін.; за заг. ред. К. Б. Левченко. Київ: ФОН Нічого С.О., 2020. 196 с.
43. Запорожченко Ю. Г. Використання засобів ІКТ для підвищення якості інклюзивної освіти. *Інформаційні технології в освіті: Збірник наукових праць*. Херсон: ХДУ, 2013. № 15. С. 138-145.
44. Иванов С. А. Социальное партнерство как феномен цивилизации. *Социальное партнерство*. 2006 № 5. С. 8-13.
45. Качалова Т. В., Черненко Т. В. Упровадження європейських інклюзивних цінностей і принципів в освітнє середовище закладу вищої освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2019. № 17. С. 65-69.
46. Клименко Л. В. Чайлдфрі: гендерні відмінності та перспективи зміни життєвої позиції. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф., 15-16 листопада, 2018 р. Ніжин / за заг. ред. С. О. Борисюк та О. В. Лісовця*. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 87-89.
47. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 21 с.
48. Козлакова Г. О. Теоретичні і методичні основи застосування інформаційних технологій у вищій технічній освіті: монографія. Київ: ІЗМН, ВІПОЛ, 1997. 180 с.
49. Козяр М. М. Віртуальний університет: навч.-метод. посіб. Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2009. 168 с.
50. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища: автореф. дис. ... канд пед. наук: 13.00.05. Київ, 2010. 25 с.
51. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 22 с.

52. Коляда В. И. Философия. Психология. Социология: Генезис гуманитарных наук. Античность / В. И. Коляда, С. М. Коломеец, А. Г. Назаренко. Запорожье: Видавець, 1997. 200 с.
53. Коляденко С. М. Партнерська взаємодія для здійснення соціальної підтримки студентської молоді в умовах ВНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2016. № 1. С. 134-139.
54. Коляденко С. М. Теоретико-концептуальні засади соціального партнерства ВНЗ та державних і недержавних організацій. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2016. № 5. С.41-46.
55. Комарова О. О. Соціальні трансферти як чинник життєзабезпечення людей похилого віку (на прикладі Дніпропетровської області): автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Київ, 2014. 16 с.
56. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ: Видавн. центр Академія, 2001. 244 с.
57. Красій В. С., Федькович Г. В., Чумало М. С. Насильство в сім'ї: захист прав потерпілих. Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2008. 84 с.
58. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні особливості розвитку соціальних послуг людям літнього віку. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 8. С. 512-521.
59. Крімер Б. О. Соціальна інтеграція осіб літнього віку в Україні як складова політики «активного старіння». *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 445-450.
60. Куцевич В. В. Проектування середовища життєдіяльності з урахуванням потреб інвалідів. *Будівництво України*. 1999. № 3. С. 5-11.
61. Кучереносов В. Соціальна згуртованість та розбудова спроможностей в українських громадах: матеріали для тренінгу. Київ, 2015. 56 с.
62. Ленів З. П. Особливості реалізації інклюзії та відповідних фахівців: проблеми, досвід, перспективи. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. № 29. С. 119-125.
63. Ловкова А. А. Взаимодействие органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнеса как форма социального партнерства: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 23.00.02. Саратов, 2009. 25 с.
64. Лук'янова Л. Б. Концепція освіти дорослих. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2011. 24 с.
65. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 108 с.
66. Лукашевич М.П., Семігіна Т.В. Соціальна робота: теорія і практика: підручник. Київ, Каравела, 2009. 368 с.
67. Лукашевич М. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. І. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: підручник. Київ: Каравела, 2008. 544 с.
68. Луман Н. Формы помощи в процессе изменения общественных условий. *Социологический журнал*. 2000. № 1-2. С. 16-35.
69. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навч. посіб. / З. Бондаренко та ін.; ред. Т. Лях. Київ: Версо-04, 2012. 288 с.
70. Менеджмент волонтерських програм: посібник для підготовки менеджерів волонтерських програм: навч. посіб. / Т. Журавель та ін.; ред.: Т. Лях, Т. Сила. Київ: ОБНОВА-КОМПАНІ, 2020. 174 с.
71. Методичні рекомендації щодо взаємодії суб'єктів при здійсненні заходів з попередження насильства за ознакою статі, надання допомоги постраждалим від різних видів насильства / автори-упоряд. О. Мохнач, В. Сичов, О. Мазурок, К. Шеремет, С. Велігодський, І. Романова, В. Сичова, В. Скібіцький,

- I. Краснолобова /Харківська міська рада; за підтримки Представництва Фонду народонаселення ООН (ФН ООН) в Україні. Харків, 2017. 42 с.
72. Миронюк Т. В. Правове регулювання запобігання гендерному насильству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 121-132.
73. Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика: учеб. для вузов. Москва: Экзамен, 2001. 158 с.
74. Населення України. Імперативи демографічного старіння. Київ, 2014. 288 с.
75. Негель Л. С., Макаренко Л. Л. Світовий досвід розвитку соціального партнерства та його формування в Україні. *Стратегічна панорама*. 2004. № 2. С. 96-103.
76. Неліпа Д. В. Особливості інституалізації соціального партнерства (політологічний аналіз): автореф. дис. ... канд.політ. наук: 23.00.02. Київ, 2005. 18 с.
77. Нижник Н., Дубенко С., Пашко Л. Соціальне партнерство як виклик сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2 (11). С. 46-54.
78. Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах: діагностичний інструментарій: метод. розробки. Укл. Т. Рудякевич. Житомир: ЖДУ, 2004. 48 с.
79. Павлик Н. П. Базові характеристики соціального партнерства. *Соціальне партнерство у професійній підготовці соціальних педагогів* / за заг. ред. С. М. Коляденко. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. С. 44-46.
80. Парсонс Т. Структура соціального действия. Москва: Академический Проект, 2000. 880 с.
81. Підготовка волонтерів до роботи у службі «Телефон довіри» / упоряд. С. М. Лебедев, Є. Г. Сидько. Миколаїв: НОЦССМП, 2001.
82. Піонтківська О. Г. Ціннісні орієнтації суспільно активних людей похилого віку. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Т. VII. Екологічна психологія. Вип. 44. С. 204 -212.
83. Піроженко Н. В. Механізми становлення та розвитку соціального партнерства органів публічної влади і неурядових некомерційних організацій: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.02. Одеса, 2007. 20 с.
84. Пожидаєва О. В. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 14-16.
85. Практика телефонного консультування: хрестоматія / за ред. А. Н. Моховикова. Москва: Смысл, 2000. 278 с.
86. Про Всеукраїнський перепис населення. Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2058-III. ВВР України. 2000. № 51-52. С. 446.
87. Про державну службу статистики України. Указ Президента України Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 396/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 29. С. 94.
88. Про державну статистику. Закон України від 17 вересня 1992 р. № 2614-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992, № 43, ст.608.
89. Про затвердження Положення про Державну службу статистики України. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 481. *Офіційний вісник України*. 2014. № 78. С. 50.
90. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. *Офіційний вісник України*. 2015. № 51. С. 52.
91. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад: метод. посіб. / за заг. ред. Кочемировська О. О. Київ: ФОП Клименко, 2020. 64 с.

92. Рацул А. Б. Сухомлинський про сімейношкільне та родинне виховання. *Наукові записки. Вип. 78 (1). Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ ДПУ ім. В. Винниченка, 2008. 276 с.
93. Рибальченко І. М. Взаємодія з батьками. Харків: Вид група «Основа», 2007. 208 с.
94. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 688 с.
95. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. Москва: НОРМА–ИНФРА·М, 1999. 672 с.
96. Сабадишин Р. О., Бухальська С. Є. Медична біологія: підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. I-II рівнів акредитації. Вінниця: Нова книга, 2008. 608 с.
97. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. Москва: Народное образование, 1998. 256 с.
98. Сичова В. В. Запобігання та протидія гендерно-обумовленому насильству: досвід міської влади Харкова. *Модифікація концепції соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи в Україні у контексті реалізації Цілей сталого розвитку суспільства*: Матеріали Всеукр. наук.-пр. конф., Харків-Куряж (14 грудня 2017 р.) / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків: ФОП Петров В. В., 2018. С. 138-140.
99. Скорик Т. В. «Університет третього віку»: концептуальні положення та досвід реалізації. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів: ЧНПУ, 2017. Вип.104. С. 94-98.
100. Скорик Т. В., Шевченко І. С. Університет третього віку як модель соціальної інтеграції осіб літнього віку в сучасне суспільство. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2014. Вип. 8. С. 60-68.
101. Собчук Н. В. Основные подходы к интерпретации понятия межсекторного социального партнерства в современном мире. *Научный вестник УрАГС*. 2008. № 4 (5). С. 10-15.
102. Соціальна робота в Україні / за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ, Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
103. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія: навч.-метод. посіб. / Найда Ю.М., Ткаченко Л. М. Під заг. ред. Даниленко Л. І. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 68 с.
104. Стрельник О. О. (Не)батьківство як вибір. Добровольна бездітність у наукових та суспільних дискусіях. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр.* 2012. № 2 (14). С. 41-45.
105. Тесты и методики деловых игр для менеджера: сборник / А. Б. Боровский, И. А. Грабская. К.: МЗУУП, 1994. 204 с.
106. Туленков М. В. Соціальна політика в Україні: шляхи формування та реалізації: навч.-метод. розробка. Київ: ІПК ДСЗУ, 2007. 34 с.
107. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
108. Універсальний дизайн в освіті: посібник / Під заг. ред. Софій Н. З. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 76 с.
109. Управление организацией: энциклопед. слов. Москва: ИНФРА, 2001. 822 с.
110. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матеріали для тренера / авт.-упор.: О. В. Безпалько, Т. Л. Лях, В. В. Молочний, Т. П. Цюман; під заг. ред. Г. М. Лактіонової. Київ: Наук. світ, 2003. 107 с.
111. Ушакова І. М. Геронтопсихологія: підручник. Харків, 2014. 236 с.
112. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. 4-е изд. Москва: Политиздат, 1987. 445 с.

113. Фролькис В. В., Мурадян Х. К. Старение. Эволюция и продление жизни. Киев, 1992. 350 с.
114. Хабермас Ю. Политические работы; [пер. с нем. О. И. Величко]. Москва: Праксис, 2005. 368 с.
115. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Юрків Я. І. Соціально-педагогічне консультування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.. Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 403 с.
116. Хачатурян С. Д. Психологические условия эффективности функционирования Телефонных доверия: учеб.-метод. пособ. Владимир, 2010. 177 с.
117. Хэмбли Г. Телефонная помощь: руководство для тех, кто желает помогать другим по телефону. Одесса: Версия, 2001.
118. Цікра І. О. Педагогіка співробітництва – основа сучасної моделі навчально-виховного процесу у вищих військових навчальних закладах. *Військова освіта*. 2013. № 2.
119. Шапран О. Сучасні аспекти впровадження педагогіки партнерства В. Сухомлинського в практику роботи Нової української школи *Humanitarium*. 2018. Т. 41, Вип. 2.
120. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
121. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Харків, 2001. 520 с.
122. Школа волонтерів: навч. посіб. / заг. ред. Г. С. Скитьової. Київ, 2016. 166 с.
123. Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы. Москва: Эудиториал УРСС, 2004. 384 с.
124. Яцемирская Р.С., Беленькая И.Г. Социальная геронтология: учеб. пособ. Москва, 1999. 275 с.
125. Ящук І. П. Основи соціального партнерства в навчально-виховному закладі у творчій спадщині В. Сухомлинського. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського*. 2014. Вип. 1.46 (108). С. 176-180.
126. Adolfsson M., Bjorck-Akesson E., Lim C. (2013), Code sets for everyday life situations of children aged 0–6: Sleeping, Mealtimes and Play– a study based on the International Classification of Functioning, Disability and Health for Children and Youth: The College of Occupational Therapists Ltd. *British Journal of Occupational Therapy*. V. 76. P. 127-136.
127. Ferm U., Ahlsen E., Bjorck-Akesson E. (2012), Patterns of Communicative Interaction between a Child with Severe Speech and Physical Impairments and her Caregiver during a Mealtime Activity *Journal of Intellectual & Developmental Disability*. V. 7. P. 11-26.
128. Jorgensen M. (2006), Evaluating cross-sectoral partnerships. *Working paper presented at the conference “Public-private partnerships in the post WSSD context”*. Copenhagen Business School. P. 354-365.
129. Parsons T., Shils E. (1951), Towards a general theory of action. Cambridge: Harvard University Press. 530 p.
130. Polishchuk, V., Prishlyak, O. (2017), The activity of the third age universities in France and Great Britain: comparative analysis, *Social work and Education*, Vol. 3, No 2., pp. 146-155.
131. Simeonsson R., Bjorck-Akesson E., Lollar D. (2012), Communication, Disability, and the ICF-CY. London: Informa Healthcare. *Augmentative and alternative communication*. V.28. P. 3-10.
132. Stacey M. (1989), The Myth of Community Studies. *British Journal of Sociology*. Vol. XX. № 2. P. 140-146.

133. Waddock S. (1988), Building Successful Social Partnership. *Sloan Management Review*. № 4. Vol. 29. P. 17-23.
134. Zaplatynska A. (2017), Kompleksowe podejście do adaptacji i realizacji programu abilitacji dla dziecka niepełnosprawnego. International research and practice conference «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics»: Conference proceedings, October 20-21, 2017. Lublin: Izdewniciba «Baltija Publishing». 239 p. P. 101-103.

Źródła internetowe

1. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами: Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm
2. Бондаренко Г. Л. Творча діяльність учителя як основна умова формування творчої особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. URL: www.psyh.kiev.ua
3. Волонтерство. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
4. Гендерний аналіз та його методологія. Гендерна статистика: офіційний веб сайт Київського міського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій. URL: http://crk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=686.
5. Геронтологічний інформаційно-консультативний центр. URL: <http://gicc.org.ua/navchannya-ta-rozvagi.html>
6. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
7. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення: Постанова КМУ від 01.06.2020 № 450. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200450.html
8. Зайняте населення за професійними групами та статтю у 2010-2019 роках. Держстат. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/zn/arh_zn_pgs_10-19_u.html
9. Карта правових реформ для громадянського суспільства в Україні. Київ, 2020. 162 с. URL: <https://docs.google.com/document/d/1PKfk4ynyxzkyAgCpv1uer1BFgr0xbDEN35lZgFZawBk/edit>
10. Конвенція Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством та пояснювальна доповідь. Стамбул (Туреччина), 2011. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e>
11. Концепція Нової української школи. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/
12. Маніфест «Педагогіка співробітництва». URL: http://www.uznajka.com/images/pdf_files/20151216_1764.pdf
13. Меморандум комісії Європейського Союзу «Обучение в течение всей жизни». URL: <http://is.beneficium.ru/docs/20001030-memorandum-komissii-evropeiskogo-soveta-ABob-obuchenii-B>
14. Міжнародна кампанія «16 днів проти насильства». URL: <https://pon.org.ua/novyny/7461-mzhnarodna-kampanya-16-dnv-proti-nasilstva.html>
15. Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства: сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні: матеріали

- Всеукр. наук.-практ. конф., ДДУВС, 15 травня 2020 р. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5072/1/2.pdf>
16. Нова українська школа концептуальні засади реформування середньої школи / української школи 27/10/2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
 17. Огляд міжнародного досвіду та національної практики. URL: <https://www.prostir.ua/wp-content/up/loads/2018/12>
 18. Олефіров С. Ю. Соціальне партнерство як механізм взаємодії громадянського суспільства та влади [Електронний ресурс]. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/631>
 19. Органи влади об'єднують зусилля, щоб запобігти та протидіяти домашньому насильству. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/obyednuyemo-zusillya-vsih-organiv-vladi-shchob-zapobigti-ta-protidiyati-domashnomu-nasilstvu>
 20. Пекінська декларація. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text
 21. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
 22. Про волонтерську діяльність. Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17>
 23. Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»: Наказ Міністерства соціальної політики України від 25.08.2011, №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739-11>
 24. Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів: Лист МОН від 13.08.2014 № 1/9-414. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/42597/>
 25. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 №1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
 26. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>
 27. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>
 28. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2018-%D1%80>
 29. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text>
 30. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова КМУ від 10.07.2019 № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>
 31. Про затвердження Типового положення про службу «Телефон Довіри». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1580-05#Text>
 32. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 №3668-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text>
 33. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
 34. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>

35. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: закон України № 3721-XII від 16 грудня 1993 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.
36. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 19.12.2017 № 2249-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
37. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
38. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> (дата звернення: 04.01.2021).
39. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № № 86/96-ВР: станом на 17 черв. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр#Text>
40. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження від 03.10.2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text>
41. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%8>
42. Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності за квартал: Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/smzp_zs/smzp_zs_ek/smzp_zs_ek_u.htm
43. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/>
44. College for Students with LD and/or AD/HD by Loring Brinckerhoff, Ph.D. 2006. 27 p. URL: https://www.dys-add.com/resources/Adults_College/CollegeInfo.pdf
45. EIGE's 2019-2021 Single Programming Document: official website of the European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/about/documents-registry/eiges-2019-2021-single-programming-document>
46. European Institute for Gender Equality (EIGE): official website of the European Union. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eige_en
47. Justice and Home Affairs (JHA) agencies' network: official website of the European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/justice-and-home-affairs-jha-agencies-network>.
48. On establishing a European Institute for Gender Equality: Regulation (EC) No 1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006R1922&from=GA>.
49. Proposal to establish a European Institute for Gender Equality. Important legal notice. URL: <https://web.archive.org/web/20060827142330/http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10938.htm>
50. UN Volunteers. URL: <https://www.unv.org/>
51. United Nations General Assembly (UNGA) (2002). Recommendations on support for volunteering (A/RES/56/38). Resolution adopted by the General Assembly at the fifty-sixth session. Agenda item 108. URL: <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2002/a56r038-e.pdf>

Informacja o Autorach

Bejger Halina – dr – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Katedra Pedagogiki.

Bezborodova Olena – studentka studiów doktoranckich – Państwowa Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy, Charkowski Regionalny Instytut Administracji Publicznej, Katedra Polityki Społecznej i Humanitarnej w Charkowie (Ukraina).

Bilousova Nadija – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Pedagogiki, Edukacji Podstawowej i Zarządzania Oświatą.

Borisyuk Swietłana – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej.

Chernenko Tetiana – starszy wykładowca – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Wychowania Przedszkolnego; studentka studiów doktoranckich – Państwowy Pedagogiczny Uniwersytet im. M. P. Dragomanowa (Ukraina).

Gordienko Tetiana – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Pedagogiki, Edukacji Podstawowej i Zarządzania Oświatą.

Khlebig Swietłana – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej.

Klimenko Lesia – asystentka – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej.

Komorowska Beata – dr – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Katedra Pedagogiki.

Kononchuk Antonina – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola, Ukraina, Katedra Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej.

Krasnolobova Iryna – studentka studiów doktoranckich – Państwowa Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy, Charkowski Regionalny Instytut Administracji Publicznej, Katedra Polityki Społecznej i Humanitarnej (Ukraina).

Kuzmina Maria – studentka studiów doktoranckich – Państwowy Uniwersytet „Politechnika Zaporozska”, Katedra Pracy Socjalnej i Psychologii.

Kuzmin Viktor – kandydat nauk socjologicznych, docent – Państwowy Uniwersytet „Politechnika Zaporozska”, Katedra Pracy Socjalnej i Psychologii.

Lisovets Oleg – dr hab., prof. – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), kierownik Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej.

Lyakh Tetiana – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Kijowski Uniwersytet im. B. Grinczenko, kierownik Katedry Pracy Socjalnej i Pedagogiki Społecznej.

Meschan Igor – kandydat nauk socjologicznych, docent – Państwowa Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy (Kijów, Ukraina), Katedra Polityki Społecznej i Humanitarnej.

Novgorodskiy Ruslan – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (Ukraina), Katedra Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej.

Skrzydlewski Paweł – dr hab. prof. PWSZ w Chełmie – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Katedra Pedagogiki.

Spirina Tetiana – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Kijowski Uniwersytet im. B. Grinczenko, Katedra Pracy Socjalnej i Pedagogiki Społecznej.

Sychova Viktorija – dr hab., prof. – Charkowski Państwowy Uniwersytet im. W. N. Karazina, (Ukraina), Katedra Socjologii Zarządzania i Pracy Socjalnej.

Zaplatinskaya Anna – kandydat nauk pedagogicznych, docent – Państwowy Pedagogiczny Uniwersytet im. M. P. Dragomanowa (Ukraina), Katedra Ortopedagogiki, Ortopsychologii i Rehabilitacji.

Polsko-ukraińska współpraca naukowa Chełm-Niżyn: 2013-2021

Wspólne publikacje pedagogiczne

Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej
Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogoła (Ukraina) i
Katedry Pedagogiki Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w
Chełmie

Monografie:

- Робота на телефоні довіри* / Г. Бейгер, С. Борисюк, Lublin 2013.
- Niedostosowanie społeczne. Teorie i doświadczenia*, red. H. Bejger, R. Kartaszyńska, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm 2014.
- Problemy osób niepełnosprawnych we współczesnym świecie*, red. H. Bejger, M. Łobacz, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm 2014.
- Vocational training. Some problems and contexts*, red. H. Bejger, H. Rusyn, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm 2016.
- Współczesna rodzina jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*, red. H. Bejger, O. Lisovets, R. Kartaszyńska, S. Borysiuk, Chełm-Niżyn 2016.
- Aktualne problemy społeczne w ukraińskich i polskich realiach, tendencjach, perspektywach*, red. H. Bejger, S. Borysiuk, O. Lisovets, Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogoła, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm-Niżyn, 2018.
- Prawa dziecka w przestrzeni życia społecznego*, red. H. Bejger, P. Skrzydlewski, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm, 2018.
- Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Aspekt socjopedagogiczny*, red. H. Bejger, S. Borysiuk, O. Lisovets, Niżyński Państwowy Uniwersytet im. M. Gogoła, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm-Niżyn, 2019.
- Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Aspekty edukacyjne i socjokulturowe: monografia*, red. nauk.: H. Bejger, O. Lisovets, S. Borysiuk, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie; Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm, 2021.
- Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Aspekty partnerstwa instytucji państwowych i organizacji pozarządowych*. Red. nauk.: H. Bejger, O. Lisovets, S. Borysiuk. Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie; Chełmskie Towarzystwo Naukowe, 2021.

Opracowania metodyczne:

- Методика та організація соціально-педагогічного тренінгу* / Борисюк С., Бейгер Г., Конончук А., Криловець М. Ніжин, 2013.
- «Телефон Довіри» як спеціалізована соціальна служба: навч. посіб.* / Лісовець О., Бейгер Г., Плахотнік О. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 139 с.
- Практикум із самовиховання: навч.-метод. посіб.* / Лісовець О., Борисюк С., Бутурлим Т., Бейгер Г. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 149 с.
- Практикум із соціальної роботи: методичні рекомендації* / Борисюк С., Лісовець О., Новгородський Р., Бейгер Г. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 126 с.
- Соціально-педагогічне консультування: методичні рекомендації* / Борисюк С., Бондаренко Г., Бейгер Г. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 104 с.